

15237

T.C.
CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE İÇ TİCARET HADLERİNİN ANALİZİ
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

HAZIRLAYAN: Ergün ŞİMŞEK

DANIŞMAN : Yrd.Doç.Dr. A.Zafer GÜRLER

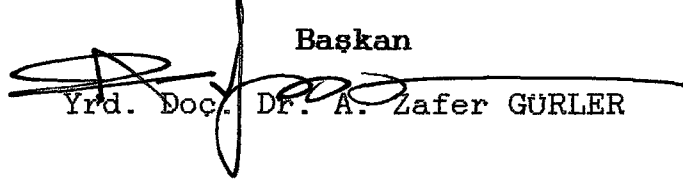
NİSAN 1991

TOKAT

FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

iş bu çalışma, jürimiz tarafından Tarım Ekonomisi
Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Yrd. Doç. Dr. A. Zafer GÜRLER

Üye

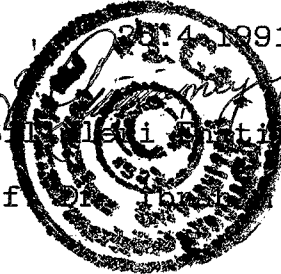
Prof. Dr. Halil ÇİVİ

Üye

Yrd. Doç. Dr. Kemal ESENGÜN

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine
ait olduğunu onaylarım.

28.4.1991

Fen Bilimleri Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. İsmail GUMÜŞSUYU

İÇİNDEKİLER**BİRİNCİ BÖLÜM****GENEL BİLGİLER**

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ	
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Konunun Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi.....	5
1.3. Araştırmanın Amacı.....	7
1.4. Araştırmanın Kapsamı.....	7
2. KONUSU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	11
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	31
3.1. Materyal.....	31
3.2. Yöntem.....	32

İKİNCİ BÖLÜM**KURAMSAL ÇERÇEVE**

1. EKONOMİK GELİŞME.....	35
2. EKONOMİK GELİŞMEDE SEKTÖR ÖNCELİKLERİ.....	36
2.1. Tarım Sektörünün Özellikleri.....	36
2.2. Sanayi Sektörünün Özellikleri.....	37
2.3. Tarım Önceliğinin Dayanakları.....	38
2.4. Sanayi Önceliğinin Dayanakları.....	40

	<u>Sayfa</u>
3. TÜRKİYE'DE TARIM VE SANAYİ SEKTÖRLERİNE VERİLEN ÖNEM BAKIMINDAN İZLENEN STRATEJİLER.....	43
4. TARIMIN EKONOMİK GELİŞMEYE KATKISI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU.....	45
4.1. Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya Katkısı.....	48
4.2. Ülke Nüfusunun Beslenmesi Bakımından Katkısı.....	51
4.3. Tarım Sektörünün Sanayi Sektörünü Destekle- mek Yoluyla Ekonomik Gelişmeye Katkısı....	59
4.3.1. Sanayi için Hammadde Sağlaması.....	59
4.3.2. Sanayi Ürünlerine Talebin Arttırıl- ması.....	68
4.4. Tarımın İstihdam Kaynağı Olarak Ekonomik Gelişmeye Katkısı.....	73
4.5. Dışsatım Geliri ile Tarımın Ekonomik Gelişmeye Katkısı.....	77
5. TİCARET HADLERİ KAVRAMI İLE İLGİLİ GENEL AÇIK- LAMALAR.....	83
5.1. Dış Ticaret Haddi.....	83
5.2. Dış Ticaret Hadlerine İlişkin Tanımlar....	86
5.2.1. Mal Değişimine Dayanan Tanımlar....	87
5.2.2. Faktör Değişimine Dayanan Tanımlar..	88
5.3. İç Ticaret Hadlerini Etkileyen Faktörler...	90
5.3.1. Talep Artış Hızı.....	91

III

	<u>Sayfa</u>
5.3.2. Üretim Fonksiyonu.....	91
5.3.3. Teknolojik Değişme.....	92
5.3.4. Üretim Faktörleri Arzının Elastiki- yeti.....	93
5.3.5. Monopol Gücü.....	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI VE SONUÇLAR

1. İÇ TİCARET HADLERİ.....	96
1.1. Toptan Eşya Fiyatları İndekslerine Göre İç Ticaret Hadleri.....	96
1.1.1. 1973-1979 Dönemi.....	96
1.1.2. 1980-1988 Dönemi.....	102
1.2. Çiftçinin Eline Geçen ve Çiftçinin Ödediği Fiyatlar İndekslerine Göre İç Ticaret Hadleri.....	108
1.2.1. Basit Analiz Yöntemi.....	108
1.2.1.1. 1973-1979 Dönemi.....	108
1.2.1.2. 1980-1988 Dönemi.....	114
1.2.2. Genişletilmiş Analiz Yöntemi.....	119
1.2.2.1. 1973-1979 Dönemi.....	120
1.2.2.2. 1980-1988 Dönemi.....	136
2. DÖNEMLERE GÖRE SEÇİLMİŞ TARIM VE TARIM DIŞI ÜRÜN FİYATLARINDA OLUŞAN DEĞİŞMELER.....	149

	<u>Sayfa</u>
3. ARAŞTIRMADA ELDE EDİLEN SONUÇLARIN ÇEŞİTLİ YÖN- LERDEN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	152
4. ÖZET.....	165
SUMMARY.....	167
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	169
EK ÇİZELGELER	

ÇİZELGELER LİSTESİ

<u>Cizelge No</u>		<u>Sayfa</u>
1	Gayrı Safi Yurtiçi Hasılanın Sektörel Dağılımı.....	49
2	Genel Olarak Dünya, Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkelerde Kişi Başına Düşen Kalori, Yağ ve Protein Tüketimi.....	54
3	Gelişmiş Bazı Ülkelerde ve Türkiyede Kişi Başına Düşen Kalori, Yağ ve Protein Tüketimi.....	55
4	Türkiye'de Bazı Tarımsal Ürünlerin Kişi Başına Tüketimi.....	56
5	Seçilmiş Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi Ürünleri Dışalımı.....	58
6	Türkiye Ekonomisinde Ana Sektörlerce Sağlanan Girdi Değerleri ve Oranları...	60
7	Tarıma Dayalı Sanayi Kollarında Üretim, imalat Sektörü Payları ve Artış Hızları	62
8	Tarıma Dayalı Sanayi Kollarına Aktarılan Başlıca Hammaddelerin Miktarları.....	64
9	1979 Yılı itibarıyla Tarım Sektöründen Diğer Sektörlere Giden Girdi Değerleri.	65
10	1985 Yılı itibarıyla Tarım Sektöründen Diğer Sektörlere Giden Girdi Değerleri.	66
11	Tarımda Kullanılan Sanayi Malları.....	70

VI

<u>Cizelge No</u>		<u>Sayfa</u>
12	1979 Yılı itibarıyla Tarım Dışı Sektör- lerden Tarım Sektörünün Aldığı Girdi Değerleri.....	71
13	1985 Yılı itibarıyla Tarım Dışı Sektör- lerden Tarım Sektörünün Aldığı Girdi Değerleri.....	72
14	Sayım Yıllarına Göre Şehir-Köy Nüfusları ve Yıllık Nüfus Artış Oranları.....	75
15	Türkiye'de 15 ve Daha Yukarı Yaş Grupla- rına Göre İstihdamın Sektörel Dağılımı.	76
16	Alt Gruplar itibarıyla Tarım Ürünleri Dışsatımı.....	79
17	Başlıca Tarım Ürünleri Dışsatımı.....	70
18	Türkiye'de Sektörlere Göre Dışsatım....	81
19	Toptan Eşya Fiyatları İndeks Sayıları (1973=100).....	97
20	Toptan Eşya Fiyatları İndekslerine Göre İç Ticaret Hadleri (1973-1979).....	100
21	Toptan Eşya Fiyatları İndeks Sayıları (1981=100).....	103
22	Toptan Eşya Fiyatları İndekslerine Göre İç Ticaret Hadleri (1980-1988).....	105
23	Araştırmada Ele Alınan Ürünlerin Basit Fiyat İndeksleri(1973=100).....	109

VII

<u>Cizelge No</u>		<u>Sayfa</u>
24	Araştırmada Ele Alınan Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları indeksleri.....	111
25	Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri (1973-1979).....	113
26	Araştırmada Ele Alınan Ürünlerin Basit Fiyat indeksleri (1980-1988).....	115
27	Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları indeksleri (1980-1988).....	117
28	Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri (1980-1988).....	119
29	Araştırmada Ele Alınan Ürünlerin 1979 Yılına Göre Pazarlanan Oranları.....	121
30	Tüm Ürünler ve Ürün Grupları itibarıyla Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar indekslerinin Hesaplanmasında Kullanılan Tartı Değerleri	122
31	Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları indeksine Giren Mal ve Hizmetler ve Tartı Değerleri.....	124
32	Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar indeksleri (1973=100).....	126
33	Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksleri (1973=100).....	130
34	Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri (1973-1979) (1973=100).....	132
35	Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar indeksleri (1981=100).....	138

VIII

<u>Cizelge No</u>		<u>Sayfa</u>
36	Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksleri (1981=100).....	141
37	Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri (1980-1988) (1980=100).....	143
38	Seçilmiş Tarım Ürünleri Fiyatlarındaki Değişmeler.....	150
39	Seçilmiş Tarım Dışı Mal Fiyatlarındaki Değişmeler.....	151

IX

GRAFİKLER LİSTESİ

<u>GRAFİK NO</u>	<u>Sayfa</u>
1. Fiyat indekslerinde Görülen Gelişmeler(1973-1979)..	134
2. Zincirleme indekslerinde Görülen Gelişmeler (1973-1979).....	135
3. Fiyat indekslerinde Görülen Gelişmeler(1980-1988)..	145
4. Zincirleme indekslerinde Görülen Gelişmeler (1980-1988).....	146

EK ÇİZELGELER LİSTESİ

EK ÇİZELGE NO

1. Tarım Ürünleri Fiyatları (1973-1988)
2. Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları(1980-1988)
3. Tarım Ürünlerinin Üretim ve Pazarlanan Miktarları(1973)

ÖNSÖZ

Genellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarım, ekonomide önemli bir paya sahiptir. Bu ülkelerde sektörler arası mal ve hizmet alışverişlerinde kaynak aktarımının yönü araştırılırken tarım ve sanayi sektörleri ele alınmaktadır.

Türkiye'de gelişmekte olan bir ülke olduğundan sektörler arasındaki mal ve hizmet alışverişinin durumu, kaynak aktarımının yönü ve niteliğinin yıllar itibariyle belirlenmesi açısından iç ticaret hadleri önem taşımaktadır.

Konu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda gerek yöntem ve gerekse kapsam bakımından farklılıkların olması farklı sonuçların elde edilmesine neden olmuştur. Ayrıca 1980 sonrası- nı ayrı olarak ele alan kapsamlı bir çalışmaya rastlanmadığından araştırmanın kapsamı geniş tutulmuştur.

Bu araştırmayı hazırlamama imkan sağlayarak her türlü desteğini gördüğüm danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. A. Zafer GÜRLER'e , kendilerinden her konuda bilgilendiğim eleştiri ve katkılarından yararlandığım Sayın Prof. Dr. Halil ÇİVi ve Prof. Dr. Cengiz ÇAKIR'a içtenlikle teşekkür ederim.

Ayrıca çalışmam süresince yardımlarını esirgemeyen tüm çalışma arkadaşlarıma da teşekkürü bir borç bilirim.

I. BÖLÜM GENEL BİLGİLER

1. GİRİŞ

1.1. Konunun Önemi

Ticaret haddi kavramı, değişik amaçlara göre farklı şekillerde tanımlanır. Ticaret hadlerinin iç ekonomideki karşılığı "iç Ticaret Hadleri" dir. Bu kavram, çiftçi sınıfının sattığı tarım ürünleri ile satın aldığı tarım dışı malların fiyatlarındaki nispi değişmeler dolayısıyla gelirlerinde ortaya çıkan değişmeleri göstermede kullanılır. Dış ticarete, bunların yerine dışsattım fiyatları ile dışalım fiyatlarının geçtiği ifade edilmektedir(1).

Gerçekten, tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki değişim hadleriyle ilgili bir gösterge olan iç Ticaret Hadleri, genel olarak tarım ürünleri fiyat indeksi ile sanayi ürünleri fiyat indeksi arasındaki bir oran olarak kullanılır(2). Böylece iç Ticaret Hadleri tarım sektörünün ticaretteki kayıp yada kazançlarını göstermektedir. Ekonomik gelişme sürecinde iç Ticaret Hadlerinin tarım aleyhine yada lehine gelişmesinden söz edilebilir. iç Ticaret Hadlerinin tarımın aleyhine seyretmesi, tarımdan tarım dışı sektörlerle bir kaynak aktarımı anlamını taşımaktadır. iç Ticaret Hadlerinin tarımın lehine seyretmesi ise tarım dışı sektörlerden tarım sektörüne bir kaynak aktarımı anlamına gelir.

(1). Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Güzem Yayınları No:3, İstanbul, 1990, s.614.

(2). Ergün KİP, Türkiye'de Tarımsal Ürünlerde iç Ticaret Hadleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:580, Erzurum, 1981, s.1.

Tarım ürünlerinin iç ticaretteki yeri, sadece ülkenin besin maddesi ve hammadde talebini karşılaması veya tarım kesiminde üretilen değerlerin satışı yoluyla bu kesimden gecimini sağlayanlara gelir sağlaması bakımından önemli değildir. Bunun yanında, tarım kesiminde yaşayanların gelirlerinin artması tarım dışı mallara olan talebi arttırarak piyasanın canlanmasına dolayısıyla ekonomik gelişmeye katkı sağlamış olacaktır. Bunun için de tarımda verimliliğin artırılması ilk akla gelen koşul olarak söylenebilir.

Ancak, tarımın ekonomik gelişmeye katkısı sadece verimliliğin arttırılması ile gerçekleşmez. Önemli olan, elde edilen tarımsal fazlanın tarım dışı kesimlere aktarılabilmesidir. Aksi halde, tarımda çalışanlar, bu fazlayı kendileri tüketir. Fazlanın aktarılmasının tarımsal ürünlerin iç ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi ve vergi politikasıyla gerçekleşeceği varsayılmaktadır(1).

Tarım sektörünün ekonomik gelişmeye katkılarının şu şekilde sıralanması mümkündür(2).

- a) Tarım sektörü, ülkenin gittikçe artan şehir nüfusunun besin maddesi ihtiyacını karşılar.

(1). Gülten KAZGAN, Tarım ve Gelişme, Der Yayınları, istanbul 1983, s.440-441.

(2). Hasan OLALI, İsmail DUYMAZ, Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, izmir Ticaret Borsası Yayınları, No: 28, izmir,1987, s.37-44.

- b) Tarım sektörü, ülkenin sanayileşmesi için gerekli olan hammaddeleri üreterek, tarıma dayalı sanayilerin gelişmesine kaynak hazırlar.
- c) Tarım, sanayi ürünlerine talep yaratmak suretiyle, sanayileşmenin hız ve hacim kazanmasını sağlar.
- d) Tarım sektörü, kendi bünyesinde fazla olan işgücünü gelişen diğer sektörlerle vermek suretiyle tarım dışı sektörlerin işgücü ihtiyacını karşıladığı gibi tarımda kalan işgücü başına düşen verimlilik düzeyinin yükselmesini sağlar.
- e) Tarım ürünlerinin dışsatımı yoluyla sağlanan döviz gelirleri, sanayi sektörü için gerekli olan yatırımların kaynağını oluşturur.

Yukarıda sözü edilenlerin yanında tarımın ekonomiye bir katkısı daha olabilirki, bu da iç ticaret hadleri yoluyla sermaye aktarımı şeklinde ifade edilebilir(1).

iç Ticaret Hadleri yoluyla tarımın ekonomik gelişmeye katkı yapabilmesi fiyat makasının tarım aleyhine dönmesi ile mümkün olacaktır. Diğer bir ifadeyle; sanayi sektörüne kaynak aktarımı planlandığında tarım ürünleri fiyatları sanayi ürünleri fiyatlarına göre daha düşük düzeyde tutulacaktır.

Nitekim, Türkiye'de 1980 öncesinde, fiyatların tarım lehine bir gelişme gösterdiği, 1980 sonrası ise tarımın

(1). Gülcan ERAKTAN, Tarım Politikası- II, A. Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 1038, Ankara, 1988, s.57-59.

aleyhine geliştiği ifade edilmektedir(1). Bu durumda, 1980 öncesine göre 1980 sonrası tarım sektörünün satın alma gücünün azaldığı ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine geliştiği söylenebilir.

Türkiye, 1980 yılında piyasa ekonomisine geçmek ve dışa açılmak amacıyla bir takım istikrar önlemleri almıştır. Bu önlemlerin görünür amacı, korumacı bir politikayla ekonominin dış rekabete karşı korunması ve iç piyasanın çeşitli önlemlerle denetlenmesi yerine, iç ve dış rekabet koşullarının yaratılması ve ekonomik ilişkilerin serbest piyasa koşulları içinde oluşmasıdır(2).

Söz konusu uygulamalarla, 1980 sonrası tarıma verilen sübvansiyonların geniş ölçüde kaldırılması, girdi maliyetlerinin önemli ölçüde yükselmesine neden olabilir. Bu nedenle; işletmelerin bazı tarımsal girdilerden yoksun kalması, tarımsal verimliliğin ve çiftçilerin yaşam düzeyinin düşmesine yolaçabileceği söylenebilir. Girdi fiyatlarına yapılan zamlar üretim maliyetini artırırken, iç ve dış pazarlarda kimi tıkanıklıklar tarımı önemli bir sıkıntıya düşürebilir. Ancak tarımsal gelirlerin düşmesinde ve iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesinde en önemli etkenin, ürün fiyatları destekleme politikasındaki değişiklikler

- (1). Yakup KEPENEK, "Tarım-Sanayi Fiyat Eğilimleri ve Sorunları", 1980 Sonrası Türk Tarımı Yapısal Gelişmeler ve Sorunlar Sempozyumu, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara 6-7 Ocak 1987, s. 57-62.
- (2). Muzaffer SENCER, "Türkiye Tarımının Yapısal Sorunları", 1980 sonrası Türk Tarımı Yapısal Gelişmeler ve Sorunlar Sempozyumu, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara 6-7 Ocak 1987, s. 6-10.

olduğu söylenmektedir(1).

işte bu nedenlerden dolayı, tarım sektörünün satın alma gücünü gösteren iç ticaret hadlerinin ölçülmesi, gelişim seyrinin ortaya konulması, yarattığı sorunlara çözüm yollarının bulunması, ekonominin tümünü ilgilendirmesi nedeniyle, konu son derece önemli olarak değerlendirilmektedir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Gelişme süreci, ekonomik, teknolojik, sosyal ve kültürel yönleri bulunan bir bütündür. Bu bütün içinde tarım ve tarım dışı sektörleri birbirinden ayırmak ve birbirinden bağımsız olarak düşünmenin mümkün olmadığı söylenebilir(2).

Ekonomik gelişme, tüm dünya toplumlarının ulaşmayı arzuladıkları bir amaçtır. Bu amaca ulaşmanın en önemli koşulu, ekonominin çeşitli sektörleri arasında karşılıklı ilişkilerin kurulması olarak ifade edilmektedir. Bunun için, önce sektörler arasındaki arz ve talep ile ifade edilebilen genel denge kurulması ve sonra da her sektörün kendi içindeki dengesinin kurulması gerekmektedir(3).

Tarım sektörünün, ekonomik gelişmenin başlangıç aşamasında en önemli sektör olduğu, ileri aşamalarda ise görece öneminin azaldığı ifade edilmektedir. Ancak gelişme

(1). Muzaffer SENCER, a.g.e. s.6-10.

(2). Hasan OLALI, İsmail DUYMAZ, a.g.e., s. 37

(3). Neşe ALTIÖK, " Türkiye Ekonomisinde Son 10 Yılda iç Ticaret Hadleri Üzerine Bir Araştırma ", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1989, s. 8.

hangi aşamada olursa olsun tarımın sürükleyici rolü hiç bir zaman ortadan kalkmayacaktır. Diğer bir ifadeyle toplumun daha gelişmiş bir düzeye ulaşmasında tarım dışı sektörlerle olduğu gibi tarım sektörüne de önemli görevler düşmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım sektörüne düşen görevlerin görece olarak daha önemli olduğu söylenebilir. Çünkü toplumun yaşaması ve gelişimi, öncelikle toplumu oluşturan bireylerin ihtiyaç duydukları mal ve hizmetlerin karşılanmasına bağlıdır. Genelde bu mal ve hizmetlerin önemli bir kısmı tarım sektörü tarafından sağlanmaktadır.

" Türkiye'de gelişmekte olan bir ülkedir," varsayımından yola çıkıldığında, tarımın Türkiye ekonomisinde hala önemli bir sektör olma özelliğini koruduğu söylenebilir. Bu açıdan iç Ticaret Hadleri Türkiye açısından da önem taşımaktadır.

Tarım ve tarımdışı sektörler arasındaki mal ve hizmet alışverişini belirli düzeylerde inceleyen iç ticaret hadleri 1960'lı yıllardan beri bir çok ülkede ekonomistler tarafından sık sık kullanılmaktadır. Nitekim, bir çok araştırmacı tarafından Türkiye'de de iç Ticaret Hadleri hesaplanmıştır. Böylece, sektörler arası kaynak aktarımı konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Gerçekten, yapılan araştırmalar incelendiğinde kapsam ve yöntem farklılıkları nedeniyle birbirinden farklı sonuçlara varıldığı söylenebilir.

Bu nedenle, Türkiye'de 1973 - 1979 ve 1980 - 1988 döneminde tarım ve tarım dışı mal ve hizmet fiyatlarının ne yönde değiştiğini ortaya koyabilmek amacıyla bir iç ticaret haddinin hesaplanmasının yararlı olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, iç ticaret hadlerinin yeni ekonomik politika olarak tanımlanan 1980 uygulamaları öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde incelenerek karşılaştırılması da araştırmanın önemini artıracaktır.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye bazında derlenecek veriler yoluyla 1973-1979 ve 1980 - 1988 dönemleri için iç ticaret hadlerinin hesaplanması ve dönemler itibariyle karşılaştırılmasıdır. Bu arada, iç ticaret hadlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi, ürün grupları bazında analizlerin yapılması ve sonuçların değerlendirilmesiyle bazı yaklaşımların getirilmesi de ikincil bir amaç olarak görülmektedir.

1.4. Araştırmanın kapsamı

Araştırma 1973-1979 ve 1980-1988 dönemi olarak toplam 16 yıllık bir zaman sürecini kapsamaktadır. Birinci dönemin başlangıç yılının 1973 alınmasının nedeni daha önce yapılmış çalışmalarla paralellik sağlayarak karşılaştırma olanakları yaratmaktır. Öte yandan, araştırmanın 1973-1979 ve 1980-1988 olmak üzere iki dönem halinde incelenmesinin nedeni de; yeni bir ekonomik politikanın başlangıcı olarak tanımlanan 1980 sonrası uygulamaların sonuçlarını ortaya koyarak önceki

dönemle karşılaştırabilmektir.

Araştırmada indekslerin belirlenmesi için farklı yöntemler kullanılmıştır. Bu nedenle, her yöntemde farklı ürünler araştırma kapsamına alınmıştır.

Araştırmada kullanılan iki esas indeksten biri Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'ndan sağlanan Toptan Eşya Fiyatları indeksi, ikincisi ise tarafımızdan hesaplanan "Çiftçinin Eline geçen ve "Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksi"dir.

Toptan Eşya Fiyatları indeksi ile hesaplanan iç Ticaret Hadlerinin iki nedenle Tarımla sanayi arasındaki ticaret hadlerini yansıtan bir gösterge olmadığı öne sürülmektedir. Birincisi, sanayi hammaddesi ve yarı mamül indeksinin alt bölümlerinde yer alan sanayi ürünlerinin pek çoğu tarım kesimi ile değişime konu olmayan mallardır. ikincisi, Toptan Eşya Fiyatları indeksinde kullanılan fiyatlar "Çiftçinin Eline Geçen ve Ödediği Fiyatlar" değildir. Öte yandan, bu hesaplamada indekse giren her mal diğer kesimlerle değişime konu olmasa bile, gerçekten değişime konu edilen malların fiyatlarındaki gelişmeleri yansıtıyorsa ileri sürülen nedenlerin pek geçerli olmadığı ifade edilebilir(1).

Bu itibarla Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar ve Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksleri hesaplanabilir.

Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar indeksinin hesaplanmasında esas alınan 39 tarım ürünü şunlardır;

(1). Ergün KİP, "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve iç Ticaret Hadleri," Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Şevket PAMUK-Zafer TOPRAK, Yurt Yayınları 18/Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara 1988, s.135-162.

- Tahıl grubundan : Buğday, çavdar, arpa, yulaf, mısır,
pirinç, mahlut,
- Baklagiller grubundan : Fasulye, fiğ, nohut, mercimek,
- Endüstri bitkileri
grubundan : Pamuk, şeker pancarı, tütün, çay,
ayçiçeği,
- Yumru bitkiler
grubundan : Kuru soğan, patates,
- Sebzeler grubundan : Lahana, pırasa, taze fasulye, kavun-
karpuz, hıyar, patlıcan, domates,
biber
- Meyveler grubundan : Armut, elma, incir, şeftali, üzüm,
portakal, fındık, zeytin,
- Hayvanlar grubundan : Koyun, sığır,
- Hayvansal ürünler
grubundan : Süt, yapağı, yumurta.

Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksinin hesaplanmasında tarım dışı mal ve hizmetler olarak 35 adet mal ve hizmet kapsamaktadır. 35 mal ve hizmetin 30'u tüketim mal ve hizmetleri olup beş tanesi üretim harcamalarını temsil etmektedir. Ele alınan mal ve hizmetler grupları itibarıyla aşağıda verilmiştir.

- Besin harcamaları grubundan : Makarna, bisküvi, yemeklik margarin, zeytin yağı, beyaz peynir, çay, şeker, tuz, birinci sigarası-tütün, samsun sigarası, rakı,
- Ev eşyası harcamaları grubundan : Tabak, bardak, sabun, koltuk, battaniye, odun sobası, halı,
- Giyim harcamaları grubundan : Takım erkek elbisesi, erkek ayakkabısı, kadın elbisesi, kadın ayakkabısı, çocuk pantolonu, çocuk ayakkabısı, basma, patiska,
- Isınma ve aydınlatma harcamaları grubundan : Tüpgaz, gazyağı,
- Sağlık harcamaları grubundan : Doktor vizite ücreti,
- Ulaştırma harcamaları grubundan : Mazot,
- Üretim harcamaları grubundan : Süt-besi yemi, kimyasal gübre, akaryakıt ve yağlar, parça bakım ve onarım, tarımsal ilaçlar,

2. KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Araştırma ile ilgili olarak yapılan kaynak taraması sonucunda, iç Ticaret Hadleri ile ilgili çeşitli araştırmaların olduğu saptanmıştır. Bunlar içinde ulaşılabilenler olanlar aşağıda özetlenecektir.

VARLIER (1978), konu ile ilgili çalışmasında, tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki değişim hadleriyle ilgili bir gösterge olarak iç Ticaret Hadlerini hesaplamıştır(1). Çalışmada genel olarak tarım ile sanayi ve tarım ile tarım dışı sektörler arasındaki görece fiyat ilişkilerinden başka, çiftçilerin eline geçen ve tarım dışı sektörlerden satın aldığı mal ve hizmetlere ödediği fiyatlar arasındaki değişimleri belirleyen iç Ticaret Haddi indeksi hesaplanmıştır. Ayrıca bir kaç tarım ürünü için iç Ticaret Haddi indeksi ayrı ayrı hesaplanmış, diğer taraftan anahtar ürün olarak kabul gören buğdayın satınalma gücündeki değişimler ortaya konulmuştur.

Çalışmada, önce tarım, sanayi ve tarım dışı zımni fiyat indeksleri hesaplanmıştır. Bunun için 1948 - 1976 döneminde cari fiyatlarla çiftçilik (bitkisel ve hayvancılık gelirleri toplamı), sanayi ve toplam tarım dışı sektörler (sanayi ve hizmetler) gelirleri dizisi, sabit fiyatlarla çiftçilik sanayi ve toplam tarım dışı sektörler gelirleri dizisine bölünerek, tarım, sanayi ve tarım dışı zımni fiyat indirgeyi-

(1). Oktay VARLIER, Türkiye'de iç Ticaret Hadleri, DPT, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi, Yayın No:DPT:1632-SPD: 306, Ankara, Şubat 1978.

cileri elde edilmiştir. Buradan da tarım fiyatları indirgeyicisi önce sanayi fiyatları indeksine, sonra da toplam tarım dışı sektörler fiyat indeksine bölünerek iki iç Ticaret Hadleri serisi elde edilmiştir. Ayrıca dönem içindeki zımni fiyat indirgeyicilerine yarı logaritmik trend denklemleri uygulanarak yıllık ortalama artış hızları belirlenmiştir.

Sonuçta, iç ticaret hadleri 1950-1957 döneminde tarımın lehine, 1958-1968 döneminde aleyhine, 1972-1976 döneminde ise yeniden ve giderek artan biçimde tarımın lehine bir gelişme göstermiştir.

Tarım ürünleri fiyatlarıyla, sanayi fiyatları arasındaki görece değişmeyi ortaya koyan diğer bir kaynak da; Ticaret Bakanlığı'nın yeni Toptan Eşya Fiyatları indeksidir. Bu indeksin alt bölümleri "Genel indeks, Tarım Ürünleri indeksi, Sanayi Ürünleri indeksi, Maden Ürünleri indeksi, Maden Cevherleri indeksi, Havagazı indeksi ve Elektrik indeksidir" (1). 1963 - 1976 Döneminde bu indekslere uygulanan üstel trend denklemleri sonuçlarına göre tarım ürünleri fiyat indeksinin sanayi ve alt bölümleri indeksine göre daha hızlı artış gösterdiği saptanmıştır.

Bu çalışmada kırsal kesimdeki hanelerin, tarım dışından satın aldığı maddelere ilişkin fiyatlar ile sattığı tarım ürünlerine ödenen fiyatları yansıtan bir " iç Ticaret Haddi " serisi daha elde edilmiştir.

(1). Oktay VARLIER, . . . a.g.e., s.9.

Kırsal kesimde yaşayan hanelerin toplam harcamaları, hanenin üretim masrafları ve tüketim harcamaları olarak iki temel bölümde ele alınmıştır. Üretim masrafları şu alt gruplarda toplanmıştır. Hayvancılık üretim masrafları (buğday kepeği, hayvan tuzu, çivi, kazma, nallama), kimyasal gübre (azotlu ve fosforlu gübre), akaryakıt ve yağlar (mazot), tamir, parça ve bakım (traktör lastiği, tırpan, pulluk uç demiri, saban ve demiri, semer, araba tekeri, yaba), tarımsal ilaçlar (D.D.T., kükürt), sulama (çimento, kazma). Ayrıca tohumluk, doğal gübre, kayıp ile hayvancılık masrafları arasında yer alan ot ve saman, yem bitkileri ve tane yemler gibi tarım kesiminin kendisine yaptığı harcamalar da yer almaktadır. Üretim harcamalarını temsil eden mal ve hizmetlere ilişkin tartılar Milli Gelir verilerinden hesaplanmaktadır.

Kırsal kesimde yaşayan hanelerin tüketim harcamaları yapısını belirlemek için DiE'nin 1973 yılında ülke düzeyinde yaptığı örneklemeye dayanarak uyguladığı Kırsal Yerler Hane Halkı Tüketim Harcamaları Anketi'nin sonuçları kullanılmıştır. Tüketim harcamaları; gıda harcamaları, lokanta ve benzeri yerlerde yenen yemekler, ev eşyaları ile ilgili harcamalar, giyim harcamaları ile ilgili harcamalar, hane halkının oturduğu konut ile ilgili harcamalar, sağlık ve kişisel bakım harcamaları, ulaştırma, haberleşme ile ilgili harcamalar, kültür, eğitim ve eğlence harcamaları ve diğer

harcamalar olmak üzere dokuz grupta toplanmaktadır. Tüketim harcamaları içinde yer alan kültür, eğitim ve eğlence harcamalarının toplam içindeki payı düşük olduğundan ve diğer mallar grubunu temsil edecek fiyatların bulunamaması nedeniyle dikkate alınmamıştır. Diğer taraftan tarım sektörünün kendisine yapılan tüketim harcamaları da hesaba katılmamaktadır.

Gıda harcamaları alt grubunda makarna, zeytin yağı, vita yağı, beyaz peynir, toz şeker, tuz, çay, yeni rakı, birinci ve bafra sigarası; lokanta ve benzeri yerde yenen yemek harcamalarını temsil etmek üzere et, tereyağı ve vita yağı fiyatlarının basit aritmetik ortalaması; ev eşyası harcamaları alt grubunda bakır tencere, sandalye, sabun, patiska; giyim eşyaları ile ilgili harcamaların alt grubunda siyah erkek elbisesi, çorap, erkek ve kadın lastik ayakkabıları ortalaması, serj, patiska, kaput bezi, basma; konut harcamaları alt grubunda elektrik, gazyağı, linyit kömürü, kereste, kiremit ve cam ortalaması; sağlık harcamalarını temsilen doktor vizite ücreti; ulaştırma harcamalarını temsilen mazot fiyatları kullanılmaktadır.

Bu mal ve hizmetlerin her biri içinde olduğu harcama grubunun ağırlığı ile ağırlıklandırılmakta, aynı harcama grubu içinde birden çok maddenin bulunduğu durumlarda da, grup içindeki paylara göre bir kez daha ağırlıklandırılmaktadırlar.

1956-1976 Dönemi için söz konusu malların ve hizmetlerin fiyatları ağırlıklarla çarpılarak çiftçinin ödediği fiyatlar

indeksi elde edilmektedir. Burada, çiftçilerin çeşitli mal ve hizmetlere yaptığı harcamaların dağılımının sabit kaldığı varsayılmıştır. Bunun nedeni eldeki tek ağırlıklar setinin 1973 yılı tüketim harcamaları anketi sonuçlarına dayanmasıdır. Kullanılan fiyatların önemli bir bölümü DiE tarafından yayınlanmış Çiftçinin Ödediği Fiyatlar dizilerinden alınmıştır. Bunun dışında kalan tüketim mallarının fiyatları ise (çay, serj, patiska, et, tereyağı, vita yağı, tuz, beyaz peynir, elektrik, makarna, basma, sandalye, doktor vizite ücreti) Ankara, İstanbul, İzmir, Adana, Erzurum, Samsun ve Diyarbakır illerindeki perakende fiyatlarının basit aritmetik ortalaması olarak alınmıştır. Ayrıca çimento, kereste ve kiremit fiyatları, İstanbul borsası dışı toptan fiyatlar istatistiklerinden sağlanmıştır.

Çiftçi eline geçen fiyatlar indeksinin hesaplanmasında, 1956-1976 dönemindeki toplam bitkisel ve hayvancılık üretim değerinin yaklaşık %83'ünü kapsayan 35 ürünün üretici fiyatı ve 1973 yılı üretim miktarları, kullanılmıştır. Bu ürünler şunlardır: Buğday, arpa, çavdar, yulaf, mahlut, çeltik, mısır, fasulye, nohut, mercimek, tütün, şeker pancarı, patates, pamuk, ayçiçeği, antep fıstığı, yer fıstığı, fındık, soğan, limon, mandalina, portakal, kavun ve karpuz, ceviz, armut, elma, erik, şeftali, incir, çay, zeytin, sebzeler, üzüm, et ve süt. Söz konusu ürünlerin üretici fiyatları ve 1973 üretim miktarları DiE'nin Milli Gelir hesaplarında kullandığı rakamlardır.

Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar indeksinin hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmıştır.

$$F_n = \frac{\sum_{i=1}^{i=35} P_{ni} \times Q_{1973 i}}{\sum_{i=1}^{i=35} P_{1973 i} \times Q_{1973 i}}$$

Burada P_{ni} : ürünün n yılındaki fiyatı,

$Q_{1973 i}$: i ürünün 1973 yılındaki üretim miktarını

gösterir.

Hesaplama sonucunda elde edilen Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar indeksinin, Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksine bölünmesiyle iç Ticaret Hadleri elde edilmiştir.

iç Ticaret Hadleri indeksi 1959 dan başlayarak, 1964, 1966 ve 1972 yılları dışında, 1973 yılına kadar sürekli olarak artmış ve fiyat makası tarım ürünleri lehine gelişmiştir. 1974 yılından sonra indekste bir düşme görülmektedir. Böylece tarım lehine 1973-1974 yıllarına kadar açılan fiyat makasının, hızlanan biçimde, giderek kapandığı ortaya çıkmıştır.

Varlier, çalışmasında tarım, sanayi ve tarım dışı sektörler'e ait zımni fiyat indirgeyicilerini hesaplamakta ve bunları birbirlerine oranlayarak iç ticaret haddi serilerine ulaşmaktadır. Varlier, yukarıdaki iki hesaplama yönteminde gerçek anlamda tarımla sanayi arasındaki değişim haddini

yansıtmadığını ileri sürmektedir. Çünkü; gerek milli gelir hesaplarından elde edilen sanayi fiyat indirgeyicisinin gerekse Toptan Eşya Fiyat indeksinin sanayi alt bölümünde yer alan çok sayıda sanayi ürünün pek çoğu tarım kesimi ile mübadele edilmeyen, yani çiftçilerin satın almadığı mallardır. Ayrıca Toptan Eşya Fiyat indeksinde kullanılan fiyatlar çiftçinin ödediği ve eline geçen fiyatlar değildir.

Varlıklar, bu hesaplamaların dışında çiftçinin sattığı ürünlere ve satın aldığı, maddelere göre bir iç ticaret haddi daha hesaplamıştır. Bu ticaret hadlerinin daha anlamlı sonuçlar verdiği söylenebilir.

KİP (1981), konu ile ilgili çalışmasında iç Ticaret Hadlerini tarım ve sanayi veya tarım dışı sektörler arasında global olarak ele almamakta, tarımsal üretimdeki ürün grupları ve tekil ürünler itibariyle de hesaplamaktadır(1). Çalışmada çiftçi eline geçen fiyatlar indeksi olarak iki indeks kullanılmıştır. Birincisi, Ticaret Bakanlığı Konjonktür Dairesinin yayınladığı Toptan Eşya Fiyatları indeksinin Gıda maddesi ve Yem Bölümünün alt bölümleri (toplam, nebati gıda maddesi, hayvan ve hayvan ürünü), ikincisi de araştırmada hesaplanan bitkisel ve hayvansal olmak üzere Türkiye tarımının en önemli 29 ürününü içeren bir fiyat indeksi'dir. Çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi olarak da, toptan eşya fiyatları indeksinin sanayi hammadresi ve

(1). Ergün KİP, Türkiye'de Tarımsal Ürünlerde iç Ticaret Hadleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 580, Erzurum, 1981.

yarı mamül bölümünün bütün alt bölümlerini içine alan " toplam " alt bölümü kullanılmaktadır.

Kip, çalışmasında 1950 - 1976 dönemini incelemiş ve 1963 yılını baz yılı olarak almıştır.

Çiftçi eline geçen fiyatlar indeksinin hesaplanmasında 29 tarım ürünü kullanılmış olup bu ürünler şu ölçütler göz önünde tutularak seçilmiştir. Birincisi, mümkün olduğu kadar bitkisel ve hayvansal üretim kesimlerindeki her üretim dalını simgeleyen ürünlerin bulundurulmasına çalışılmıştır. İkinci ölçüt , her üretim dalından seçilen ürünlerin ekiliş, üretim ve değer yönlerinden bu üretim dallarını simgeleyecek ürünler olması. Üçüncü ölçüt , incelenen ürünlerin daha çok iç ve dış piyasalar yönünden önemli olan ticari ürünlerden oluşmasıdır.

Bu ölçütler göz önünde tutularak seçilen ve çiftçi eline geçen fiyatlar indeksi ile çeşitli ticaret hadlerinin hesaplanmasında kullanılan 29 ürün grupları itibarıyla şöyledir.

Hububat grubundan : Buğday, arpa, çavdar, mısır, pirinç,
Baklagiller grubundan : Fasulye, nohut, mercimek, fiğ,
Endüstriyel bitkiler
grubundan : Tütün, şeker pancarı, pamuk,
Yağlı tohumlar
grubundan : Ayçiçeği, pamuk çiğidi, susam,

Yumru bitkiler

grubundan : Patates, soğan,

Meyvalar grubundan : Zeytin, fındık, portakal, mandalina,
: üzüm, incir,

Yaş çay

Hayvanlar grubundan : Sığır, koyun,

Hayvansal ürünler

grubundan : Süt, yumurta, yapağı.

Çalışmada kullanılan fiyat serileri Türkiye düzeyindeki yıllık ortalama fiyatlardır. Bunlar DiE'nin Tarım Bakanlığına bağlı kuruluşlar aracılığı ile toplayarak "Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar" adı altında yayınladığı fiyatlardır.

Çalışmada incelenen bütün ürünlerin üretim serileri DiE kaynaklarından alınmış ve üzerlerinde hiç bir değişiklik yapılmadan aynen kullanılmıştır. Hepsi Türkiye düzeyinde olan üretim serilerinden tarla ürünleri, meyveler ve hayvansal ürünlerinki toplam üretimleri, hayvanların' ki (sığır, koyun) ise belediye mezbahalarında kesilen her yaşta hayvan sayılarını göstermektedir.

Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar indeksi ile buna dayanılarak hesaplanan Ticaret Hadlerinde, özellikle çiftçinin satın alma gücünü yansıtan gelir ticaret hadlerinin hesaplanmasında her ürünün toplam üretim miktarı değil pazarlanan miktarlar dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan pazarlama oranları DPT'nin 1975 yılına ait pazarlama oranlarıdır. Çalışmada 29

ürün ve ürün grubu için çiftçi eline geçen fiyatlar indeksi - nin hesaplanmasında aşağıdaki Laspeyres formülü kullanılmış - tır.

$$P_L = \sum_{i=1}^n \frac{P_{ni}}{P_{oi}} \times a_i$$

$$a_i = \frac{P_{oi} \times Q_{oi}}{\sum_{i=1}^n P_{oi} \times Q_{oi}}$$

Burada, P_L = Laspeyres Fiyat indeksi

P_n = Cari Fiyat

P_o = Baz Yılı Fiyatı

Q_o = Baz Yılı Miktarı (Pazarlanan Miktarlar)

a = Tartı

i = Ürün

n = Ürün Sayısı dır.

Çalışmada tarım ürünlerinin iç ticaret haddi, net değişim ticaret hadleri ve gelir ticaret hadleri adı altında iki şekilde hesaplanmıştır.

Net değişim ticaret hadleri de, toptan eşya fiyatları indeksine ve çiftçi eline geçen fiyatlar indeksine göre hesaplanmaktadır.

Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar indeksine göre net değişim ticaret hadleri tüm ürünler, ürün grupları ve tekil ürünler itibarı ile ele alınmaktadır.

Gelir ticaret hadleri ise, tarım kesiminin sattığı ürünlere ait değer indeksinin satın aldığı mallar fiyat indeksine bölümü ya da net değişim ticaret hadleri ile tarım kesiminin sattığı ürünler hacim indeksinin çarpımı yoluyla elde edilmektedir. Çalışmada tekil ürünler itibarı ile hesaplanan net değişim ticaret hadleri yine tekil ürünler itibarı ile pazarlanan miktar indeksleri ile çarpılarak tekil ürünler itibarı ile gelir ticaret hadleri elde edilmiştir.

Çalışmada hesaplanan tüm indekslerin dönem içindeki yıllık ortalama artış hızları hakkında bilgi vermek amacıyla indekslere doğrusal trend denklemleri uygulanmıştır.

Yapılan hesaplamalar sonucunda tüm ürünleri içine alan net değişim ticaret hadlerinin zamanla azda olsa tarım lehine geliştiği, tahıl ve yumru bitkiler grupları net değişim ticaret hadlerinin genellikle 100'ün altında kaldığı, baklagiller, yağlı tohumlar, meyvalar, hayvanlar ve hayvansal ürünler grupları, net değişim ticaret hadlerinde zamanla yükselme ve 100'ün üzerine çıkma eğilimi gözlenmektedir. Endüstriyel bitkiler net değişim ticaret hadlerindeki lehte gelişme daha az belirgindir. Çalışmada içerilen tüm ürünlerin gelir ticaret hadlerinde zamanla, özellikle 1974 - 1976 yıllarında, lehte bir gelişme izlenmektedir.

TOKDEMİR (1982), konu ile ilgili çalışmasında, Türkiye'de tarım ve sanayi sektörleri fiyat indekslerini oranlayarak iç ticaret hadlerini elde etmektedir(1).

Tokdemir çalışmada tarım ürünleri ve sanayi ürünleri fiyat indekslerinin hesaplanmasında, "Sektörel zımni fiyat indeksleri" yöntemini uygulamaktadır. Sektörel zımni fiyat indeksinin hesaplanmasında, sektörel cari üretici fiyatlarıyla hesaplanan Milli Gelir, sektörel sabit üretici fiyatlarıyla hesaplanan Milli Gelire bölünmektedir. Ayrıca çalışmada, Milli Gelirin sektör paylarının hesaplanmasında kullanılan fiyatların ne derece gerçekçi olduğu araştırılmakta ve daha sonra da yurt içi fiyatlar dünya fiyatları ile karşılaştırılmaktadır.

Çalışmada 1948 - 1978 döneminde iç ticaret hadlerinin tarım lehine geliştiği ortaya konulmaktadır.

DURA (1987), konu ile ilgili çalışmasında, Türkiye'de iç ticaret hadlerinin tarımdan kaynak aktarımı sağlayacak şekilde gelişip gelişmediğini belirlemektedir(2).

Genel olarak iç ticaret hadleri (P_a/P_s) tarım fiyatları (P_a) ile tarım dışı fiyatlar (P_s) arasında kurulan bir oran olarak ifade edilmektedir.

-
- (1). Ertuğrul TOKDEMİR, Türkiye'de iç Ticaret Hadleri Üzerine, İstanbul, 1982.
 - (2). Cihan DURA, Tarımın Türk Ekonomisinin Gelişmesine Katkısı Bugün ve Yarın, Enka Vakfı Yayınları, 1986 Ekonomi Birincilik Ödülü, İstanbul, 1987.

Çalışmada 1975 - 1985 döneminde iç Ticaret Hadlerinin hesaplanmasında, tarım ve tarım dışı sektörlerle ait zimni fiyat indeksleri kullanılmıştır. Tarım fiyat indeksi ve tarım dışı fiyat indeksi sektörel cari hasıla değerleri reel hasıla değerlerine bölünerek elde edilmiştir. Yapılan hesaplamalar sonucunda iç ticaret hadlerinin 1975-1978 döneminde tarım lehine, 1979-1985 döneminde tarım aleyhine geliştiğini ortaya koymaktadır.

Bu şekilde hesaplanan iç ticaret hadleri , üretilen her malın tarım ve tarım dışı sektörler arasında mübadele konusu olmadığından, sağlıklı görülmemiştir. Bu nedenle, tarıma ait zimni fiyat indeks değerleri aynen korunarak, tarım dışı fiyat indekslerinin yeniden saptanması yoluna gidilmiştir. Bu indeksler, tarım sektörünün en çok alım yaptığı sektörlerle ait üretim değerleri belirli katsayılara göre ağırlıklandırılarak elde edilen hasıla değerleri üzerinden hesaplanmıştır. Bu katsayılar sektörler itibariyle " tarımın her sektörden aldığı girdi değerinin toplam girdi değerine oranı " ile " kırsal kesim tarım dışı tüketim harcamalarında sektörel harcama oranının " aritmetik ortalamalarından ibarettir. Böylece DiE tarafından 1973-1974 döneminde yapılan Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları Anketinden elde edilen tarım kesimi toplam harcama dağılımının, hesaplama yapılan 1975, 1980, 1985 yıllarında da değişmediği kabul edilmektedir. Çalışmada " tartılı " tarım dışı fiyat indeksi (Ps) aşağıdaki formüle göre hesaplanmıştır:

$$P_s = \frac{\sum_{i=1}^n Q_i \times V_i}{\sum_{i=1}^n Q_i \times V_i} \quad \text{Formülde;}$$

Q_i = Tarım dışı i sektörünün üretim değeri (cari)

Q_i = Tarım dışı i sektörünün üretim değeri (reel)

V_i = Tartı değerlerini göstermektedir.

Bu formüle göre hesaplanan tarım dışı fiyat indeksleriyle yeni (tartılı) iç Ticaret hadleri (P_o/P_s) elde edilmektedir.

Elde edilen bu iç ticaret hadleri, daha önce ulaşılan sonuçları desteklemektedir. Böylece, tarımdan tarım dışı sektörlere doğru gerçekleşmekte olan sermaye aktarımının aslında çok daha büyük boyutlarda olduğu ortaya konulmaktadır.

Dura, çalışmasında iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesine yol açan faktörler üzerinde de durmaktadır. Bunlardan birincisi tarım sektöründe 1980 - 1985 de sağlanan verim artışları ile ENGEL kanunlarının işlemedir. Bu dönemde tarımda ortalama verim artarken, tarım dışında ters yönde gelişmeler görülmüştür. Kırsal kesimin sanayi ürün talebi gelir esnekliği, tarımsal ürünlere göre göreceli olarak yüksek olduğu ifade edilmektedir.

Diğer bir faktör tarımsal ürün destekleme alım fiyatlarındaki değişmelerdir. Nitekim çalışmada, Türkiye'de, tarımsal ürünler destekleme fiyatlarında ve Toptan Eşya Fiyat indekslerinde kaydedilen yıllık artış oranlarının iç Ticaret Hadlerinin tarım aleyhine oluşmasında belli bir rolünün olduğu ifade edilmektedir.

DİNLER (1988), konu ile ilgili çalışmasında, tarımsal ürün fiyatlarında zaman içindeki artışla, tarım dışı ürün fiyatlarındaki artışları karşılaştırmak amacıyla iç Ticaret Hadlerini hesaplamıştır(1).

Dinler, çalışmasında, tarım ürünleri fiyat indeksini (Ft), tarım dışı ürünler fiyat indeksine (Fs) oranlayarak iç ticaret hadlerini hesaplamıştır. Ft ve Fs'nin belirlenmesinde sektörel zımni fiyat indeksleri yöntemi uygulanmıştır. Sektörel zımni fiyat indeksi, sektörel cari üretici fiyatlarıyla hesaplanan milli geliri, sektörel sabit üretici fiyatları ile hesaplanan milli gelire bölünerek elde edilmiştir.

Hesaplamalar sonucu elde edilen iç ticaret hadleri 1975 - 1978 dönemi hariç genellikle tarımcılar lehine gelişmiştir. 1980'li yıllarda ise durum tersine dönmüştür.

DiE, Türkiye'de 1973 - 1986 döneminde tarım ve sanayi kesimleri arasındaki mal ve hizmet alışverişinde, hangi sektörün avantajlı olduğunu ve bunun zaman içinde ne yönde

(1). Zeynel DİNLER, Tarım Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Yayın No: 3, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1988, s. 302-304

değiştğini gösteren iç ticaret hadlerini hesaplamıştır(1).

Çalışmada ayrıca buğday, pamuk ve tütün için iç ticaret hadleri hesaplanmış, buğdayın satın alma gücündeki değişimleri ortaya koyan bir kaç örnek verilmiştir.

Çalışmada kullanılan indeks modeli;

$$\frac{\sum_{i=1}^{42} Q_{imo} \times P_{i1}}{\sum_{i=1}^{42} Q_{imo} \times P_{io}} \bigg/ \frac{\sum_{j=1}^{68} W_{jo} \times P_{j1}}{\sum_{j=1}^{68} W_{jo} \times P_{jo}} \text{ dir.}$$

Formülde;

Q_{imo} = i ürünün temel dönemde pazarlanan miktarını,

P_{io} = i ürünün temel dönem fiyatını,

P_{i1} = i ürünün cari dönem fiyatını,

W_{jo} = j mal veya hizmetinin temel dönem tartısını,

P_{jo} = j mal veya hizmetinin temel dönem fiyatını,

P_{j1} = j malının cari dönem fiyatını gösterir.

Pay ve paydada yer alan indeksler Laspeyres, yani temel dönem tartılı fiyat indeksleridir. Temel dönem olarak 1973 yılı alınmıştır.

Paydaki indeks bir tarımsal ürünler fiyat indeksi olup

(1). DiE, Türkiye Ekonomisinin'de iç Ticaret Hadleri 1973-1986, Yayın No: 1293, Ankara, Ekim, 1988.

42 madde kullanılmıştır. Temel dönem tartıları, söz konusu tarımsal ürünlerin 1973 yılında pazarlanan miktarlardan oluşmaktadır.

Paydadaki indeks ise bir tarım dışı mal ve hizmet indeksi olup, hesaplamada 68 adet mal ve hizmet kullanılmıştır. Bunlardan sekiz'i blesik niteliktedir. 1973 - 1974 döneminde uygulanan Kırsal Kesim Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları anketinden elde edilen, harcama değerlerinden hesaplanan 62 mal ve hizmetin temel dönem tartıları 1973 yılını temsil etmek üzere kullanılmıştır. Geri kalan altı mal ve hizmete ilişkin tartılar ise, DiE Sosyal Hesaplar Şubesinin hesapladığı " Tarım Faaliyet Kolunun Üretim Masrafları " verilerine dayanmaktadır.

Bu indeksde yer alan 42 madde değer olarak, 1973 yılı tarımsal, bitkisel ve hayvancılık üretim değerinin %92.60'ını temsil etmektedir. Bu ürünler; buğday, çavdar, arpa, yulaf, mısır, pirinç, kaplıca, mahlut, fasulye, fiğ, nohut, pamuk (kütlü), şeker pancarı, tütün, ayçiçeği, kuru soğan, patates, lahana, pırasa, taze fasulye, kavun - karpuz, salatalık, patlıcan, domates, dolmalık biber, sivri biber, armut, elma, erik, incir, kayısı, şeftali, üzüm, portakal, mandalina, limon, ceviz, fındık, zeytin, çay, et, süt'dür.

indeksde bu ürünlerin 1973 yılında pazarlanan miktarları tartı olarak kullanılmıştır. Pazarlanan miktarların hesaplan-

masında 1979 input-Output çalışmasında belirlenen oranlarından yararlanılmıştır.

Fiyatlar tütün, et ve çay dışında, çiftçinin il ve ilçe pazarlarında sattığı ürünlerin satış fiyatlarından oluşmaktadır. Bu fiyatlar Tarım Bakanlığı taşra teşkilatı elemanlarınca derlenerek DiE Tarım İstatistikleri Şubesinde hesaplanıp "Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar" adı altında yayınlanmaktadır. Çay fiyatı (Çay-Kur) Çay işletmeleri Genel Müdürlüğünden, et fiyatları Et ve Balık Kurumundan, tütün fiyatları ise Tekel Raporlarından alınmıştır.

Tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksinin hesaplanmasında 68 mal ve hizmet ele alınmıştır. Bunların 62'si tüketim mal ve hizmetleri, diğerleri de üretim harcamalarını temsil eden mal ve hizmetlerdir.

Tüketim mal ve hizmetlerinin temel dönem tartıları Kırsal Kesim Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketinden, üretim harcamalarını temsil eden mal ve hizmetlere ilişkin tartılar ise milli gelir verilerinden hesaplanmaktadır.

Fiyatların sağlandığı kaynaklar DiE Tarım İstatistikleri Şubesinde hazırlanmakta olan "Çiftçinin Ödediği Fiyatlar" ve DiE Fiyat İstatistikleri ve İndeks Şubesi tarafından derlenmekte olan aylık perakende fiyatların yıllık ortalamalarıdır.

Çalışmada ele alınan tarım dışı mal ve hizmetler şunlardır. Tüketim mal ve hizmetleri; bisküvi, tahin helvası, makarna, zeytin yağı, ayçiçek yağı, pamuk yağı, yemeklik margarin, kahvaltılık margarin, beyaz peynir, tuz şeker, kesme şeker, akide şekeri, lokum, çay, tuz, birinci sigarası, bafra sigarası, samsun sigarası, tütün, yeni rakı, tek el birası, lokanta ve benzeri yerde yenen yemek (et, yemeklik margarin, sade yağ fiyatlarının ortalaması), koltuk, kömür sobası, odun sobası, dikiş makinası, buzdolabı, bakır tencere, alüminyum tencere, somya, halı, battaniye, tabak, bardak, deterjan, sabun, takım erkek elbisesi, tek erkek pantolonu, erkek gömleği, erkek çorabı, erkek ayakkabısı, lastik erkek ayakkabısı, kadın mantosu, kadın elbisesi, kadın ayakkabısı, kadın çorabı, lastik kadın ayakkabısı, tek çocuk pantolonu, çocuk ayakkabısı, lastik çocuk ayakkabısı, patiksa, kaput bezi, basma, pazen, elektrik, gazyağı, tüpgaz, linyit kömürü, bakım ve küçük onarım giderleri (cam m² + kiremit, adet, kereste, 10cm fiyatlarının ortalaması), sağlık harcamaları (doktor vizite ücreti), kişisel bakım harcamaları (berber, hamam ücretlerinin ortalaması), ulaştırma harcamaları (mazot) dir. Üretim harcamalarını temsil eden mal ve hizmetler; hayvancılık üretim masrafları (buğday kepeği, 0.80 + hayvan tuzu, 0.05 + çivi, 0.05 + nallama, 0.05 , fiyatlarının ortalaması), kimyasal gübre (azotlu ve fosforlu gübre), akaryakıt ve yağlar (mazot), parça bakım ve onarım (traktör arka lastiği + tırpan + pulluk + saban uç demiri + semer),

tarımsal ilaçlar (kükürt 0.90 + DDT 0.10 fiyatlarının ortalaması), sulama (çimento, ton, + kazma, adet fiyatlarının ortalaması) dır.

Çalışmada tarımsal ürün fiyatları indeksinin, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksine bölünmesiyle iç Ticaret Hadleri indeksi elde edilmektedir. Ayrıca her üçüne ilişkin zincirleme indeksler hesaplanmakta ve bu veriler grafik üzerinde gösterilmektedir.

Yapılan hesaplamalar sonucunda 1973 - 1986 döneminde, 1979 - 1983 dönemi iç Ticaret Hadleri tarım aleyhine diğer yıllar ise tarım lehine gelişme göstermiştir.

3. MATERYAL VE YONTEM

3.1. Materyal

Bu araştırmanın materyalini, konu ile ilgili çeşitli kuruluşların yayınlamış olduğu istatistik bültenleri, istatistik yıllıkları, araştırmalar ve incelemelerden derlenen veriler oluşturmaktadır.

Araştırmada kullanılan tarımsal ürün fiyatları Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DiE) Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı kuruluşlar aracılığı ile toplayarak "Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar " adı altında yayınladığı fiyatlardır. Araştırmada kullanılan tarım ürünleri fiyat serileri Ek Çizelge 1'de verilmiştir.

Araştırmada birinci yöntemde tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi olarak ele alınan Toptan Eşya Fiyatları indeksi sayıları (TEFi) 1983'e kadar Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü'nün, 1983 den sonra Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Daire Başkanlığı'nın yayınladığı indekslerdir.

ikinci yöntemdeki, tarım dışı mal ve hizmet fiyatlarından tüketim harcamaları ve üretim harcamaları grubu 1986 yılına kadar DiE Türkiye Ekonomisi iç Ticaret Hadlerinden , 1986 sonrası tüketim malları fiyatları DiE İstatistik Yıllıklarından derlenmiştir. Üretim girdileri

fiyatları Tarım Orman Köyişleri Bakanlığı Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığından alınmıştır. Bazı ürünlerin birkaç yıl için bulunmayan fiyatları belirli varsayımlarla tamamlanmıştır(*)).

3.2. Yöntem

İç Ticaret Hadlerinin hesaplanmasında iki değişik yöntemden yararlanılmıştır.

Birinci yöntemde, İç Ticaret Hadleri, Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar indeksinin , Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksine bölünmesiyle elde edilmiştir. Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar indeksi olarak Toptan Eşya Fiyatları indeksinin Gıda maddesi ve yem bölümünün alt bölümleri (bitkisel gıda maddeleri, hayvanlar ve hayvansal ürünler) alınmıştır. Çiftçinin Ödediği fiyatlar indeksi olarak da, Toptan Eşya Fiyatları indeksinin sanayi hammaddesi ve yarı mamül bölümünün bütün alt bölümlerini içine alan " toplam " alt bölümü kullanılmıştır.

İkinci yöntemde ise; İç Ticaret Hadleri, basit ve genişletilmiş analiz yöntemleriyle elde edilmiştir.

Basit analiz yönteminde Çiftçi Eline Geçen ve Çiftçinin Ödediği Fiyatların basit indekslerinin tartısız aritmetik ortalamaları kullanılmıştır.

Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar indeksinin hesaplanmasında ele alınan 39 tarım ürünü Türkiye bitkisel üretim değerinin yaklaşık %80'ini oluşturmaktadır. Tüm tarım ürünlerinin araş-

(*)). Bazı ürünlerin 1987-1988 yıllarına ait fiyatları enterpolasyon yoluyla hesaplanmıştır.

tırmanın kapsamına alınmasının güç olması nedeniyle aşağıdaki unsurlar dikkate alınarak sınırlandırmaya gidilmiştir. Bu unsurlar şunlardır.

- a) Ürünlerin mümkün olduğunca bitkisel ve hayvansal üretim kesimler içinde her üretim dalını temsil edecek nitelikte olmasına özen gösterilmiştir.
- b) Ürünlerin ekiliş, üretim ve üretim değeri yönünden ait oldukları üretim dalını temsil edecek nitelikte olması esas alınmıştır.
- c) Öz tüketimden çok, iç ve dış ticarette önemli olan ticari ürünlerin seçimine gidilmiştir.

Genişletilmiş Analiz yönteminde ise; iç Ticaret Hadleri, tarımsal ürünler fiyat indeksinin tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksine bölünmesiyle elde edilmiştir. Bu indekslerin hesaplanmasında aşağıdaki formül kullanılmıştır(1).

$$P_L = \sum_{i=1}^n \frac{P_{ni}}{P_{oi}} \times a_i, \quad a_i = \frac{P_{oi} \times Q_{oi}}{\sum_{i=1}^n P_{oi} \times Q_{oi}}$$

Formülde;

P_L = Laspeyres Fiyat indeksi

P_n = Cari fiyat , P_o = Baz yılı fiyatı

Q_o = Baz yılı miktarı (Pazarlanan miktar)

a = Tartı i = Ürün n = Ürün sayısı

(1). Ergün Kip, Türkiyede Tarımsal ürünlerde..., s.20

Tarım ürünlerinin Pazarlanan miktarlarının hesaplanmasında Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından belirlenen pazarlama oranlarından yararlanılmıştır (1). Tüketim mal ve hizmetlerinin temel dönem tartıları 1973 - 1974 döneminde uygulanan Kırsal Kesim Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketinden, üretim harcamalarını temsil eden mal ve hizmetlere ilişkin tartılar ise DiE den alınmıştır. Ancak, araştırmada ele alınan ürün sayısına göre bu tartıların yeniden oranlanması yoluna gidilmiştir.

Yukarıdaki formül ile elde edilen tarım ürünleri fiyat indeksleri ve tarım dışı mal ve hizmet fiyatları birbirine oranlanarak iç Ticaret Hadleri saptanmıştır. Daha sonra elde edilen tüm sonuçlar bir Çizelgede gösterilerek dönemler itibarıyla değerlendirme yoluna gidilmiştir.

Araştırmada elde edilen fiyat indekslerinin genel eğilimini saptamak amacıyla aşağıdaki üstel trend formülünden yararlanılmıştır.

$$Y = a \times b^t \quad (2).$$

Formülde;

Y = Fiyat indekslerinin tahmini değerini ,

t = Zaman değişkenini,

b = Artış oranını gösterir.

-
- (1). DiE, Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri(1973-1986), Yayın No:1293, Ankara, s.28.
 - (2). Uğur KURUM, İstatistiğe Giriş, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 483, Ankara, 1981, s. 284

İKİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL ÇERÇEVE

1. EKONOMİK GELİŞME

" Ekonomik gelişme, aslında çok yönlü karmaşık içerikli bir kavram ve dinamik bir süreçtir. Ekonomik gelişmenin varlığından söz edebilmek için, ekonomik büyümenin, bütünleşmenin ve yapısal değişimin bir arada ortaya çıkmaları ve birbirleri üzerinde etkili olmaları gerekmektedir"(1).

Ekonomik büyüme olayı, tek başına ekonomik gelişme olmayıp, onun yalnızca bir yönünü oluşturur. Bir bölge veya alt sektördeki toplam veya kişi başına düşen gelir düzeyinin yükselmiş olması, ülke bütünündeki ekonomik gelişme için yeterli anlamlı ve güvenilir bir gösterge sayılamaz. Bu nedenle, gelirin artışı kadar yaratılan gelirin istikrarı, paylaşımı, diğer sektör veya bölgelere yansımaları ve kullanılış biçimi gibi unsurlar da gelişme açısından önem taşırlar. Yani büyüme, gelişme için zorunlu önkoşul olmakla birlikte, gelişmeyi açıklamak ve anlamak için yeterli değildir(2).

Gelişimin büyümeden ayrıldığı ana nokta "yapı" değişikliği ile ilgilidir. Büyümeyle birlikte yapı değişimleri de olduğu zaman gelişme sözkonusudur.

Her gelişme olayı uzun dönem içinde bir büyüme gerçekleştirdiği halde, her büyüme olayında mutlaka bir gelişme

(1). Hasan OLALI, ...a.g.e., s.20-21.

(2). a.g.e., s.21-22.

gerçekleşmeyebilir. Tarıma bağlı kalmış bir az gelişmiş ekonomide iklim koşullarının iyi gitmesi nedeniyle tarımsal üretim birkaç yıl artış göstermiş olabilir. Ancak ekonomide yapısal değişiklik ortaya çıkmamış ise gelişmeden söz edilemez(1).

Ekonomik gelişmenin bir unsuru da ekonominin kendi içinde bütünleşmesidir. Bu nedenle, ekonominin büyüme ve yapısal değişme kadar ekonominin çeşitli sektörlerinin birbirleriyle ilişkileri tamamlayacak şekilde gelişmelerini temin etmek gerekir.

2. EKONOMİK GELİŞMEDE SEKTÖR ÖNCELİKLERİ

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin büyük ölçüde tarıma dayalı olduğu ifade edilmektedir. Bu ülkeler tarımsal ve sanayi hammaddelerini gelişmiş ülkelere satarlar ve gelişme için gerekli olan mamül ve ara mallarını satın alırlar.

Böyle bir ekonomik yapıya sahip olan ülkelerin ekonomilerini geliştirme konusunda, tarım ya da sanayi kesimine öncelik vermeleri yıllarca tartışma konusu olmuştur.

Sanayi veya tarımın ekonomik gelişme içinde taşıyacakları önceliklere girmeden önce her iki sektörün ana özelliklerinin ortaya konulması gerekir(2).

2.1. Tarım Sektörünün Özellikleri

a) Tarım sektöründe, üretim faktörlerinden birisi olan toprağın sınırlı olması azalan verim kanununun daha ça-

(1). Erol MANİSALI, Gelişme Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:2042, İstanbul 1975, s. 52.

(2). a.g.e. s. 85-95.

buk ortaya çıkmasına neden olur. Yani azalan verim kanununun işlemeye başladığı noktaya daha çabuk ulaşılır.

b) Tarım kesiminde üretim tekniklerini geliştirebilme olanakları sınırlıdır. Teknolojik yenilikler gecikmeli olarak üretime girer ve çok yavaş yayılır.

c) Tarımsal üretim büyük ölçüde iklim koşullarına bağlıdır. Bu nedenle bu sektörde risk ve belirsizlik mevcuttur.

2.2. Sanayi Sektörünün Özellikleri

a) Sanayi sektörü, yeni teknolojik gelişmelerin gerçekleştirilmesine ve uygulanmasına imkan vermektedir. Üretim faktörleri ve diğer girdiler açısından sınırlılık çok azdır.

b) Sanayi sektöründe piyasa koşullarında arzı azaltıp artırmak mümkündür.

c) Sanayi sektöründe gelişen teknoloji ile birlikte artan verimler ortaya çıkmaktadır. Bu durumda birim yatırımın ekonomi içinde sağlayacağı "katma değer" tarım sektörüne oranla çok daha yüksek olacaktır.

d) Sanayi kesimindeki girdi-çıkış ilişkileri ekonomi içinde özellikle dikey tamlamalar bakımından ortaya çıkardığı etkiler ile, yatırımların birbirleri üzerinde geliştirici etkiler yapmalarına yol açar.

Görüldüğü gibi tarım ve sanayi sektörleri birbirlerinden önemli ölçüde farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar

ekonomilerin gelişme dereceleri ve sahip oldukları kaynaklara göre hangi sektöre ne ölçüde önem verileceği konusunda ışık tutabilecektir. Şimdi öncelik konusunda ortaya atılan görüşleri kısaca ortaya koymaya çalışalım.

2.3. Tarım Önceliğinin Dayanakları

a) Tarım sektöründe sermaye-hasıla katsayısı sanayi sektörüne oranla düşüktür(1). Dolayısıyla birim yatırımın tarım sektöründe sanayi sektörüne oranla daha fazla ürün artışı sağlayacağı söylenebilir. Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları en büyük sorun yeterli sermaye kaynaklarına sahip olmamalarıdır. Bu nedenle tarım sektörüne yapacakları küçük yatırımlarla hızlı üretim artışı sağlayabilirler. Buna bağlı olarak da büyüme hızları daha yüksek olabilir.

Ancak bu görüş kısa dönem için geçerlidir. Bilindiği gibi tarımda uzun dönemde azalan verim ortaya çıkmaya başlar. Bununla birlikte gelişme sürecinin başlarında yeterli sermaye kaynaklarına sahip olmayan, tarımsal üretim potansiyeli bulunan ülkeler için öncelik sayılabilir(2).

b) Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir diğer sorunu da girişim yeteneğine sahip idari kadronun yetersizliğidir. Tarımsal üretim için bu koşulların derecesi sanayi sektörü kadar yüksek değildir. İki sektör arasındaki bu fark, tarım önceliğini destekleyen iktisatçıların bir dayanak

(1). Ergül HAN, Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejisi, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:205/134, Eskişehir 1978, s.15

(2). a.g.e., s.16.

noktasını oluşturmaktadır. Ancak, bu görüşün kısa süre için geçerli olsa dahi uzun dönemde geçerli olduğu söylenemez.

c) Tarıma öncelik ya da büyük önem verilmesini savunan görüşün diğer dayanak noktası da hızlı artan kırsal nüfusun, tarım alanında yapılan yatırımlar ve tarıma verilen önem ile yerinde tutulmasıdır(1).

d) Tarım sektörüne yapılan yatırımların ithal gereği, sanayie oranla çok azdır. Dış ödemeler sorunlarıyla karşı karşıya bulunan kalkınmakta olan ülkeler bu gerçeği dikkate almak zorundadırlar. Bu nedenle tarıma öncelik vermek ödemeler dengesi açısından yarar sağlayabilir(2).

Ancak, ileri sürülen bu görüşün gelişme sürecinin tüm aşamalarında geçerli olduğu söylenemez. Çünkü gelişmenin belirli bir safhasından sonra, tarımda üretimin artırılması zorlaşacaktır. Ekonomi için büyümenin sağlanabilmesi için tarım dışı alanlarda yatırımları yoğunlaştırmak gerekir(3).

e) Tarım ürünleri talebi de tarıma öncelik verilmesini savunanların dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere tarım ürünleri talebinin gelir elastikiyetinin gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu ifade edilmektedir. Bu ülkelere nüfus artış hızının yüksek olması ve şehirleşme olgusu da tarım ürünlerine olan talebi artırmak eğilimindedir. Bu nedenle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin gelişme hedeflerinden biriside gıda

(1). Erol MANİSALI, ...a.g.e., s. 91.

(2). Ergül HAN, ... a.g.e., s. 16.

(3). Erol MANİSALI, ...a.g.e., s. 93.

maddeleri üretimini artırmak olmalıdır.

Uzun dönemde sadece tarım ürünleri arzını artırmak amacıyla tarım sektörüne öncelik veren bir stratejinin benimsenmesi ekonominin bütünü açısından bir çok soruna neden olabilir. Bu nedenle sanayi ile birlikte tarım sektörünün geliştirilmesinin daha uygun olacağı söylenebilir.

f) Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin toplam ekonomik faaliyetleri içerisinde en önemli payı tarımsal faaliyetler almaktadır. Bu ülkelerin dışsatımlarının da büyük ölçüde tarıma dayalı olduğu düşünülürse tarıma önem verilmesi görüşü desteklenmektedir. Buna göre gelişmenin başlarında tarım sektörünün geliştirilmesi dışsatımı artırarak döviz darboğazını ortadan kaldıracabilecektir.

g) Gelişmenin başlangıcında tarımda sağlanan sermaye birikiminin sanayi yatırımlarının finansmanında kaynak oluşturacağı ve tarımın sanayi için geniş bir pazar oluşturarak iç piyasanın darlığını ortadan kaldıracağı düşünceleri de tarıma önem verilmesi gerekliliğini desteklemiştir.

2.4. Sanayi Önceliğinin Dayanakları

Sanayi önceliğinin dayanakları da şu şekilde açıklanabilir(1).

a) Piyasa koşullarına göre üretimin artırılıp azaltılma imkanına sahip olması önem taşımaktadır. Tarım sektörünün arz esnekliği düşük, sanayi sektörünün arz esnekliği ise

(1). Ergül HAN, ...a.g.e., s.20-22.

yüksektir. Diğer taraftan toprağın sınırlı olması tarımda ürün arzını belirli kılar.

b) Tarımsal üretimin doğal koşullara bağlı olması üretim tekniklerinin kullanımını sınırlamaktadır. Dolayısıyla sanayide teknik ilerlemelerin uygulanması daha fazladır.

c) Sanayi sektöründe ilerleyen teknikle birlikte artan verimler meydana gelir. Bu durumda birim yatırımın ekonomide sağlayacağı "katma değer" tarım kesimine oranla çok daha yüksek olacaktır.

d) Sanayi sektöründeki girdi-çıkıtı ilişkileri ekonomide özellikle dikey bütünleşmeler bakımından ortaya çıkardığı etkilerle yatırımların birbirleri üzerinde geliştirici etkiler yatarmalarına yol açar. Bu tür bütünleşmeler tarımsal yapıda çok az görülür.

e) Sanayi sektörü girişimci yaratmak, yönetim ve teknik bilgi düzeyini yükseltmek, toplumda ve ekonomik alanda "değer sistemi"ni belirlemek, ekonomik kurumların gelişmesine ortam hazırlamak gibi üstünlüklere sahiptir. Tüm bu gelişmeler ekonomiye dinamik bir yapı kazandırabilmektedir.

Yapılan çalışmalarda tarım ve sanayi sektörü ile ilgili öncelik tartışmaları ve dayanakları verilmiştir.

Tarım sektörüne mi, yoksa sanayi sektörüne mi öncelik verilmeli konusu, Türkiye'de tartışılan bir konudur. Oysa tarımsal yapı, sanayileşme sürecinin koşulları ve gelişimi içinde değerlendirildiğinde, "öncelik" deyimini tüm anlamını yitirecektir. Sanayileşmenin yapısal değişiminin organik bir

bütünlüğü vardır ve tarımsal yapıdaki gelişme de bu bütünden bağımsız değerlendirilmemelidir(1).

Kuşkusuz, kalkınma "bir ülkenin geleneksel yapıdan, modern yapıya geçmesidir" demek, tarımsal yapının ihmal edilmesi anlamını taşımaz. Sanayileşme döneminde, sanayi mi, tarım mı tartışmalarının nedeni, sanayileşme sürecinin ne olduğunun açık ve kesin olarak bilinmemesinden doğmaktadır(2).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bir kısır döngü mevcuttur. Bu döngü düşük gelir-düşük tasarruf- düşük yatırım-düşük verimlilik ve tekrar düşük gelir şeklindedir. Bu kısır döngünün mutlaka bir noktada kırılması gerekir. Örneğin, gelişmekte olan ülkeler tarım sektöründeki işgücünün bir kısmını tarım dışı sektörlerle aktarmak suretiyle bu kısır döngüyü kırabilirler. Ancak bu işgücü akımının planlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekir. Yani tarım dışı sektörlerde istihdam olanakları yaratılmalıdır. Aksi durumda daha büyük sosyal sorunlar ortaya çıkabilir. Tarım sektöründe toprak faktörünün sınırlı olması nedeniyle istihdam olanaklarının tarım dışı özellikle de sanayi sektöründe yaratılması zorunluluğunu doğurmaktadır. Böylece hem tarımda çalışanların ve hemde sanayide çalışanların verimlilikleri artacaktır. Verim artışı gelir artışına, gelir artışı tasarrufve yatırım artışına neden olacağından kısır döngü kırılacak ve gelişme için bir adım atılmış olacaktır. Böylece işgücü daha verimli kılı-

(1). Akın İLKİN, Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 3175, İstanbul 1985, s.177.

(2). a.g.e., s. 184.

nacak kiři bařına dūřen gelir artacak bir bařka deyiřle toplumun yařama dūzeyi yūkselmiř olacaktır.

Geliřmekte olan ūlkelerin sūrekli olarak gelirlerinde artıř saęlayabilmeleri için sanayileřmeleri zorunlu gōrūlmektedir. Sanayileřmeleri içinde yatırımları finanse edecek gelir kaynaklarına gerek vardır. Bu nedenle sanayileřmeye yōnelmeden ōnce tarımsal yapıda kōklū bir iyileřtirme ve gūçlendirme çabasına girilerek, bařlayacak olan sanayileřmeyi besleyecek kaynakların oluřmasına çalıřmak gerekmektedir.

3. TŪRKİYE'DE TARIM VE SANAYİ SEKTÖRLERİNE VERİLEN ÖNEM BAKIMINDAN İZLENEN STRATEJİLER

TŪrkiye'de kalkınma 1923 de TŪrkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla gūndeme gelmiřtir. Nitekim, AtatŪrk dōneminde devlet yatırımları ve KİT'ler eliyle sanayileřmeye aęırlık verilmiřtir. Tarım sektōrūnūn geliřmesini saęlamak amacıyla o dōnemde ifti için aęır bir yūk olan "ařar" vergisi kaldırılmıřtır.

AtatŪrk dōneminde tarımın iyileřtirilmesi yanında sanayileřme politikalarında da tarımsal ūrūnleri iřleyecek gıda, dokuma sanayilerine ōncelik verilerek tarıma ōnem verildięi gōzlenebilir. izlenen politikada amaç, sektōrlerin būtūnlūęūnū saęlamak ve milli gelirin sektōrler arasında adil daęılımlını saęlamaktır.

1939-1945 Savař yıllarında tarım ūrūnleri talebinin artması tarım sektōrūne verilen ōnemin aęırlık kazanmasına neden

olmuştur. 1950 yılından itibaren tarımın geliştirilmesi için, destekleme fiyatı, kooperatiflerin geliştirilmesi, tarımsal kredi politikaları önem kazanmıştır.

"1954 yılı Türk Ekonomi politikalarında strateji değişikliğinin yapıldığı bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü, 1954 yılında elverişsiz hava koşulları nedeniyle tarımsal üretim hacmindeki büyük düşme, başta buğday olmak üzere bazı gıda maddelerinin ithalatına başlanmış bulunması, bunun devamlı bir şekil alması, kalkınmada tarıma olan umutların kaybolmasına, tarıma verilen önemin azaltılmasına neden olmuştur(1).

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1967) tarım sektörünün geliştirilmesi, sanayileşme yoluyla kalkınmanın bir aracı olarak kabul edilmiş ve tarıma önem verilmiştir. Ancak, tarım ve sanayi için topyekün yahut global bir öncelik konmamış, bu hususta uygulanacak kıstasın her sektörde yapılacak yatırımın marjinal etkinliği, verimliliği ve karlılığı olacağı ifade edilmiştir(2).

ikinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1968-1972) tarım ve sanayi sektörlerinin dengeli büyümesi ilkesi terkedilmekte ve sanayi sektörünün ekonominin "sürükleyici" sektörü olması öngörülmektedir(3).

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1973-1977) hızlı kalkınmanın ve milli gelirdeki yüksek artışların, ancak tarım

(1). Hasan OLALI, ...a.g.e., s.84.

(2). DPT, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1963-1967, s.131-141.

(3). DPT, 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1968-1972, s.7-9.

dışı sektörlerde, özellikle sanayideki gelişme ile gerçekleştirilebileceği, esas kabul edilmiştir(1). Bu bakımdan kamu sektörünün öncülüğü vurgulanmakta ve özel kesimin özendirileceği vurgulanmaktadır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında (1979-1983), hızlı büyüme için gerekli yatırımların büyük ölçüde kamu kesimince sağlanması, sınıai üretimde dışalım yerine yerli üretim politikasının sürdürülmesi hedeflenmiştir. Dönemde tarım sektörünün büyüme hızı daha yüksek tutulmuştur. Planın öncelik verdiği ilk alt sektör madencilik ve enerji üretimidir. En önemli amaçlarından birisi de büyümenin, daha eşit bir gelir bölüşümü ile sağlanmasıdır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1985-1989), tarımın gelişmesi belirli derecede önemli bir hedef olmakla birlikte asıl hedefin sanayinin gelişmesini muhafaza etmek olduğu söylenebilir.

4. TARIMIN EKONOMİK GELİŞMEYE KATKISI VE TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

Gelişmekte olan ülkelerde ekonominin genelde tarıma dayalı olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerde, tarım sektörüne büyük görevler düşmektedir. Tarım sektöründen yerine getirilmesi beklenen görevler ve katkılar; özellikle ekonomik gelişme sürecinin başlangıç aşamasında önem kazanır. Gelişme sürecinin ileri aşamalarında tarım, ekonomide etkin sektör olmaktan çıkar ve görece önemi azalır. Böylece, ekonomi gücünü, tarım dışı, özellikle de sanayi sektöründen almaya

başlayacaktır. Ancak bu durum, tarımın ihmal edilmesi anlamını taşımamalıdır. Başarılı bir kalkınmayı sağlamak için tarım ve sanayi sektörlerinin alacakları görevler arasında bir paralellik sağlanması gerekliliği düşünülmelidir. Aksi takdirde, tek başına bir sektör herhangi bir anlam ifade etmez.

Gelişme sürecinde tarımsal üretim mutlak olarak artmaktadır. Bununla beraber tarımsal işgücü azalmaktadır. Sonuçta ise tarımsal faaliyetler, toplam ekonomik faaliyetlerin görece olarak küçülen bölümü haline gelmektedir. Bu durumun hemen her ülkede ortak bir model izlediği söylenebilir. Bu bağlamda tarım sektörünün de ekonomideki görece payı azalmakla birlikte aşağıdaki nedenlerden dolayı ulusal ekonomi içindeki önemini koruduğu söylenebilir, bunlar; a) artan nüfusun besin gereksinimini karşılaması, b) tarım dışı sektörlerle hammadde sağlaması, c) dış satım içindeki payının görece olarak azalmasına rağmen, yinede önemli miktarlarda döviz geliri sağlaması, d) nüfusun önemli bir kısmına yaşama ve istihdam imkanı sağlaması, e) diğer sektörlerle talep yaratması olarak sayılabilir.

Tarım sektörünün ekonomik gelişmeye katkı sağlayabilmesi herşeyden önce bir tarımsal fazlanın elde edilmesine ve bu fazlanın da pazara sürülmesine bağlıdır, denilebilir. Gelişme ile birlikte pazarlanan miktarın da artırılması gerekir. Pazara arz edilen miktarlarda herhangi bir artış olmadan, sanayi sektöründeki üretim ve istihdamda hissedilir bir

artış beklenemeyecektir. Tarım sektöründe tarımsal fazlanın elde edilmesi verimin artırılması ile sağlanabilir. Verimin artırılması ise önemli ölçüde girdi kullanımına bağlıdır denilebilir.

Ekonomik gelişme ile birlikte tarım sektöründe kullanılan girdiler (kimyasal gübre, ilaç, tarım makinaları, yakıt vb.) hem miktar olarak artar, hemde çeşitlenir. Böylece tarımsal gelirin önemli bir kısmı da bu girdilere ayrılır. Girdi kullanımının artmasıyla üretim yöntemlerinde de büyük değişimler meydana gelebileceği söylenebilir.

Nitekim, Türkiye'de birim alandan elde edilen ürün miktarında ve toplam tarımsal üretim değerinde artışlar sağlanması aşağıdaki nedenlere bağlanabilir. Bunlar; modern tarım tekniği uygulama çalışmalarının giderek yoğunluk kazanmaya başlaması, rasyonel üretim yöntemlerinin uygulanmaya başlaması, piyasaların örgütlenmesi olarak sıralanabilir.

Türkiye'de tarım sektörünün ekonomi içerisindeki görece payının azaldığı söylenebilirse de, iki önemli olgu gözardı edilmemelidir. Birincisi, gerekli olan döviz girdisinin sağlanabilir olması, ikincisi ise talepteki büyümeye paralel olarak besin maddeleri ihtiyacını karşılayabilir nitelikte olmasıdır. Bu nedenle; tarımsal gelişme ile ülke kalkınması arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu söylenebilir. Araştırmada esas olarak bu noktadan hareketle Türkiye'de tarımın ekonomik gelişmeye katkısı çeşitli yönleriyle ele alınmaya çalışılacaktır.

4.1. Gayrı Safi Yurtiçi Hasılaya Katkısı

Ekonomik sektörlerin Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) içindeki payları, genel olarak bir ülkedeki ekonomik yapıyı gösteren ölçütlerden biridir. Sektörlerin sözkonusu payları gelişme süreci içerisinde değişebilir. Gelişmekte olan tüm ülkelerin ortak özelliği iki noktada özetlenebilir. Birincisi bu değişikliğin, gelişme ile birlikte tarım sektörünün GSYİH içindeki payının görece olarak azalmasıdır. Diğeri ise hizmetler ve sanayi sektörleri paylarının artmasıdır.

Nitekim Türkiye ekonomisinde de tarım sektörü görece önemini yitirerek, GSYİH içindeki payı yıllar itibarı ile sürekli azalma gösterdiği Çizelge 1' den anlaşılmaktadır. Sözkonusu çizelge incelendiğinde; tarım sektörünün GSYİH içindeki payının 1960 yılında %40.9 iken 1970' de %29.3' e, 1980' de %22.6'ya ve 1989' da %16.6'ya gerilediği görülmektedir. Aynı yıllarda sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı %15.3 den %19.1'e, %25'e ve %32.6'ya yükselmiştir. Hizmetler sektörünün payı ise %50 civarında önemsiz değişimler göstermektedir. Anlaşılacağı kadarıyla tarım sektörü GSYİH içindeki payı yönünden 1960 yılında ve hatta 1978 yılına kadar ikinci sektör durumunda iken 1978 yılından sonra üçüncü sektör durumuna gelmiştir.

Benzer durum, yaratılan gayrı safi katma değerde de görülmektedir. 1977 yılında tarım, sanayi ve hizmetler sektör-

Çizelge 1 : Gayrı Safi Yurtiçi Hasılanın
Sektörel Dağılımı (Cari Faktör
Fiyatlarıyla (%))

YILLAR	SEKTÖRLER		
	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
1960	40.9	15.3	43.8
1970	29.3	19.1	51.6
1975	29.0	20.0	51.0
1976	29.6	19.2	51.2
1977	27.7	19.8	52.5
1978	25.3	23.0	51.7
1979	23.1	23.8	53.1
1980	22.6	25.0	52.4
1981	22.0	26.1	51.9
1982	20.8	27.1	52.1
1983	19.6	28.6	51.8
1984	19.6	29.5	50.9
1985	18.8	31.6	49.6
1986	18.5	31.9	49.6
1987	18.0	31.8	50.2
1988	17.5	32.4	50.1
1989	16.6	32.6	51.8

Kaynak : Zirai iktisadi Rapor (1986-1987),
Türkiye Ziraat Odaları Birliği,
Yayın No: 155, Ankara 1988, s.9.
Haydar Oğuz TUNCER, Tarımın Türkiye
Ekonomisine Katkısı, TOBB, Yayın
No:Genel 160; Ar-Ge 70, Ankara,
1990, s.3.

lerinin yaratmış olduğu toplam gayri safi katma değer 796.1 milyar TL dir. Bunun 219.8 milyar'ı tarım, 158 milyar'ı sanayi ve 418.3 milyar'ı da hizmetler sektörü tarafından üretilmiştir. 1987 Yılında ise gayri safi katma değer toplamı 52.928.6 milyar TL dir. Bu değerin 9.532.3 milyar'ı tarım, 16.847.5 milyar'ı sanayi ve 26.548.8 milyar'ı da hizmetler sektörü tarafından yaratılmıştır(1). Görüldüğü gibi tarım sektörü 1977 yılında hizmetler sektöründen sonra ikinci sırada yer almış olmasına karşın, 1987 yılında hizmetler ve sanayi sektörlerinden sonra üçüncü sıraya inmiştir.

Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün GSYİH içindeki payının giderek azalması normal kabul edilmelidir. Çünkü bu azalmanın esas nedeni diğer sektörlerin gelişme hızının tarım sektöründen daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır denilebilir. Ayrıca, bu durum gelişmekte olan bir ülke için doğal bir sonuç ve sağlıklı ekonomik gelişmenin bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. Gelişme süreci içerisinde tarım sektörünün milli gelir içerisindeki payının görece olarak azalması, sanayi sektörünün payının ise artırılması hedeflenen politikaların bir sonucudur. Bununla birlikte, sanayide gelişme kaydedilirken tarım ihmal edilmemelidir. Tarımın da belirli ölçülerde desteklenmesi ve modern üretim tekniklerinin kullanılmasıyla verim artışının sağlanmasına çalışılmalıdır.

(1). DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Haziran, 1989, s. 6.

Gelişmenin ileri aşamalarında sanayi ve hizmetler sektörleri ekonominin etkin ve sürükleyici unsurları durumuna gelebilirler. Ne varki bu aşamalarda dahi tarımın ihmal edilmesi durumunda, sözkonusu sektörlerin de gelişme hızlarının yavaşlayacağı dikkate alınmalıdır. Bu durumda sektörlerarası mübadele ilişkilerinin de hacim ve süreklilikten yoksun kalma olasılığı gündeme gelebilir.

4.2. Ülke Nüfusunun Beslenmesi Bakımından Katkısı

Tarım sektörünün ilk ve en önemli işlevi, kuşkusuz insan yaşamında hayati önemi olan besin maddelerini üretmektir. Öte yandan, tarım dışı faaliyetlerin oluşumu da, tarımın bu işlevine paralel olarak ortaya çıkan bir olgu olarak kabul edilmektedir(1).

Toplum sağlığının ve ekonomik-sosyal kalkınmanın, yeterli ve dengeli beslenme ile ilgili olduğu bilinmektedir. Beslenmenin yeterli ve dengeli olabilmesi içinse insanların,

(1). Zeynel DİNLER, Tarım Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Yayın No: 3, ÜÜİBF, işletme iktisadı ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No: 3, Bursa, 1988, s. 37.

besin maddelerini satınalabilecek gelire sahip olmaları, daha da önemlisi, almak istedikleri bu maddeleri ülke içinde en azından yeterli miktarda bulabilmeleri gerekliliği ifade edilmektedir(1).

Türkiye sahip olduğu coğrafi konumu nedeni ile hertürlü besin maddesini bol miktarda yetiştirme imkanına sahiptir. Dolayısıyla iklim koşullarının elverişli olmadığı (1989 yılında görülen kuraklık gibi) yıllar dışında kendi yiyecek gereksinimini üretecek bir tarımsal yapıya sahip olduğu söylenebilir.

Buna karşın kişi başına düşen yıllık besin tüketim miktarı da beslenme olgusunda son derece önemli bir ölçüt olarak ele alınmalıdır. Türkiye nüfusunun %17.5'i kalori, %10'u protein eksikliği ile karşı karşıyadır. Ayrıca, nüfusun %22.5'i protein yönünden dengesiz beslendiği ifade edilmektedir(2).

Bunun ana nedenlerinin başında, Türkiye'de hayvansal besin maddelerinin, bitkisel olanlara oranla, az üretilmesi ve bunun halkın beslenme alışkanlıklarına etkide bulunduğu saptanmıştır(3). Ayrıca, gelir yetersizliği ve dağılımındaki

-
- (1). Cahit KARAGÖLGE, Tarım Ekonomisi, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 290, Erzurum 1987, s.30
 - (2). Haydar Oğuz TUNCER, Tarımın Türkiye Ekonomisine Katkısı TOBB, Yayın No: Genel 160; Ar-Ge 70, Ankara, 1990, s.4.
 - (3). Cahit KARAGÖLGE, a.g.e. s.32.

aksaklık, beslenme için ayrılan gelirin en iyi şekilde değerlendirilebileceği konusundaki eğitim noksanlığı da dengesiz ve yetersiz beslenmenin sebepleri arasında sıralanmaktadır(1).

Çizelge 2'de Dünyada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen kalori, yağ ve protein tüketimi verilmiştir. Çizelgede görüldüğü gibi kalori, yağ ve protein tüketimi, gelişmekte olan ülkelerde dünya tüketiminin altındadır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin yağ, protein ve kalori tüketimleri içerisinde en büyük payı bitkisel ürünler oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde ise kalori dışında yağ ve protein tüketiminde en büyük pay hayvansal ürünlere aittir.

Gelişmiş bazı ülkelerde ve Türkiye'de kişi başına düşen kalori, yağ ve protein tüketimi çizelge 3'de gösterilmiştir. Çizelgeden anlaşıldığı kadarıyla Türkiye'de kişi başına günde 3.179 kalori alınmaktadır. Alınan kalorinin %8.8'i hayvansal kaynaklıdır. Bu değerler gelişmiş ülkelerin çok altındadır. Aynı durum yağ ve proteinde de görülmektedir. Avrupa'da kişi başına tüketilen yağ miktarının %65'i, protein miktarının %56.8'i hayvansal kaynaklıdır. Türkiye'de ise tüketilen yağın %25.1'i ve proteinin %21.5'i hayvansal kaynaklıdır.

(1). Haydar Oğuz TUNCER, a.g.e. s.4.

Çizelge 2 : Genel Olarak Dünya, Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Kisi Basına Dışen Kalori, Yağ ve Protein Tüketimi (1983-1985)

ÜLKELER	KALORI (GÜN)			YAĞ (GRAM/GÜN)			PROTEİN (GRAM/GÜN)		
	Hayvansal	Bitkisel	Toplam	Hayvansal	Bitkisel	Toplam	Hayvansal	Bitkisel	Toplam
	407	2.258	2.665	31.3	32.9	64.2	22.4	45.8	68.2
Dünya ortalaması									
Gelişmiş									
1.010	2.364	3.374	78.6	48.5	127.1	54.9	42.4	97.3	
Ülkeler ortalaması									
Gelişmekte olan									
202	2.222	2.424	15.2	27.6	42.8	11.3	46.9	58.2	
Ülkeler ortalaması									

Kaynak : FAO, Production Yearbook, Vol. 40, Roma, Italy, 1987. s.247-250.

Çizelge 3 : Gelişmiş Bazı Ülkelerde ve Türkiye de Kisi Başına Düşen Kalori, Yağ ve Protein Tüketimi (1983-1985)

ÜLKELER	KALORI (GÜN)			YAĞ (GRAM/GÜN)			PROTEİN (GRAM/GÜN)					
	Hayvansal	Bitkisel	Toplam	HK(*) (%)	Hayvansal	Bitkisel	Toplam	HY(**) (%)	Hayvansal	Bitkisel	Toplam	HP(***) (%)
Avrupa	1.104	2.286	3.390	32.6	88.9	47.8	137.7	65.0	55.4	42.2	97.6	56.8
Rusya	867	2.536	3.403	25.5	65.9	33.2	99.1	66.5	48.8	49.5	98.3	49.6
ABD	1.264	2.388	3.652	34.6	97.9	69.4	167.3	58.5	69.3	35.1	104.4	66.4
Japonya	541	2.263	2.804	19.3	35.5	45.8	81.3	43.7	43.7	41.9	85.6	51.0
Fransa	1.214	2.124	3.338	36.4	95.7	47.9	143.6	66.6	70.4	36.2	106.6	66.0
F.Almanya	1.315	2.161	3.476	37.8	110.7	44.3	155.0	71.4	58.9	33.9	92.8	63.4
Türkiye	280	2.899	3.179	8.8	19.3	57.5	76.8	25.1	18.1	66.2	84.3	21.5

(*) HK = Hayvansal Kaynaklı Kalori

(**) HY = Hayvansal Kaynaklı Yağ

(***) HP = Hayvansal Kaynaklı Protein.

Kaynak : FAO, Production Yearbook, Vol. 40, Roma, Italy, 1987. s.247-250.

Bu oranlar gelişmiş ülkeler tüketiminin altında kalmaktadır. Dengeli bir beslenme için gerekli protein miktarının %60'ı bitkisel %40'ı hayvansal kaynaklı olması gerekliliği ifade edilmektedir(1). Bu durum, Türkiye'de var olduğu bilinen dengesiz beslenmenin açık göstergesi olarak kabul edilebilir.

Türkiye'de bazı tarımsal ürünlerin kişi başına tüketimi çizelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 4 : Türkiye'de Bazı Tarımsal Ürünlerin Kişi Başına Tüketimi (Kg/Yıl)

ÜRÜN CİNSİ	1963	1972	1977	1983	1989
Buğday	196.0	200.0	200.0	200.0	200.0
Pirinç	3.5	4.1	5.9	3.6	4.5
Mısır	30.0	42.0	35.8	-	-
Diğer Hububat	36.0	42.0	25.2	14.8	16.6
Sebzeler	79.2	96.0	96.0	132.0	135.8
Narenciye	7.5	10.6	10.6	18.4	18.2
Et	15.2	18.5	22.3	21.8	24.5
Süt ve Sütürünleri	106.0	96.6	113.5	123.4	143.6
Yumurta	2.3	3.3	-	5.4	7.0

Kaynak : Hasan OLALI-İsmail DUYMAZ, Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir 1987 s.155.

(1). TOBB, İktisadi Rapor (1989), Yayın No: Genel 109, Ar-Ge 41, Ankara, 1990, s. 65.

Genel olarak kişi başına tüketlenen tarımsal ürünler içerisinde hayvansal ürünlerin az, bitkisel ürünlerin, özellikle hububatın ise fazla olduğu görölmektedir. Buradan hareketle Türkiye'de insanların çeşitli nedenlerle bitkisel ürünler ağırlıklı beslenme şeklini benimsedikleri ortaya çıkmaktadır.

Türkiye, doğal koşulların uygun gitmediği bazı yıllar hariç, genel olarak besin maddeleri dışalımı yapmamaktadır. Buna karşın her yıl değişen miktarlarda tarım ürünleri dışsatımı yapmaktadır. Diğer taraftan tarımsal üretimin doğa koşullarına bağlı olması nedeniyle, iklimin elverişli olmadığı yıllarda yeterli miktarda üretilemeyen ürünlerin dışalımı yoluna gidilmektedir.

Türkiye'nin son yıllarda dışarıdan aldığı tarım ürünleri çizelge 5'de verilmiştir. Çizelgede görölebileceği gibi Türkiye'nin dışarıdan aldığı tarım ürünleri içerisinde en büyük payı bitkisel ürünler almaktadır. Bunu hayvansal ürünler takip etmektedir. Ancak, daha önce de ifade edildiği gibi Türkiye'nin bu temel besin maddelerini sürekli dışarıdan satın alan bir ülke olduğu anlamına gelmez.

Türkiye'nin toplam dışalımı içerisinde 1987 yılında tarım ve hayvancılığın payı %5.6 (790.6 milyon\$), 1988 yılında %3.5 (507.4 milyon\$) ve 1989 yılında %6.6 (1047.4 milyon\$) olmuştur. 1989 yılındaki kuraklık nedeniyle, tarımsal üretimde gerileme görölmüş, önemli ölçüde tarımsal ürün dışalımı yapılmış-

Çizelge 5 : Seçilmiş Tarım ve Tarıma Dayalı Sanayi Ürünleri Dışsalımı

ÜRÜN ADI	1983		1984		1985		1986		1987	
	TON	1000\$	TON	1000\$	TON	1000\$	TON	1000\$	TON	1000\$
BUĞDAY	12.914	1.998	835.995	144.400	781.923	119.877	788.170	97.897	370.912	32.637
PİRİNC	9.997	4.801	84.854	29.393	82.799	26.556	76.146	18.875	158.419	33.609
PAMUK(HAM)	649	1.765	486	1.625	635	2.204	28.895	29.752	119.333	170.067
MERİNCOS YUNU	12.366	55.827	14.459	62.404	14.979	60.454	15.145	57.245	14.430	75.488
ET (*)	---	---	719	801	38.180	42.323	24.744	24.844	22.718	29.088
SÜT	363	380	2.814	2.002	7.828	6.902	5.950	5.624	7.864	7.100
TEREYAG	260	835	332	917	592	822	725	747	891	1.181
PEYNİR	260	495	3.171	4.057	12.075	12.021	1.787	2.333	1.278	1.897
ZEYTINYAĞI	---	---	2.797	1.790	31.513	28.346	12.810	12.501	3.483	2.535
SOYAYAĞI	88.966	133.281	134.446	97.951	106.398	66.749	75.785	32.514	159.459	55.598

(*) 1985 Yılına Kadar Krema da dahildir.

Kaynak : 1- TZOB, Türkiye Ziraat Odaları Birliği XV. Genel Kurulu, Zirai ve İktisadi Rapor (1984-1985), Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları No: 149, Ankara 1986, s.31.

2- TZOB, Zirai ve İktisadi Rapor (1986-1987), Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları No:155, Ankara, 1988, s.28.

tır. Buna bağılı olarak tarımsal ürün dışalımını bir önceki yıla göre %106.4 oranında artmıştır. Söz konusu dışalımın üçte birini ise buğday oluşturmaktadır(1).

4.3. Tarım Sektörünün Sanayi Sektörünü Desteklemek Yoluyla Ekonomik Gelişmeye Katkısı

Tarım'ın sanayi sektörünü desteklemek yoluyla sanayinin gelişmesine olan etkisi ve dolayısıyla gelişen sanayinin ülke ekonomisine yaptığı katkı iki yönüyle açıklanabilir. Bunlardan ilki sanayi için hammadde sağlaması, diğeryse sanayi ürünlerine olan talebi artırmasıdır.

4.3.1. Sanayi için Hammadde Sağlaması

Tarım sektörünün geleneksel özelliği dolayısıyla ülkenin sanayileşmesi için gerekli olan hammaddelerinden birçoğunu üreterek, tarıma dayalı sanayilerin gelişmesine yardım ettiği bilinmektedir. Yurtiçi sanayinin gereksinim duyduğu hammaddeleri sağlamak yoluyla, tarım, kalkınmanın ilk aşamalarında sürükleyici sektör rolünü üstlenir. Dolayısıyla kendinden girdi alan sanayi dallarının hızla gelişmesine katkı yapmış olur. Pamuk üretimi ile dokuma sanayii; gıda maddesi üretimi ile gıda sanayii arasında böyle bir ilişkinin varlığı açık ve kesindir(2).

(1). TOBB, iktisadi Rapor (1990), Yayın No. Genel 165, Ar-Ge 73, Ankara, 1990, s. 276-277.
(2). Hasan OLALI, a.g.e. s. 40

Türkiye'de hammaddesini tarımdan sağlayan ve bunları işleyerek değerlendiren bir sanayi kurulmuşsa da, bu sanayinin henüz istenen düzeye ulaşamadığı ifade edilmektedir(1). Türkiye'de tarımsal hammaddeleri işleyen çeşitli sanayi kolları vardır. Bunların başında gıda ve dokuma sanayi gelir. Ayrıca deri, yem, ilaç, içki vb. sanayi kolları da önemli faaliyet alanlarıdır. Tarıma dayalı sanayi, 1980'li yıllarda iç talebin üzerinde üretim yapacak düzeye erişip dışsatıma yönelmiştir.

Türkiye Ekonomisinde ana sektörlerce sağlanan girdi değerleri ve oranları, Çizelge 6'da verilmiştir.

Çizelge 6 : Türkiye Ekonomisinde Ana Sektörlerce Sağlanan Girdi Değerleri ve Oranları (Piyasa Fiyatları ile Milyon TL)

SEKTÖRLER	1973		1979		1985	
	Değer	Oran (%)	Değer	Oran (%)	Değer	Oran (%)
TARIM	47.882	25.80	316.375	19.30	3.207.838	13.30
MADENCİLİK	7.864	4.20	67.313	4.10	2.430.197	10.00
İMALAT	87.861	47.20	800.384	48.90	12.990.550	53.60
HİZMETLER	42.404	22.80	452.729	27.70	5.604.071	23.10
TOPLAM	186.011	100.00	1636.801	100.00	24.232.656	100.00

Kaynak : Haydar Oğuz TUNCER, Tarımın Türkiye Ekonomisine Katkısı, Türkiye Ticaret Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, Yayın No: Genel 160; Ar-Ge 70, Ankara 1990, s.10.

(1). A. Fethi AÇIL - Rasih DEMİRCİ, Tarım Ekonomisi Dersleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 880, Ankara, 1984, s. 29.

Çizelgede görüldüğü gibi tarım sektörünün payı 1973 yılında %25.8, 1979 da %19.3 ve 1985 de %13.3 olmuştur. Yıllar itibariyle tarım sektörünün payında azalmalar olurken madencilik, imalat ve hizmetler sektörlerinde artış görülmektedir.

Türkiye'de tüketim malları üretimine yönelik olan tarıma dayalı sanayi, gıda, içki, tütün, dokuma, hazır giyim, ağaç mobilya ve ayakkabı kollarından oluşmaktadır. Söz konusu sektörler işledikleri hammaddenin tamamına yakın kısmını tarım sektöründen karşılamaktadırlar. Dolayısıyla tarım ürünleri işlenerek bir katma değer yaratılmaktadır. Ayrıca önemli ölçüde istihdam imkanları sağlanmaktadır. Başka açıdan bakıldığında yurtiçi talebi karşıladıktan sonra bu ürünlerin dışsatımı yoluyla ekonomik gelişme için gerekli olan döviz gelirinin sağlanması yoluna gitmek de mümkün olmaktadır.

Tarıma dayalı sanayi kollarının (Tüketim malları üreten) imalat sanayi içerisindeki üretim değerleri, sektör payları ve artış hızları 1988 - 1989 - 1990 dönemindeki artışları Çizelge 7'de verilmiştir. 1988 yılında tüketim mallarının imalat sanayi içindeki payı %36.20 dir. Gıda sanayi %19.38 ile ilk sırayı alırken bunu dokuma (%7.05) ve hazır giyim (%4.31) izlemektedir. Diğer sanayi kolları daha düşük hacimlerde kalmaktadır. 1990 Yılında imalat sanayi içerisinde tüketim mallarının payı %37.24 dir. Bunun içinde gıda sanayi %19.42, dokuma sanayi %7.29 ve hazır giyim sanayi de %5.13

Çizelge 7 : Tarıma Dayalı Sanayi Kollarında Üretim, İmalat Sektörü Payları ve Artış Hızları (1988 Fiyatlarıyla Milyon TL)

SEKTÖRLER	1988		1989		1990		ARTIŞ HIZI (%)	
	Gerçekleşme (a)	Sektörel Pay (%)	Tahmin (b)	Sektörel Pay (%)	Program (c)	Sektörel Pay (%)	1989/1988	1990/1989
							(b/a)	(c/b)
GIDA	15.451.153	19.38	16.491.033	20.17	16.923.172	19.42	6.73	2.62
İÇKİ	1.282.691	1.61	1.357.205	1.66	1.433.147	1.64	5.81	5.60
TUTUN	1.426.879	1.79	1.472.040	1.80	1.511.985	1.74	3.17	2.71
DOKUMA	5.621.402	7.05	5.821.561	7.12	6.350.928	7.29	3.56	9.09
HAZIR GIYIM	3.440.270	4.31	3.982.173	4.87	4.468.405	5.13	15.75	12.21
AGAC MOBİLYA	742.920	0.93	751.000	0.92	782.000	0.90	1.09	4.13
AYAKKABI	903.098	1.13	930.436	1.14	976.192	1.12	3.03	4.92

Kaynak : İktisadi Rapor (1990), Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği
Yayın No: Genel 165, Ar-Ge 73, Ankara 1990, s.139.

oranında bir paya sahiptir.

Tarıma dayalı sanayi kollarınının 1988-1989 dönemindeki ortalama yıllık artış hızı gıda sektöründe %6.73, dokuma sektöründe %3.56, hazır giyimde %15.75, içki sektöründe %5.81 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi ortalama yıllık artış en fazla hazır giyimde olmuştur. Bunu gıda, içki ve dokuma sanayi izlemiştir. 1989 - 1990 Döneminde ise yıllık ortalama artış hızı en yüksek hazır giyimde (%12.21) olmuştur. Dokuma (%9.09), içki(%5.60), ayakkabı (%4.92), ağaç mobilya (%4.13), tütün (%2.71) ve gıda sanayi ise (%2.62) artış göstermiştir.

Tarıma dayalı sanayi kollarına tarım sektöründen aktarılan hammaddelerin miktarlarını göstermek amacıyla Çizelge 8 hazırlanmıştır. Çizelge 8'de görüldüğü gibi tarımsal hammadde miktarlarında sürekli artış gerçekleşmiştir. 1972 baz yılına göre 1983 yılında en yüksek artış domatesde olmuştur (%461.2) Bunu tütün (%346.1), et (%321.6) ve süt (%312.7) izlemiştir.

Tarım sektöründen diğer sektörlerle giden girdi değerleri ile ilgili bilgi vermek amacıyla Çizelge 9 ve Çizelge 10 hazırlanmıştır.

1979 Yılında tarım sektöründe bitkisel üretimde ortaya çıkan toplam girdi değeri 230.451 milyon TL dir. Bu girdi değerinin %35'i tekrar tarım sektöründe değerlendirilirken, %63.9'u imalat sanayinde ve %1.1'i de hizmetler sektöründe değerlendirilmiştir. Hayvancılık üretiminin 1979 yılında diğer

Çizelge 8 : Tarıma Dayalı Sanayi Kollarına Aktarılan Başlıca Tarımsal Hammaddelerin Miktarları
(100 TON)

TARIMSAL HAMMADELER	1972		1977		1978		1983	
	Miktar	1972=100	Miktar	1972=100	Miktar	1972=100	Miktar	1972=100
Et(Tavuk dahil)	270.5	100.0	436.1	161.2	512.0	189.3	870.0	321.6
Süt	1170.0	100.0	1710.0	146.2	2016.0	172.3	3659.0	312.7
Yağı, Tiftik, Kı11	76.1	100.0	92.2	126.4	96.3	126.5	101.7	133.6
Buğday	8642.0	100.0	9707.0	112.3	9823.0	113.7	10657.0	123.3
Domates	135.5	100.0	300.0	221.4	350.0	258.3	625.0	461.2
Şeker Pancarı	5896.0	100.0	8994.9	152.6	8836.8	149.9	13200.0	239.9
Tütün	55.3	100.0	186.1	336.5	215.2	389.2	191.4	346.1
Pamuk	247.0	100.0	398.0	161.1	215.0	87.0	385.0	155.9
Çiğit	869.7	100.0	919.	104.8	760.0	87.6	1080.0	124.4
Ayçiçeği	560.0	100.0	455.0	81.3	485.0	86.6	800.0	142.8
Çay	261.7	100.0	395.4	182.5	449.4	207.4	420.0	193.8

Not : Karadegirmen ve sanayi unu üretim toplamı %76 üzerinden buğday olarak, salça üretimi %20 katsayısı ile domatese çevrilmiştir.

Şeker Pancarı, çiğit, ayçiçeği ve çay üretim miktarları ile, tütün ve pamuk ise üretimden dışsatım miktarları dâhil olarak bulunmaktadır.

Kaynak : TZOE, Türkiye Ziraat Odaları Birliği XIV. Genel Kurulu, Zirai ve İktisadi Rapor (1982-1983), Ziraat Odalarına Birliği Yayınları No: 139, Ankara 1984, s.18.

Çizelge 9 : 1979 Yılı itibarıyla Tarım Sektöründen Diğer Sektörlere Giden Girdi Değerleri (Piyasa Fiyatlarıyla Milyon TL)

ALAN SEKTÖR	TARIM		MADENCİLİK		İMALAT SANAYİ		HİZMETLER		TOPLAM	
	DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%
Bitkisel Üretim	80.691	35.00	---	---	147.183	63.90	2.577	1.10	230.451	100.00
Hayvancılık	9.833	15.00	---	---	55.306	84.50	289	0.50	65.428	100.00
Ormancılık	1	0.00	422	2.2	18.344	94.90	560	2.90	19.327	100.00
Su Ürünleri	---	---	---	---	808	69.10	361	30.90	1.169	100.00
TOPLAM	90.525	28.60	422	0.10	221.641	70.10	3.787	1.20	316.375	100.00

Kaynak : DİE, Türkiye 1985 Input-Output Projesi Sonuç Tabloları, Yayın No: 1397, Ankara, Aralık-1989,

Çizelge 10 : 1985 Yılı İtibarıyla Tarım sektöründen diğer Sektörlere Giden Girdi Değerleri (Piyasa Fiyatlarıyla Milyon TL)

ALAN SEKTÖR	TARIM		MADENCİLİK		İMALAT SANAYİ		HİZMETLER		TOPLAM	
	DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%	DEĞER	%
Bitkisel Üretim	899.807	38.70	2	0.00	1.408.186	60.50	19.447	0.80	2.327.442	100.00
Hayvancılık	54.124	9.00	--	--	538.453	89.90	6.703	1.10	599.280	100.00
Ormancılık	16	0.00	17.375	6.50	237.309	87.90	15.170	5.60	269.870	100.00
Su Ürünleri	--	--	--	--	5.988	53.20	5.258	46.80	11.246	100.00
	953.947	29.70	17.377	0.50	2.189.936	68.30	46.578	1.50	3.207.838	100.00

Kaynak : DİE, Türkiye 1985 Input-Output Projesi Sonuç Tabloları, Yayın No: 1397, Ankara, Aralık-1989, s.3.

sektörlere verdiği girdi değeri toplamı 65.428 milyon TL dir. Bu değerin %15'i tekrar tarım sektöründe, %84.5'i imalat sanayinde, %0.5'i hizmetler sektöründe değerlendirilmiştir. 1979 Yılında tarım sektörünün diğer sektörlerle verdiği girdilerin toplam değeri 316.375 milyon TL dir. Bunun %28.6'sı tekrar tarım sektöründe, %70.1'i imalat sanayinde %1.2'si hizmetler sektöründe ve %0.1'i de madencilikte değerlendirilmiştir(Çizelge 9).

1985 Yılında tarım sektörünün diğer sektörlerle verdiği girdi değeri toplamı 3.207.838 milyon TL ve bunun %29.7'si tekrar tarım sektöründe değerlendirilirken, %0.5' madencilikte, %68.3'ü imalat sanayinde ve %1.5'i de hizmetler sektöründe değerlendirilmiştir (Çizelge 10).

1979 ve 1985 yıllarında tarım sektörünün diğer sektörlerle verdiği girdi değerleri karşılaştırıldığında şöyle bir sonuca varılabilir. Yıllar itibarıyla tarımın diğer sektörlerle arz ettiği girdi değeri mutlak olarak artmıştır. Ancak imalat sanayinin değerlendirdiği tarımsal ara mallarda 1979 yılına göre 1985 yılında oransal bir azalma görülmektedir.

Tarımsal hammadde işleyen sanayilerin gelişmesi tarımsal üretime bağlı olduğundan, üretim ile işleme arasındaki bağların güçlendirilmesi, üretim-işleme bütünleşmesinin (entegrasyonunun) sağlanması gerekir. Böylece ilgili sektörlerde gelişmeyi hızlandırmak mümkün olabilecek, tarımsal ürünlerin

sanayide değerlendirilen miktarları artırılabilir. Halen Türkiye'de tarımsal ürünleri sanayide değerlendirme oranı %5-6 olup gelişmiş ülkelerdekinden (%60'a kadar çıkmakta) çok düşük olduğu ifade edilmektedir(1). Bu nedenle Türkiye'de tarım ve tarıma dayalı sanayi arasında entegrasyonun sağlanması gerekir. Bu entegrasyonun sağlanması için üretim, işleme ve hatta ürünün pazarlanması ile sonuçlanan faaliyetlerin birbiriyle ilişkili olarak yapılmasının yararlı olacağı ifade edilmektedir(2).

4.3.2. Sanayi Ürünlerine Talebin Arttırılması

Tarım sektörünün, sanayi sektörünü desteklemesi sadece hammadde katkısı ile olmamakta, aynı zamanda tarım, sanayi ürünleri için iyi bir pazar oluşturmaktadır. Tarım sektöründeki gelişme ile birlikte bu sektörün sanayi ürünlerine olan talebi iki yönde etkilenmektedir. Bunlardan birincisi, tarımın verim artışı sağlamak amacıyla doğrudan doğruya kullandığı sanayi girdilerine olan talebin artmasıdır. ikincisi ise tarım sektörünün gelirinin artması ile birlikte dayanıklı tüketim mallarına olan talep yükselmesidir.

Tarımsal faaliyetlerde teknik gelişmelerin artması ile birlikte, sanayi sektörü tarafından imal edilen makina, gübre mücadele ilacı, tohum vb. girdi kullanımı artacağı söylenebilir. Tarım sektöründe bu girdilerin kullanımı arttıkça

(1). Cahit KARAGOLGE, Tarım Ekonomisi, a.g.e. s.37.

(2). A.g.e., s.37.

ilgili sanayi kuruluşlarının gelişmeleri teşvik edilecektir.

Türkiye'de tarımsal faaliyetlerde kullanılan çeşitli sanayi ürünleri Çizelge 11'de verilmiştir. Çizelgede görüleceği gibi tarımda verimliliğin artmasında önemli bir etken olan sanayi ürünlerinin kullanımı yıldan yıla artma eğilimindedir. 1970 Yılına göre, 1989 yılında kimyasal gübre miktarı dört kat, motopomp sayısı yaklaşık dört kat, traktör sayısı da altı kat artış göstermiştir.

Tarım sektörünün diğer sektörlerden aldığı girdi değerlerine ilişkin olarak Çizelge 12 ve Çizelge 13 hazırlanmıştır. 1979 Yılında tarım sektörünün kullandığı girdi değerinin %43.7'si tarımın kendinden, %31.9'u imalat sanayinden ve %24.4'ü de hizmetler sektöründen sağlanmıştır (Çizelge 12). 1985 Yılında ise tarım sektörünün sanayiden aldığı girdi değerlerinin %38.6'sı tarımın kendisinden %42.2'si imalat sanayinden ve %19.2'si de hizmetler sektöründen elde edilmiştir. (Çizelge 13). Çizelge 12 ve Çizelge 13'ün incelenmesinde görülebileceği gibi, 1979 yılında tarımın tarım dışından aldığı girdi değeri, toplam girdi değerinin %56.3'ünü oluşturmaktadır. Oysa bu oran 1985 yılında %61.4'e çıkmıştır. Buradan hareketle gelişme ile birlikte tarım sektörünün kullanmış olduğu girdiler içerisinde tarım dışı sektörlerinin payının arttığını söylemek mümkündür.

Tarım sektörünün artan girdi kullanımı ile birim alandan

Çizelge 11 : Tarımda Kullanılan Sanayi Malları

YILLAR	Kimyasal Gübre (100 Ton)	Zirai Mücadele ilaçları (Ton)	Traktör (Adet)	Biçerdöğür (Adet)	Motopomp (Adet)
1970	2217.30	50804	105865	8568	78912
1971	2536.50	48368	118325	8662	85725
1972	3284.30	50954	135726	9029	93180
1973	3720.30	66309	156139	10023	100754
1974	3136.10	54637	200466	10796	121657
1975	3691.60	48132	243066	11841	125683
1976	5944.60	61205	281802	13147	108930
1977	6577.00	71244	320578	19874	136848
1978	7474.00	71110	370259	11771	153867
1979	7666.00	69338	402777	12583	186018
1980	5967.50	41831	436369	13667	203435
1981	6886.10	47778	458714	13100	222570
1982	7451.80	58794	491001	13477	229840
1983	8402.40	62204	513516	13615	243104
1984	8197.80	68598	556781	13479	252944
1985	7251.50	36662(*)	583974	13611	264586
1986	7690.50	39115(*)	612731	11457	275352
1987	8977.30	32957(*)	637449	11794	289711
1988	8114.40	34152(*)	652997	11479	289644
1989	9069.70	-----	669326	-----	290085

(*) Tarım Orman Köy İşleri Bakanlığı Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu Kayıtları.
Kaynak : 1- Akgün AYDENİZ, A. Raşit BROHI, C.Ü.Tokat Ziraat Fakültesi Yayınları:1, Tokat, 1987, s.135.

2- Cahit KARAGÖLGE, Tarım Ekonomisi, Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 290, Erzurum, 1987.

3- DiE, Türkiye İstatistik Yıllığı, Çeşitli Yıllar

4- TOBB İktisadi Rapor (1990), Yayın No: Genel 109, Ar-Ge 41, Ankara, s.118.

Çizelge 12 : 1979 Yıllı İtibarıyla Tarım Dışı Sektörlerden Tarım Sektörünün Aldığı Girdi Değerleri
(Piyasa Fiyatlarıyla Milyon TL)

ALAN SEKTÖRLER	BİTKİSEL ÜRETİM		HAYVANCILIK		ORMANCILIK		SU ÜRÜNLERİ		TOPLAM	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
TARIM	27.243	26.40	63.275	63.50	7	0.20	---	---	90.525	43.70
MADENCİLİK	---	--	---	--	---	--	---	---	---	--
İMALAT SANAYİ	46.905	45.60	18.119	18.20	240	7.00	652	70.90	65.916	31.90
HİZMETLER	28.797	28.00	18.273	18.30	3.159	92.80	267	29.10	50.496	24.40
TOPLAM	102.945	100.00	99.667	100.00	3.406	100.00	919	100.00	206.937	100.00

Kaynak : DiE, Endüstrilerarası İşlemler Tablosu 1979

Çizelge 13 : 1985 Yılı itibarıyla Tarım Dışı Sektörlerden Tarım Sektörünün Aldığı Girdi Değerleri
(Piyasa Fiyatlarıyla Milyon TL)

ALAN SEKTÖRLER	BİTKİSEL ÜRETİM		HAYVANCILIK		ORMANCILIK		SU ÜRÜNLERİ		TOPLAM	
	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%	Değer	%
TARIM	241.768	18.30	712.163	66.60	16	0.00	---	---	953.947	38.60
MADENCİLİK	---	--	---	--	12	0.00	---	---	12	0.00
İMALAT SANAYİ	821.484	62.10	191.832	17.90	8.861	18.10	21.153	74.00	1.043.330	42.20
HİZMETLER	260.268	19.60	165.878	15.50	40.008	81.90	7.745	26.00	473.599	19.20
TOPLAM	1.323.520	100.00	1.069.873	100.00	48.897	100.00	28.598	100.00	2.470.888	100.00

Kaynak : DiE, Türkiye 1985 Input-Output Projesi Sonuç Tabloları, Yayın No: 1397, 1989 Ankara, s.3.

elde ettiği verimin artacağı söylenebilir. Dolayısıyla verim artışları pazara sunulan ürün miktarını arttırarak çiftçi gelirlerini arttırabilecektir. Gelirlerin artmasıyla birlikte çiftçiler sanayiden sadece üretim girdilerini değil, bunun yanında bir takım dayanıklı tüketim mallarını da satın alabilirler. Böylece tarım sektörü gelişme ile birlikte sanayi ürünleri talebini ikinci yönde etkileyecektir. Kısaca, tarım sektörü tüketim mallarına olan talebi arttırmak suretiyle de sanayinin gelişmesine, dolayısıyla ekonomik gelişmeye katkıda bulunmaktadır diyebiliriz.

4.4. Tarımın İstihdam Kaynağı Olarak Ekonomik Gelişmeye Katkısı

Ekonomik hayatın yapıcısı insan olduğu için, ekonomik gelişmede nüfusun önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Nüfus, bir taraftan üretimin önemli unsurlarından birisi olan emek arzını meydana getirmekte, diğer taraftan, çeşitli mallara karşı talep oluşturmaktadır(1). Bir ülkenin nüfusu o ülkenin üretim potansiyeli için önemli bir gösterge olmakla beraber nüfus miktarı yanında, nitelikleri, taşıdığı vasıflar, sahip olduğu özellikler de önem taşımaktadır(2).

Özellikle gelişmekte olan ülkelere, sermayenin diğer üretim faktörlerine göre daha kıt olduğu söylenebilir. Bu

(1). Cahit KARAGÖLGE, a.g.e. s. 27

(2). TOBB, İktisadi Rapor (1988), Yayın No: Genel 66;
APK - 24, s. 35

nedenle gelişmekte olan ÷lkelerde genellikle emek yoğun çalışma zorunluluğu bulunduğundan n÷fus fakt÷r÷n÷n daha b÷y÷k bir öneme sahip olduğu ifade edilmektedir.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ÷lkelerde tarım sektör÷, kendi bünyesindeki fazla olan işgüc÷n÷ diğer sektörlerle vermek suretiyle bu sektörlerin işgücü ihtiyacını karşılayabilir. Diğer taraftan tarım sektör÷ bu ÷lkelerde n÷fusun önemli bir kısmı için geçim kaynağı olabilir. Ayrıca n÷fusun önemli bir kısmına da istihdam olanakları yaratarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunduğu söylenebilir.

Genellikle gelişmekte olan ÷lkelerde, gelişme süreci içerisinde, tarımsal n÷fusun toplam n÷fus içerisindeki payının azaldığı ifade edilmektedir. Gerçekten bu durumu, gelişmekte olan ÷lkeler arasında kabul edilen Türkiye'de de görmek mümkündür(izelge 14). Çizelge 14'de gör÷ldüğü gibi 1927 yılında 13.648 bin olan toplam nüfus 62 yılda 4 katdan fazla artarak 1989 yılında 55.541 bin kişi olmuştur. Aynı dönemde Şehir nüfusu 10 kat ve köy nüfusu da 2 kat artış göstermiştir. Şehir nüfusunun toplam nüfusa oranı 1927 yılında %24.2 iken 1989 yılında %59.6'ya yükselmiştir. Köy nüfusunun ise toplam nüfusa oranı 1927 yılında %75.8 iken 1989 yılında %40.4'e inmiştir. Diğer taraftan köy nüfusunun yıllık artış oranı özellikle 1960 yılından sonra azalan oranlarda artmış ve 1985 yılından itibaren mutlak bir azalma göstermiştir. Toplam nüfusun mutlak artışına nazaran köy nüfusundaki azalmaya

Cizelge 14 : Sayım Yıllarına Göre Şehir-Köy Nüfusları ve Yıllık Nüfus Artış Oranları

SAYIM YILI	Ş E H İ R			K Ö Y		
	TOPLAM NÜFUS (000)	NÜFUS (000)	YILLIK ARTIŞ ORANI (%)	TOPLAM NÜFUS (000)	NÜFUS (000)	YILLIK ARTIŞ ORANI (%)
1927	13.648	3.306	24.2	10.342	75.8	---
1935	16.158	3.803	23.5	12.355	76.5	2.2
1940	17.821	4.346	24.4	13.475	75.6	1.7
1945	18.790	4.687	24.9	14.103	75.1	1.0
1950	20.947	5.244	25.0	15.703	75.0	2.2
1955	24.065	6.927	28.8	17.138	71.2	1.8
1960	27.755	8.860	31.9	18.895	68.1	2.0
1965	31.391	10.806	34.4	20.585	65.6	1.7
1970	35.605	13.691	38.5	21.914	61.5	1.3
1975	40.348	16.869	41.8	23.479	58.2	1.4
1980	44.737	19.645	43.9	25.092	65.1	1.3
1985	50.664	26.866	53.0	23.798	47.0	-1.1
1989 (*)	55.541	33.854	59.6	22.886	40.4	-1.1

(*) DiE Tahmini. Şehir ve Köy Nüfusları Ayrı Ayrı Tahmin Edildiğinden Toplamları, Toplam Nüfus Tahmininden Fazladır.

Not: 1980-1985 Yılları Arasında 2 Milyon 348 Bin Kişinin Yaşadığı "Köy Kesimi" "Şehir" Sınırları İçine Alınmıştır.

Kaynak : DiE, 1985 Genel Nüfus Sayımı, Yayın No:1369, Ankara, 1989, s.XXII.

neden olan faktörün köyden kente göç olduğu söylenebilir.

Türkiye'de istihdamın sektörel dağılımında da son yıllarda önemli değişikliklerin olduğu ifade edilmektedir. Bu değişim sürecinde tarımın istihdamdaki payı 1965 yılında %71.9 iken 1989'da %53.9'a ve 1990 yılında %49.3'e düşmüştür (Çizelge 15).

Çizelge 15 : Türkiye'de 15 ve Daha Yukarı Yaş Gruplarına Göre istihdamın Sektörel Dağılımı (%)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
1965	71.9	7.9	20.2
1970	70.2	10.2	19.6
1975	65.1	11.5	23.4
1980	62.5	11.6	25.9
1985	58.8	12.9	28.3
1988	55.1	14.2	30.7
1989	53.9	14.5	31.6
(*)			
1990	49.3	15.5	35.2

(*) 1990 Yılı Program Hedeflerine Göre Tahmin (DPT)

Kaynak : TOBB, İktisadi Rapor, 1989, Yayın No:Genel 109, Ar-Ge 41, Ankara, 1989, s.37.

Çizelge 15'de görüldüğü gibi tarımın istihdamdaki payı giderek azalmaktadır. Ancak, yine de tarım sektörünün toplam iş gücünün yaklaşık yarısına iş imkanları sağladığını söylenebilir. Kısaca, Türkiye ekonomisine yön vermede tarım sektörü nüfus ve istihdam açısından da önemli bir sektör olma özelliğini korumaktadır denilebilir.

4.5. Dışsatım Geliri ile Tarımın Ekonomik Gelişmeye

Katkısı

Ekonomisi tarıma dayalı, gelişmekte olan ülkelerin dışsatımlarının önemli bir kısmını tarım ürünleri ve sanayi hammadelerinin oluşturduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu ülkelerin dış ödemeler dengesinde tarım ürünlerinin önemli bir yeri olduğu söylenebilir.

Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmelerini hızlandırabil-
meleri için bir takım ara malları ve mamül sanayi ürünleri
dışalımını gerçekleştirmeleri gerektiği ileri sürülmekte-
dir. Çünkü bu ülkelerin sürekli tarım ürünleri dışsatımı ve
sanayi ürünleri dışalımı yapmaları gelişme hızlarını yavaşla-
tabilir. Ayrıca uzun dönemde en önemli sanayi ürünlerini dahi
karşılama güçlüğü çekecekleri söylenebilir. Nitekim geliş-
mekte olan ülkeler, dışsatımını yaptıkları tarım ürünlerinden
elde ettikleri geliri, sanayi için gerekli olan ara malların
dış alımına ayırabildikleri ölçüde ekonomik gelişmeyi devam
ettirebilirler. Böylece tarım sektörü döviz gelirleriyle
ekonomiyi sürükleyecek olan sanayi sektörü için gerekli
yatırımların finansmanına kaynak oluşturabilir.

Türkiye'de, gelişmekte olan bir ülke olarak ifade edil-
diğine göre, ekonomik gelişmede dışsatımın büyük öneme sahip
olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ekonomik gelişmeye bağlı ola-
rak artan sermaye ve aramalı dışalımı dövizle mümkün olabi-

lecektir. Yani bir bakıma Türkiye'nin dışalım kapasitesi önemli ölçüde dışsatım gücüne bağlıdır denilebilir.

Türkiye'nin alt gruplar itibari ile tarımsal ürünler dışsatımı Çizelge 16'da verilmiştir. Çizelgede görüldüğü gibi 1989 yılı itibari ile genel dışsatımı içinde tarım ürünlerinin payı %18 civarındadır. Tarıma dayalı sanayi ürünlerini de dikkate alacak olursak Türkiye'de dışsatımın önemli bir bölümünü tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin oluşturduğu söylenebilir. Türkiye'de tarımsal ürünler dışsatımı içerisinde en büyük paya (%84) bitkisel ürünler sahiptir. Bunu hayvancılık ürünleri (%13), su ürünleri (%2.45) ve orman ürünleri (%0.55) izlemektedir.

Çizelge 17'de başlıca tarım ürünleri dışsatımı verilmiştir. Toplam tarım ürünleri dışsatımının %60'ını oluşturan başlıca ürünlerin dışsatımına bakıldığında, 1988-1989 dönemi itibari ile tütün dışında diğer tarım ürünleri dışsatımının düştüğü görülmektedir. Geleneksel dışsatım ürünleri olan fındık, kuru üzüm, kuru incir ve pamuk da görülen dışsatım düşüşleri önemli boyutlara ulaşmıştır denilebilir.

Türkiye'de, 1970-1989 döneminde toplam dışsatım yaklaşık 20 kat, tarımsal dışsatım ise beş kat artış göstermiştir (Çizelge 18). 1970 - 1980 Döneminde tarım ağırlıklı olan dışsatım, 1981 yılından itibaren sanayi ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür. 1970 Yılında toplam dışsatım içinde tarım ürünleri dışsatımın oranı %75.2 iken 1980 yılında %57.4'e,

Çizelge 16 : Alt Gruplar itibarıyla Tarım Ürünleri Dissatımı (Milyon Dolar).

ÜRETİM DALI	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
A. BİTKİSEL ÜRÜNLER	1.699.5	1.484.4	1.382.0	1.440.9	1.546.8	1.484.3	1.988.8	1.785.3
a. Hububat	130.2	187.3	91.9	63.0	3.0	32.0	241.0	83.3
b. Baklagiller	207.1	189.0	175.2	171.4	242.7	234.0	370.6	209.9
c. Sanayi Bitkileri	686.5	493.8	446.8	550.6	461.5	395.2	471.9	685.6
d. Meyveler	576.3	525.6	564.7	527.6	694.0	704.4	768.9	687.1
e. Diğerleri	99.4	88.7	103.4	128.3	145.6	118.7	136.4	119.4
B. HAYVANCILIK ÜRÜNLERİ	389.6	362.0	323.2	244.2	285.3	310.8	286.0	276.6
C. SU ÜRÜNLERİ	24.0	20.3	20.3	21.1	39.7	44.7	51.3	52.1
D. ORMAN ÜRÜNLERİ	28.1	13.9	23.7	12.7	13.7	12.7	15.2	12.5
TOPLAM TARIMSAL ÜRÜNLER	2.141.2	1.880.6	1.749.2	1.718.9	1.885.5	1.852.5	2.341.3	2.126.5

Kaynak : 1- TOBB, İktisadi Rapor (1988), Yayın No: Genel 66; APK-24, s.196.

2- TOBB İktisadi Rapor (1990), Yayın No: Genel 165, Ar-Ge 73, s. 287.

Çizelge 17 : Başlıca Tarım Ürünleri Dışsatımı (Milyon Dolar)

ÜRÜNLER	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Pamuk	287.8	196.5	168.0	169.8	154.4	19.9	141.2	133.5
Fındık	240.7	246.0	304.0	255.4	377.9	390.7	351.5	266.1
Tütün	348.3	337.8	216.4	330.1	270.2	313.9	269.2	479.8
Buğday	50.9	99.4	45.3	48.1	1.8	28.3	196.9	67.7
Kuru Üzüm	100.3	71.4	63.3	74.4	102.9	108.3	139.5	121.3
Antep Fıstığı	14.8	9.5	10.6	21.6	22.2	13.2	22.7	17.1
Kuru incir	33.5	27.4	31.7	32.0	34.2	32.6	48.1	44.0
Limon	46.3	42.2	37.3	28.2	27.4	29.8	38.3	35.5
Arpa	78.7	87.3	43.2	17.6	0.1	1.8	40.7	12.2
Nohut	65.2	60.8	63.3	84.2	96.3	98.9	155.8	88.5

Kaynak : 1- TOBB, İktisadi Rapor (1988), Yayın No: Genel 66; APK-24, s.196.
2- TOBB İktisadi Rapor (1990), Yayın No: Genel 165, Ar-Ge 73, s. 287.

Çizelge 18 : Türkiye'de Sektörlere Göre Dışsatım (Milyon Dolar)

YILLAR	TOPLAM DIŞSATIM	TARIM ÜRÜNLERİ DIŞSATIMI	SANAYİ ÜRÜNLERİ DIŞSATIMI	MADENCİLİK VE TAŞOCAKÇILIĞI DIŞSATIMI	DIŞSATIMDA SEKTÖR PAYLARI (%)		
					TARIM	SANAYİ	MADEN
1970	588.5	442.5	100.6	45.4	75.20	17.10	7.70
1971	676.6	491.3	136.7	48.7	72.60	20.20	7.20
1972	885.5	607.4	227.6	50.5	68.60	32.50	5.70
1973	1.317.1	832.6	428.1	56.6	63.20	38.60	4.30
1974	1.532.2	851.9	591.4	88.9	55.60	35.90	5.80
1975	1.401.1	793.0	503.0	105.1	56.60	30.40	7.50
1976	1.960.2	1.254.5	595.9	109.8	64.00	33.40	5.60
1977	1.753.0	1.041.3	585.5	126.2	59.40	27.20	7.20
1978	2.288.2	1.542.8	621.3	124.1	67.40	27.20	5.40
1979	2.261.2	1.343.6	785.1	132.5	59.40	34.70	5.90
1980	2.910.1	1.671.7	1.047.4	191.0	57.40	36.00	6.60
1981	4.702.9	2.219.4	2.290.1	193.4	47.20	48.70	4.10
1982	5.745.9	2.141.2	3.429.4	175.3	37.20	59.70	3.10
1983	5.727.8	1.880.6	3.658.3	188.9	32.80	63.90	3.30
1984	7.133.6	1.749.2	5.144.6	239.8	24.50	72.10	3.40
1985	7.958.1	1.719.5	5.994.8	243.8	21.60	75.30	3.10
1986	7.456.7	1.885.6	5.324.3	246.9	25.30	71.40	3.30
1987	10.190.0	1.852.5	8.065.2	272.3	18.20	79.10	3.20
1988	11.662.0	2.343.1	8.943.5	377.2	20.10	76.70	3.20
1989	11.627.3	2.126.5	9.087.6	413.2	18.30	78.20	3.50

Kaynak : 1- TOBB, İktisadi Rapor, 1983, s.202.

2- TOBB, İktisadi Rapor, 1988, s.193.

3- TOBB, İktisadi Rapor, 1990, s.282.

4- Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor (1987), s.162.

1989 yılında %18.3'e düşmüştür. Buna karşılık sanayi ürünleri dışsatımı oranı 1970 yılında %17.1 iken 1980 yılında %36'ya ve 1989 yılında %78.2'ye kadar yükselmiştir.

Türkiye'de tarım ürünleri dışsatımı görece olarak azalırken, bazı yıllarda değer olarak mutlak azalışlar da görülmektedir. Bunu, üretim miktarındaki dalgalanmalar ve tarım ürünlerinin işlendikten sonra sanayi ürünü olarak dışsatımının yapılmasına bağlayabiliriz. Türkiye'nin toplam dışsatım değeri sürekli artış göstermiştir. Tarım ürünleri dışsatımındaki görece ve bazı yıllarda mutlak azalışlara rağmen sanayi ürünleri dışsatımında devamlı yükselme olmuştur. Bu durum Türkiye için sanayileşmekte olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Türkiye'nin bu düzeye gelmesinde, tarımsal ürünler dışsatımından elde edilen dövizin önemli bir rolü olduğunu söyleyebiliriz.

5. TİCARET HADLERİ KAVRAMI İLE İLGİLİ GENEL AÇIKLAMALAR

Ticaret haddi kavramı iç ve dış ticarete farklı olarak tanımlanır. Dış ticarete, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranı, iç ticarete ise tarım ürünleri fiyatlarının tıramdışı mal ve hizmet fiyatlarına oranı olarak tanımlanır.

Ticaret haddi kavramı, iç piyasayla ilgili olarak kullanılıyorsa, aynı ülkedeki tarım kesimi ve sanayi kesim fiyat indeksleri oranını kapsar. Dış piyasayla ilgili olarak kullanılıyorsa, tarımsal ürünlerin ihrac fiyatları indeksinin, ithal edilen sanayi mamülleri fiyat indeksine oranı söz konusu olur(1). Değişim bir baz yılına göre tesbit edilir.

5.1. Dış Ticaret Haddi

Dış ticaret haddi, bir ülkenin dış ticaretindeki gelişmelerin incelenmesinde gözönünde tutulan ve en basit anlamda dış ticaret fiyatlarındaki gelişmeleri görelî olarak ifade eden bir kavramdır(2).

Uluslararası toplumda ülkeler, üretiminde nisbi üstünlüğe sahip oldukları malları üretip bunları ihrac edere k hiç üretim olanağına sahip olmadıkları ya da nispeten pahalıya üretebildikleri maddeleri yurt dışından ithal etmelidirler.

(1). Gülten KAZGAN, ...a.g.e., s.357.

(2). Halil SEYİDOĞLU, "Ticaret Hadleri: Önemi, Çeşitli Tanımları, Doktrin Tartışmaları ve Değerlendirme", Atatürk Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Dergisi, Cilt I, Sayı 1, s. 171-183.

Her ülke dış ticarete bu kurala uygun hareket ettiği takdirde kıt kaynaklarından tasarruf sağlayarak reel ulusal gelirini ve ekonomik refahını artırabilirler(1).

Dış ticaret hadlerinin az gelişmiş ülkelerin lehine veya aleyhine gelişeceği konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birisi, Klasik görüşdür. Bu görüş, dış ticaret hadlerinin tarımsal ürün ihracatçısı ülkeler lehine döneceği yönündedir. Bu görüşün dayanak noktası da, tarımda azalan, sanayide artan verimler kanununun işleyişidir. Bu nedenle eski ülkelerde iş bölümü ve makinalaşma sanayi mallarının üretim maliyetini düşürecektir. Oysa, yeni yerleşilen ülkelerde nüfus arttıkça daha düşük kaliteli topraklarda tarım yapılmaya başlanacağı için tarım ürünleri fiyatları artar(2).

Klasikler görüşlerini ileri sürerken taleple ilgili faktörleri dikkate almadan arz koşulları üzerinde durmuşlardır. Diğer taraftan teknolojik gelişmenin tarımda azalan verim kanununun işleyişini geciktirebileceğini düşünmemişlerdir. Ayrıca sanayi ürünleri fiyatlarının verim artışı nedeniyle düşeceğini ileri sürerken, bu sektördeki örgütlenmenin verim artışını fiyatlara değil faktör gelirlerine gideceğini hesaba katmamışlardır.

Ticaret Hadleri ile ilgili diğer bir görüş de "Singer-

-
- (1). Füsun BALIKÇIOĞLU, Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri Değişmelerinin Gelir Etkisi, 1970-1985, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Etüd Merkezi, Şubat, 1988, s. 1.
(2). Halil SEYİDOĞLU, "Ticaret Hadleri...", a.g.e., s.171-183

Prebisch" tezidir. Bu tez'e göre uzun dönemde ticaret hadleri gıda maddeleri ve hammadde ihraç eden ülkeler aleyhine gelişme gösterecektir. Bu görüşe neden olarak şu faktörler gösterilmektedir(1).

- a) Ekonomik büyüme ile birlikte ilksel ve işlenmiş madde talepleri farklı oranlarda artacaktır.
- b) Teknolojik ilerleme hammadde talebini azaltmaktadır.
- c) Sanayi ülkelerindeki koruyucu ekonomik politikası tedbirleri.
- d) işçi sendikaları ve tekelci kuruluşların etkisi.
- e) Konjonktür dalgalanmalarının etkileri.

Doktrin tartışmaları konusunda, Singer-Preblich Tezinin ticaret hadlerinde bir değişmeyi gerektiren temel faktörleri kapsamı bakımından analitik yönden daha tutarlı olduğu kabul edilmektedir.

Ticaret hadleri özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun nedenleri şu şekilde belirtilebilir(2).

- a) Ticaret hadlerindeki bir yükselme ya da düşme, sırf fiyat ilişkilerinden dolayı ülkenin dışalım kapasitesinin değişmesine yol açar. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma hızlarını artırabilmeleri büyük ölçüde, makina ve donatım, teknik bilgi v.s. gibi faktörlerin

(1). Halil SEYİDOĞLU, "Ticaret Hadleri...", a.g.e. s.171-183

(2). A.g.e., s. 171-183.

dışalımına bağlıdır. Oysa ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi bu dışalım kapasitesini sınırlandıracığından kalkınma hızlarını azaltabilir.

- b) Gelişmekte olan ülkelerin GSMH içinde dış ticaretin payı gelişmiş ülkelere göre daha büyüktür. Bu nedenle ticaret hadlerindeki değişimlerden daha fazla etkilenirler.
- c) Bir ulusal ekonomide nasıl ki sosyal barışın sağlanabilmesi için gelir dağılımının sosyal adalet ilkelere uygun biçimde gerçekleştirilmesi gerekmekte ise, sürekli ve sağlam bir dünya barışının sağlanabilmesi için de ülkeler arasında makul ve dengeli bir gelir dağılımı gereklidir. Bazı çevreler, ticaret hadlerinin bu çok önemli sorunun çözümüne katkıda bulunacağı görüşüne sahiptirler.
- d) Gelişmekte olan ülkeler açısından ticaret hadlerinin taşıdığı önemin bir diğer nedeni de bu ülkelerde fert başına düşen gelirin asgari geçim dolayında bulunması olabilir. Bu ülkelerde birey başına düşen gelirin çok düşük olması nedeniyle ticaret hadlerinde bir değişimin ferdin refahı üzerinde yapacağı etki, zengin ülkelere göre daha önemli olacaktır.

5.2. Dış Ticaret Hadlerine İlişkin Tanımlar (*)

Ticaret hadleri, kavram olarak literatürde farklı şekil-

(*). Halil SEYİDOĞLU, "Ticaret Hadleri, Önemi...", a.g.e., den Özetlenmiştir.

lerde tanımlanmaktadır. Bu kavramlar aşağıda özetlenmiştir.

5.2.1. Mal Değişimine Dayanan Tanımlar

Bu grupta yer alan net değişim, toplam değişim, gelir ticaret hadleri gibi tanımlar, üretilen mal ve hizmetlerin uluslararası değişimine dayanmaktadır.

Net değişim ticaret hadleri, dışsatım fiyatlarının dışalım fiyatlarına bölünmesi ile elde edilir. Net değişim ticaret hadleri, bir ülkenin dış ticaret kayıplarını ve kazançlarını gösterir.

Net değişim ticaret hadlerinin ekonomik refahtaki değişimleri göstermek bakımından bazı eksiklikleri bulunmaktadır: Birincisi, bu tanım ticaret hacmindeki değişimleri kapsamaz. Oysa ekonomik refah bakımından fiyat değişimleri kadar ticaret hacmindeki değişimlerde büyük önem taşır. İkincisi, bu tanım verimlilik değişimlerini de yansıtmamaktadır. Eğer ticaret hadlerindeki düşmenin nedeni, örneğin dışsatım kesiminde daha ileri tekniklerin uygulanışı sonucu dışsatım fiyatlarındaki düşme ise bu, sözkonusu ülkenin refah kaybına uğradığı anlamına gelmeyebilir.

Toplam değişim ticaret hadleri, ödemeler bilançosunun dengede olmaması, tek yanlı ödemeleri kapsamaması durumunda gerekli olmaktadır ve dışalım hacminin dışsatım hacmine bölünmesiyle elde edilir.

Toplam değişim ticaret hadlerindeki bir yükselme, ülkenin belirli hacimdeki dışsatımı karşılığında daha fazla dışalımında bulunabildiğini gösterir.

Gelir ticaret hadleri, dışsatım değer indeksinin dışalım fiyat indeksine bölümü ya da net değişim ticaret hadleri ile dışsatım hacim indeksinin çarpımı yoluyla elde edilir.

Gelir ticaret hadleri bir ülkenin dışsatımına dayanan dışalım kapasitesindeki değişmeleri gösterir. Gelir ticaret hadleri, net değişim ticaret hadleri ile dışsatım hacmi gibi iki etmene bağlı olarak değişir.

5.2.2. Faktör Değişimine Dayanan Tanımlar

Bu tanımlar üretim faktörlerinin uluslararası değişimini esas almakta olup tek faktörlü ve çift faktörlü diye iki bölüme ayrılmaktadır.

Tek faktörlü ticaret hadleri, net değişim ticaret hadlerinin dışsatım kesimindeki verimlilik değişmeleri ile düzeltilmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Tek faktörlü ticaret hadlerindeki yükselme dışsatım malları üretiminde kullanılan bir ünite girdi ile daha fazla dışalım malı değiştirilebildiği anlamına gelir.

Tek faktörlü ticaret hadleri, net değişim ticaret hadlerindeki bir boşluğu doldurması nedeniyle bu tanımın refah değişmelerinin en iyi göstergesi olduğu konusunda hemen hemen bir görüş birliği vardır.

Çift faktörlü ticaret hadleri, tek faktörlü tanımdan daha ileri giderek, net değişim ticaret hadleri hem dışsattım, hem de dışalım kesimindeki verimlilik değişimleri ile düzeltilmektedir.

Çift faktörlü ticaret hadlerindeki bir yükselme, dışsattım kesiminde kullanılan bir ünite girdi ile daha fazla miktarda yabancı ülke girdisi elde edilebileceğini gösterir.

5.2. iç Ticaret Hadleri

iç ticaret hadleri kavramı, daha önce belirtildiği gibi belirli bir sosyal sınıfın, özellikle köylü sınıfının, satın alma gücünde ve ekonomik refahındaki değişimleri izlemek amacıyla kullanılmaktadır. Belirli bir yıla göre, köylünün yetiştirerek piyasaya arzettiği ürünlerin fiyatları, bu sınıfın kendi tüketim ihtiyaçları için veya ürettiği malları yeniden üretmek için satın aldığı maddelerin fiyatları ile karşılaştırmakta ve örneğin köylünün sattığı malların fiyatlarında bir düşme görülmüş ise, bundan köylü sınıfının bir gelir ve refah kaybına uğradığı anlamı çıkartılmaktadır(1).

Yukarıda uluslararası ticaretle ilgili olarak verilen tanımlamalar iç piyasa tamamen uyarlanabilir.

(1). Halil SEYİDOĞLU, "Ticaret Hadleri,...", a.g.e., s. 171.

5.3. iç Ticaret Hadlerini Etkileyen Faktörler (*)

Birçok açık ekonomide; Tarımsal ve sanayi ürünlerin oranlanmasıyla belirlenen iç ticaret hadlerinin dünya pazarlarındakinden pek de farklı olmadığı ifade edilmektedir. Bu nedenle, ticaret haddini iç ve dış ticaret olarak birbirinden ayırmak gerekmez. Ancak, dış piyasadaki fiyatların, ülke içinde aynen geçerli olmasına imkan veren bir ülke de yoktur. Her ülke, çeşitli politika önlemleriyle, iç piyasasını dünya piyasasından ayırır. Çünkü, her ülkenin sosyal, ekonomik, kültürel yapısı ve sorunları birbirinden farklı olabilir. Bu farklılıklar ülkelerin kendi iç piyasalarını çeşitli politika araçlarıyla düzenlemelerine neden olur. Bu yaygın uygulama, iç piyasada tarımsal ürünlerin ticaret haddinin dış piyasadaki farklı olmasını ortaya çıkarır. Bu nedenle, kuramsal olarak kapalı bir ekonomi modeli varsayarak kendi iç faktörlerinin ticaret hadlerini ne yönde oluşturduğu araştırılabilir.

Diğer taraftan, ticaret hadlerini belirleyen faktörler ekonomik gelişme düzeyine göre de farklılıklar gösterebilir. Söz konusu faktörler aşağıda geniş olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

(*) . Bu bölümün yazılmasında büyük ölçüde Gülten KAZGAN, Tarım ve Gelişme, Der Yayınları, İstanbul, 1983, s. 360-364.den Yararlanılmıştır.

5.3.1. Talep Artış Hızı

Tarım ürünleri insanların beslenmeleri için zorunlu olarak tüketilmesi gereken maddelerdir. Ancak, bu ürünlerin tüketimi bireyin alışkanlıkları ve fizyolojik kapasiteleri ile sınırlıdır. Dolayısıyla tarım ürünlerinin talebinin gelir elastikiyeti küçüktür. Buna bağlı olarak gelişme süreci içinde, tarımsal ürün talebi sanayi ürünü talebinden daha yavaş artmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde ise tarımsal ürün (besin maddeleri başta olmak üzere) talebinin gelişmiş ülkelere göre daha hızlı arttığı söylenebilir. Gerek az gelişmiş gerekse gelişmiş ülkelerde, tarım ve sanayide arz koşullarının ve piyasa şeklinin hiç değişmediği varsayılırsa, sadece talep değişmesindeki farklılıklara göre iç piyasada ticaret haddinin tarım kesimi aleyhine dönmek eğilimini gösterdiği gözlenebilir. Çünkü, zaman içinde tarımsal ürünlerin talep artışının sanayi mamüllerinden daha yavaş olduğu söylenebilir. Buna karşın, tarımsal ürün talebinin az gelişmiş ülkelere göre daha hızlı arttığı bilinmektedir. Dolayısıyla ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelere göre daha yavaş gerçekleşmektedir.

5.3.2. Üretim Fonksiyonu

Üretim fonksiyonu tarımda ve sanayide belirgin farklılıklar göstermektedir. Tarımda, üretim artarken (atıl verimli toprak yoksa ve teknoloji veri varsayılırsa), işgücü ve sermaye için azalan getiri geçerli olacaktır. Bu nedenle,

birim maliyet ve fiyat yükselir. Oysa, sanayide, toprak gibi sınırlayıcı bir faktör olmadığından, azalan getiri(*) sınırına daha geç ulaşılır. Dolayısıyla; uzun dönemde birim maliyet ve fiyat yükselmemektedir. Talep artışı ve diğer bütün koşullar veriyken, azalan getirinin etkisiyle, ticaret hadleri tarımsal ürünler lehine dönmek eğilimindedir. Az gelişmiş ülkelerde tarımda nüfus yoğunluğu artarken, gelişmiş ekonomilerde tarımsal nüfusun mutlak azalma gösterdiği ifade edilmektedir. Buna göre, azalan getiri, az gelişmiş ülkelerde ticaret hadlerini tarım lehine döndürecek bir etken olacaktır.

5.3.3. Teknolojik Değişme

Teknolojik değişme; üretim fonksiyonunun yapısını değiştiren ve aynı girdi bileşiminin karşılığı olan ürün miktarını arttıran yada kalitesini yükselten bir gelişme olarak ifade edilebilir. Kısaca teknolojik gelişme genelde verimliliği yükseltir. Bu da maliyetlerin düşmesine neden olur. O halde, hangi üretim kesiminde teknolojik değişme daha hızlı ve verim artışı daha fazlaysa o kesim mallarının aleyhine fiyat değişmesi ortaya çıkmaktadır denilebilir.

Az gelişmiş ülkelerin, tarımda teknolojiyi değiştirmekte büyük güçlüklerle karşılaştıkları ve verimin daha yavaş arttığı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, bu ülkelerde, ticaret

(*). Azalan getiri, girdilerin bir kısmı sabitken, bir noktadan sonra, değişen girdinin marjinal veriminin azalması.

hadlerinin tarım lehine dönmesi gerekir."Teknolojinin değişme hızı, sanayileşmiş ülkelerde az gelişmiş ekonomilere oranla, ticaret hadlerini tarım yada sanayi sektörleri lehine değiştirecek nitelikte değildir"şeklinde bir tahmin yapılabilmesi mümkün olabilir. Oysa, az gelişmiş ülkelerde teknolojinin tarımda çok yavaş, sanayide görece olarak daha hızlı değişmesi, ticaret hadlerini tarım lehine değiştirmek eğilimindedir.

5.3.4. Üretim Faktörleri Arzının Elastikiyeti

Üretim faktörleri arzı elastikse, ürün arzı da elastiktir. Dolayısıyla, ürün fiyatlarındaki bir düşüş üretimde daha büyük oranda kısılmaya yol açmaktadır. Faktör arzı inelastikse, tersi geçerlidir ve ürün fiyatlarındaki bir düşme karşılığında ürün arzı daha küçük oranda kısıılır. Tarımda genellikle, arz elastikiyeti düşüktür. Özellikle de az gelişmiş ülkelerde üretim faktörleri arz fonksiyonları son derece düşük elastikiyete sahiptir. Buna göre, tarımda fiyat düşüşü ürün arzının daraltılmasında yada yükselişi ürün arzı genişlemesinde çok etkili olmamaktadır. Oysa, sanayide üretim faktörleri ve dolayısıyla ürün arzı görece olarak elastiktir. Bu da, diğer koşullar veriyken, ticaret haddini tarım aleyhine değiştirmek eğilimindedir; çünkü talep sanayiden daha yavaş artmaktadır. Bu nedenle de faktör arz elastikiyeti ticaret hadlerini tarımsal ürünler aleyhine etkilemeye daha elverişlidir denilebilir.

5.3.5. Monopol gücü

Herhangi bir sektörde monopol gücü artıyorsa, verimlilik artışları fiyatlara yansımamakta, faktör gelirlerinin yükselmesine yol açmaktadır. Sanayideki işçi sendikalarının kuvvetlenmesine paralel olarak işçi ücretlerindeki artışlar, verimlilik artışlarını yakından izlemekte, karlar da monopolleşmenin etkisi ile büyümektedir. Oysa, tarımsal ürün arzı büyük ölçüde tam rekabet koşulları altındadır; tarım işçileri ya örgütlenememişlerdir ya da bu örgütlenme sanayideki kadar güçlü değildir. Bu nedenle tarımdaki verimlilik artışları doğrudan fiyatlara yansımaktadır. Sanayideyse verimlilik artışları nedeniyle sanayi mamul fiyatları düşmemekte fakat faktör gelirleri yükselmektedir.

Yapılan açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, tarımsal ürünlerin ticaret haddi bir çok faktöre bağlı olarak değişmektedir. Ancak, tarımsal ürünler talep artışının hızlı, fakat, teknik değişimin çok yavaş olduğu durum dışında ticaret hadlerinin tarımsal ürünler aleyhine dönmesi, leyhe dönmesinden daha olası görülmektedir. Bu durum, piyasa şekli sanayide monopole doğru değişen, tarımsal ürün talep artışı-yavaşlamış ve tarımda teknik değişmesi hızlanmış olan sanayi ülkeleri bakımından özellikle daha şiddetlidir.

Bu şekildeki genellemeler özel haller için tamamlayıcı açıklamayı gerektirdiğinden, aşağıdaki hususlara dikkat çe-

kilmeye çalışılmıştır. Birincisi tarım ürünlerinin gelir ve fiyat elastikiyetlerinin sanayi mamüllerinden daha düşük olmasıdır. Bununla beraber her ürün veya ürün grubu için elastikiyetler farklıdır ve gelire bağlı olarak değişir. Öte yandan teknik değişme her ürün veya ürün grubu için aynı hızda değildir. Herhangi bir ürün için gelir ve fiyat elastikiyeti ne kadar düşük ve teknik değişme ne kadar hızlıysa, ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi de o kadar şiddetlidir. Aksine, gelir ve fiyat elastikiyeti ne kadar yüksek ve teknik değişme ne kadar yavaşsa, o üründe ticaret hadlerinin aleyhe dönme olasılığı o kadar azdır. Birbaşka husus kooperatifleşme olgusunda ortaya çıkabilir. Tarım, kooperatifleşme yoluyla diğer sektörlerde doğan monopollere karşı, koruyucu bir güç oluşturabilirse Ticaret Hadlerinin aleyhe dönme olasılığı yine azalabilir. Son olarak da ülkenin dışa açılma politikasının Ticaret Hadlerini etkilediği söylenebilir. Dış piyasalara açılan ekonomilerin dış satımını yaptığı ürünlerin talebi artıyorsa bununla beraber ülke tarımında kullanılan faktörlerin arz elastikiyeti yüksekse ve tarımda işgücü birikmiyorsa, iç piyasada tarımsal ürünler ticaret haddi aleyhe dönebileceği ifade edilebilir.

III. BÖLÜM

ARAŞTIRMA BULGULARI VE SONUÇLAR

1. İÇ TİCARET HADLERİ

Araştırmada iç Ticaret Hadlerini ortaya koyabilmek amacıyla çeşitli yöntemlerden yararlanılmıştır. Bu nedenle iç Ticaret Hadleri önce Toptan Eşya Fiyatları indekslerine göre daha sonrada Çiftçinin Ödediği ve Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar indekslerine göre olmak üzere iki bölümde incelenmiştir.

1.1. Toptan Eşya Fiyatları İndekslerine Göre İç Ticaret Hadleri

1.1.1. 1973-1979 Dönemi

Bu dönemlerdeki ticaret hadlerinin hesaplanmasında Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü (1983'den sonra Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, Değerlendirme Dairesi Başkanlığının) tarafından düzenlenen Toptan Eşya Fiyatları indeks sayıları kullanılmıştır.

Sözkonusu indeksler başlıca iki grup altında toplanmıştır. Birinci grup; gıda maddeleri ve yemler, ikinci grup; sanayi hammaddeleri ve yarı mamülleridir. Her iki grup için alt gruplar şu şekilde düzenlenmiştir. Birincisi hayvanlar ve hayvan ürünleri, ikincisi yakacak, madenler, dokuma maddeleri, sinai ve madeni yağlar ve yapı malzemesi alt

gruplarıdır. Ayrıca her iki grubu da içine alan, yani ekonomideki tüm fiyatların genel seyrini gösteren, bir genel indeks bulunmaktadır.

Çalışmada tarım ürünlerinin sanayi malları karşısındaki iç ticaret hadleri konu edilmiştir. Bu nedenle, yapılan analizlerde bu indekslerden gıda maddesi ve yem grubunun toplam ve alt grup indeksleri ile sanayi hammaddesi ve yarı mamül grubunun sadece toplam indeksi ilgilendirmektedir. Çizelge 19'da Toptan Eşya Fiyatları indeks sayıları verilmektedir.

Çizelge 19 : Toptan Eşya Fiyatları indeks Sayıları.

YILLAR	GIDA MADDESİ VE YEMLER				SANAYİ HAMMADDESİ VE YARI MAMÜLÜ
	TOPLAM	BİTKİSEL GIDA MADDELERİ	HAYVANLAR	HAYVANSAL ÜRÜNLER	
1973	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1974	135.55	146.59	106.46	131.12	121.84
1975	158.85	163.40	127.46	190.89	120.36
1976	182.69	185.00	178.28	200.04	140.39
1977	224.41	213.59	255.78	255.00	177.44
1978	325.65	285.94	379.48	433.51	294.37
1979	485.04	424.99	562.00	650.97	551.79

Kaynak : DiE, Aylık Fiyat Endeksleri Bülteni, Çeşitli Yıllar.
(1963 Yılına göre hesaplanmış Toptan Eşya Fiyatları
indeksleri 1973 yılına göre tekrar hesaplanmıştır.)

1973-1979 Döneminde, toplam gıda maddesi ve yemler fiyat indeksi 4.8 kat, bitkisel gıda maddeleri fiyat indeksi 4.2 kat, hayvanlar fiyat indeksi 5.6 kat ve hayvansal ürünler

fiyat indeksi 6.5 kat artış göstermiştir. Diğer taraftan sanayi hammaddesi ve yarı mamülü fiyat indeksi 5.5 kat artmıştır.

indekslerin yedi yıllık dönemde gösterdikleri yıllık ortalama artış hızının hesaplanması için zaman serilerinden yararlanılmıştır.

Daha önce değinildiği gibi, sözkonusu indeks dizileri heryıl bir öncekine göre belirli bir oranda artmaktadır. Böyle bir artışı temsil eden fonksiyonun $Y = a \cdot b^t$ gibi üssel bir formda olacağı varsayılmıştır(*). Bununla beraber, mevcut veriler doğrusal, parabolik ve üssel tip eşitliklerle de denenmiştir. Ancak her denemede üssel fonksiyonlarla hesaplanan standart hatanın (**) diğerlerine oranla düşük çıktığı belirlenmiştir. Bu bakımdan indekslerin genel eğiliminin belirlenmesi ve yıllık ortalama artışının hesaplanmasında üssel trend denklemleri kullanılmıştır. Bu esasa göre hesaplanan trend denklemleri aşağıda verilmiştir.

Gıda maddesi ve yem toplam indeksi:	$Y = 76.25006 \cdot (1.27651)^t$
Bitkisel gıda maddeleri indeksi	: $Y = 84.24908 \cdot (1.23653)^t$
Hayvanlar indeksi	: $Y = 60.35014 \cdot (1.35070)^t$
Hayvansal ürünler indeksi	: $Y = 70.83112 \cdot (1.34509)^t$
Sanayi hammaddesi ve yarı mamülü indeksi	: $Y = 63.37089 \cdot (1.29676)^t$

(*). Formülde indeks tahminleri Y ile gösterilmiştir. t zaman değişgenidir.

(**). Standart hata $S = \sqrt{\frac{\sum (Y - \bar{Y})^2}{n}}$ olarak formüle edilebilir. (Haluk CİLLOV, İstatistik Metodları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:3235, İstanbul, 1984, s.205.

Denklemlerden de anlaşılacağı gibi, 1973-1979 döneminde fiyatlardaki yıllık ortalama artış hızı hayvanlarda en yüksek (%35), bitkisel gıda maddelerinde en düşük (%23.65) çıkmıştır. Gıda maddesi ve yem toplam indeksindeki ortalama artış hızı %27.65, hayvansal ürünler indeksindeki artış hızı %34.50 ve sanayi hammaddesi ve yarı mamülü indeksi ortalama artış hızı %29.67 olmuştur.

1973-1979 döneminde hayvanlar ve hayvansal ürünler indekslerinin bitkisel gıda maddeleri indeksinden daha hızlı artışının nedeni bu ürünlere karşı olan talep artışları, hayvancılık kesiminde kullanılan üretim faktörleri arz elastikiyetlerinin düşük oluşu ve teknolojik gelişmenin yavaşlığı ile açıklanabilir. Dönem içinde hayvan fiyatlarının en yüksek fiyatlara konu olmasında bir başka neden olarak sayılabilir. Oysa bitkisel ürünlerde özellikle tahıllarda destekleme fiyatları hayvanlardan daha düşük tutulmuştur. Bu nedenle bitkisel gıda maddeleri indeksi 1978 ve 1979 yıllarında 100'ün altına düşmüştür.

Çizelge 19'da verilen Toptan Eşya Fiyatları indekslerinden toplam, bitkisel gıda maddeleri, hayvanlar ve hayvansal ürünler fiyat indekslerinin çiftçinin eline geçen fiyatları temsil ettiği varsayılmıştır. Diğer taraftan sanayi hammaddesi ve yarı mamülü indeksi de çiftçinin ödediği fiyatlar olarak kabul edilmiştir. İç Ticaret Hadleri; çiftçinin eline geçen fiyat indeksinin çiftçinin ödediği fiyat indeksine oranı olarak tanımlanmaktadır. Bu şekilde hesaplanan İç Ticaret Hadleri Çizelge 20'de verilmiştir.

Çizelge 20 : Toptan Eşya Fiyatları İndekslerine Göre İç Ticaret Hadleri

YILLAR	GIDA MADDESİ VE YEMLER			
	TOPLAM	BİTKİSEL GIDA MADDELERİ	HAYVANLAR	HAYVANSAL ÜRÜNLER
1973	100.00	100.00	100.00	100.00
1974	111.25	120.31	87.38	107.62
1975	131.98	135.76	105.90	158.60
1976	130.13	131.78	126.99	142.49
1977	126.47	120.37	144.15	143.71
1978	110.63	97.23	128.91	147.26
1979	87.90	77.02	101.85	117.97

Not : Çizelge 19'un ilk dört sütununun son sütuna bölü nerek 100 ile çarpımından elde edilmiştir.

Bilindiği gibi indeks değerlerinin 100'ün üstünde olması ticaret hadlerinin o indeksin temsil ettiği tarım ürünleri alt grubunun lehine, 100'ün altında olması ise o alt grubun aleyhine olduğunu göstermektedir.

Çizelge 20'nin ilk sütunu tüm tarım ürünleri iç Ticaret Hadlerini göstermektedir. 1973 baz yılına göre iç ticaret hadleri 1978 yılına kadar tarım ürünleri lehine gelişme göstermiştir. Özellikle iç ticaret hadleri ilk iki yıl (1974-1975) artış göstermiştir. 1975 yılında en yüksek değere ulaşmış ve bundan sonra azalmaya başlamıştır. Ancak, bu dönemde de 100'ün üzerindedir. 1979 yılında ise iç ticaret hadleri tarım ürünleri aleyhine dönmüştür. Özellikle dönem başında siyasi iktidarların tarımsal ürünlere yüksek taban fiyat uygulamaları iç ticaret hadlerinin tarım ürünleri lehine gelişmesine neden olmuştur denilebilir. Dönem sonuna doğru özellikle bitkisel ürünlerde taban fiyatların düşük düzeyde

tutulması ve buna bağlı olarak serbest piyasa fiyatlarının da düşük kalması, 1979 yılında i ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine dönmesine neden olmuştur. Böylece Tarım-sanayi fiyat makasının tarım aleyhine döndüğü 1979 yılında tarımdan sanayiye kaynak aktarımının olduğu söylenebilir.

Bitkisel gıda maddeleri alt grubunda da i Ticaret Hadleri 1975 yılına kadar artış göstermiştir. 1975 yılında en yüksek değere ulaşmış olup bu yıldan sonra azalmaya başlamıştır. Ancak yine de 1973 - 1977 döneminde i ticaret hadleri tarım ürünleri lehine bir gelişme göstermiştir. Nitekim 1978 yılında i ticaret hadleri 100'ün altına düşmüş olup, 1979 yılında bu düşüş daha belirgin bir duruma gelmiştir. Yani 1977 yılından sonra tarım-sanayi fiyat makasının tarım aleyhine açıldığı anlaşılmaktadır. Bunda daha önce söylendiği gibi ticaret hadlerinin bir çok bitkisel ürünün, özellikle tahıl ve yumru bitkiler gruplarına bağlı ürünlerin aleyhine gelişmesinin rolü büyüktür.

Hayvanlar ticaret hadleri 1974 yılı hariç, dönem boyunca tarım lehine seyretmiştir. 1975 yılından sonra artmaya başlayan hayvanlar iç ticaret hadleri 1977 yılında en yüksek değere ulaşmış ve bu yıldan sonra hızla azalma göstermiştir. Hayvanlar ticaret hadlerinin bitkisel gıda maddelerine göre daha hızlı artış göstermesi, hayvansal ürünlere karşı ortaya çıkan talep artışları, hayvancılık kesiminde kullanılan üretim faktörleri arz elastikiyetlerinin düşük oluşu ve teknolojik gelişmenin yavaşlığı ile açıklanmaktadır.

Hayvansal ürünler ticaret hadleri 1973 - 1979 dönemi boyunca artış ve azalış göstermekle beraber, sürekli 100'ün üzerinde kalmıştır. Yani hayvansal ürünler ticaret hadleri yukarıda anlatılan nedenlerden dolayı dönem boyunca lehde bir seyir göstermiştir denilebilir. Bununla birlikte 1979 yılında önemli ölçüde bir azalma görülmektedir.

Toptan Eşya Fiyatları indekslerine göre hesaplanan iç Ticaret Hadleri serilerindeki yıllık ortalama artış hızları hakkında bilgi vermek amacıyla aşağıdaki trend denklemleri hesaplanmıştır.

Toplam gıda maddesi ve yem			
ticaret hadleri	: Y =	120.32309 . (0.98438)	t
Bitkisel gıda maddeleri			
ticaret hadleri	: Y =	132.94648 . (0.95355)	t
Hayvanlar ticaret hadleri	: Y =	95.23540 . (1.04159)	t
Hayvansal ürünler			
ticaret hadleri	: Y =	111.77606 . (1.03726)	t

Denklemlerde görüldüğü gibi hayvanlar ticaret hadleri ortalama yılda %4.1 ve hayvansal ürünler %3.72 artmıştır. Diğer taraftan, toplam gıda maddesi ve yem ticaret hadleri ortalama yılda %1.56 ve bitkisel gıda maddeleri %4.64 azalmıştır.

1.1.2. 1980 - 1988 Dönemi

ikinci dönem olarak ele alınan ve 1981 yılı baz olarak

kabul edilen 1980-1988 dönemindeki Toptan Eşya Fiyatlarına göre iç Ticaret Hadlerinin hesaplanmasında yapılan işlemler 1973-1979 döneminin benzeridir. Bu nedenle önce Toptan Eşya Fiyatları indeksleri Çizelge 21'de verilmiştir.

Çizelge 21'de görüldüğü gibi 1980-1988 döneminde gıda maddesi ve yemler toplam indeksi yaklaşık 12.5 kat artmıştır. Gıda maddeleri ve yemler alt grubundan olan bitkisel gıda maddeleri indeksi 12.4 kat, hayvanlar indeksi 16.3 kat ve hayvansal ürünler indeksi 9.7 kat artış göstermiştir. Görüldüğü gibi en yüksek artış hayvanlarda ve en düşük artış hayvansal ürünlerde olmuştur. Sanayi hammaddesi ve yarı mamülü indeksi ise 14.25 kat artmıştır.

Çizelge 21 : Toptan Eşya Fiyatları indeks Sayıları (1981=100)

YILLAR	GIDA MADDESİ VE YEMLER				SANAYİ HAMMADDESİ VE YARI MAMÜLÜ
	TOPLAM	BİTKİSEL GIDA MADDELERİ	HAYVANLAR	HAYVANSAL ÜRÜNLER	
1980	70.62	63.34	85.79	80.87	76.24
1981	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1982	121.22	119.20	127.86	129.57	130.29
1983	153.32	142.44	188.75	161.06	176.51
1984	247.34	232.31	273.58	260.30	250.53
1985	337.61	321.78	373.75	354.96	361.32
1986	417.57	386.78	490.52	436.42	470.54
1987	584.31	512.41	821.76	613.96	649.05
1988(*)	866.90	785.80	1399.90	790.90	1086.60

(*) DiE, İstatistik Yıllığı 1989, Yayın No: 1405, s. 370

Kaynak : T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü. (1963 Yılına göre yapılmış olan fiyat indeksleri 1981 baz yılına göre yeniden düzenlenmiştir.)

indekslerin dönem içinde ne şekilde arttığı dönem başı ve dönem sonu değerleri ile hesaplandığından yıllık ortalama artış hızı hakkında bilgi vermemektedir. Bu nedenle indekslerin ayrı ayrı yarı trend denklemleri hesaplanmıştır.

Gıda maddesi ve yemler

toplam indeksi	: Y = 50.25014 . (1.36318) ^t
Bitkisel gıda maddeleri indeksi	: Y = 48.70096 . (1.35309) ^t
Hayvanlar indeksi	: Y = 49.89689 . (1.41576) ^t
Hayvansal ürünler indeksi	: Y = 55.89401 . (1.34502)
Sanayi hammaddesi ve yarı mamülü indeksi	: Y = 50.92530 . (1.38456) ^t

Denklemlerde görüldüğü gibi yıllık ortalama artış en fazla hayvanlarda (%41), en düşük hayvansal ürünlerde (%34) olmuştur. Gıda maddesi ve yemler toplam indeksi, sanayi hammaddesi ve yarı mamülü indeksinden daha yavaş bir artış göstermiştir.

Çizelge 21'de verilen toptan eşya fiyatları indekslerinden , gıda maddesi ve yemler toplamı ve alt gruplarını sanayi hammaddesi ve yarı mamülü indekslerine oranlayarak elde edilen iç Ticaret Hadleri çizelge 22'de verilmiştir.

Çizelge 22'de görüldüğü gibi, 1981 baz yılına göre tüm tarım ürünleri için iç ticaret hadleri 1980-1988 döneminde aleyhe bir seyir izlemiştir. Özellikle 1988 yılında fiyat makası büyük ölçüde tarım ürünleri aleyhine dönmüştür.

Çizelge 22 : Toptan Eşya Fiyatları İndekslerine Göre İç Ticaret Hadleri

YILLAR	GIDA MADDESİ VE YEMLER			
	TOPLAM	BITKİSEL GIDA MADDELERİ	HAYVANLAR	HAYVANSAL ÜRÜNLER
1980	92.63	83.08	112.53	106.07
1981	100.00	100.00	100.00	100.00
1982	93.04	91.49	98.13	99.45
1983	86.86	80.70	106.93	91.25
1984	98.73	92.73	109.20	103.90
1985	93.44	89.06	103.44	98.24
1986	88.74	82.20	104.25	92.75
1987	90.03	78.95	126.61	94.59
1988	79.78	72.32	128.83	72.79

Not : Çizelge 21'in ilk dört sütunun son sütuna bölünerek 100 ile çarpılmasıyla elde edilmiştir.

Bitkisel gıda maddeleri alt grubunda durumun daha da kötü olduğu söylenebilir. Dönem boyunca iç Ticaret Hadleri bitkisel gıda maddeleri aleyhine seyretmiştir. Özellikle bu gelişim 1985 yılından sonra hızlanmıştır.

Hayvanlar ticaret hadleri 1982 yılı hariç dönem boyunca tarım ürünleri lehine bir seyir göstermiştir. Dönem içinde iniş ve çıkışlar gösteren hayvanlar iç ticaret hadleri (100'ün altına düşmeden) özellikle 1987 ve 1988 yılında büyük artış göstermiştir.

Hayvansal ürünler ile sanayi hammaddesi ve yarı mamülü arasındaki iç ticaret hadleri 1980 ve 1984 yıllarında lehe gelişmiş ve dönem içerisindeki diğer tüm yıllarda aleyhe bir gelişme göstermiştir. Diğer alt gruplarda olduğu gibi

(hayvanlar hariç) özellikle 1988 yılındaki düşüş dikkat çekicidir.

1980-1988 Döneminde 1981 baz yılı ve toptan esya fiyatları indekslerine göre hesaplanan iç ticaret hadleri serisindeki yıllık ortalama artışları bulmak amacıyla hesaplanan trend denklemleri aşağıdadır.

Gıda maddesi yemler ticaret hadleri	: Y = 98.67504 . (0.98455) ^t
Bitkisel gıda maddeleri ticaret hadleri	: Y = 95.63242 . (0.97727) ^t
Hayvanlar ticaret hadleri	: Y = 97.86006 . (1.02252) ^t
Hayvansal ürünler ticaret hadleri	: Y = 109.75645 . (0.97143) ^t

Denklemlerden anlaşılacağı gibi 1980-1988 döneminde tarım ürünleri alt grubundan olan hayvanlar fiyat indekslerine göre hesaplanan ticaret hadleri yılda ortalama %2.25 artmıştır. Hayvansal ürünlere göre hesaplanan ticaret hadleri yılda ortalama %2.85, bitkisel gıda maddelerine göre hesaplanan ticaret hadleri %2.27 azalmıştır. Tüm tarım ürünleri ticaret hadleri ise yılda ortalama %1.54 azalmıştır.

Nitekim, 1973 - 1979 dönemi ve 1980 - 1988 dönemi, iç ticaret hadlerinin seyri bakımından bir karşılaştırma yapılırsa şöyle bir genelleme yapılabilir. 1973 - 1979 döneminde (1979 yılı hariç) iç ticaret hadleri tarım ürünleri lehine

bir seyir izlemiştir. Yani, sanayiden tarıma kaynak aktarımı gerçekleşmiştir. 1980 - 1989 döneminde ise, hemen dönemin başından itibaren tarım - sanayi fiyat makası önemli ölçüde tarım aleyhine açılmıştır. Dönemin sonuna doğru ticaret hadlerinin büyük ölçüde tarım ürünleri aleyhine dönmesi, tarımdan sanayiye kaynak aktarıldığının göstergesi olabilir.

Tarım ürünleri Toptan Eşya Fiyatları indekslerinin sanayi maddesi ve yarı mamülü fiyat indeksine bölünmesi ile elde edilen indekslerin iki nedenle tarımla sanayi arasındaki ticaret hadlerini yansıtmada eksik kaldığı öne sürülmektedir (1). Birincisi, sanayi hammaddesi ve yarı mamülü indeksinin alt bölümlerinde yer alan sanayi ürünlerinin pek çoğu tarım sektörü ile değişime konu olmayan mallardır. ikincisi, toptan eşya fiyatları indeksinde kullanılan fiyatlar çiftçinin eline geçen ve ödediği fiyatlar değildir. Öte yandan, bu hesaplamalarda indekslere giren her mal diğer sektörle ticarete konu edilmese bile gerçekten ticarete konu olan malların fiyatlarındaki gelişmeleri yansıtıyorsa ileri sürülen nedenler pek geçerli olmayabilir. Yani piyasada oluşan gerçek fiyatların, istisnalar dışında, üreticilere de yansıdığı düşünülebilir.

Nitekim, bu araştırmada çiftçinin satın aldığı mallara

(1). Ergün KİP, " Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve iç Ticaret Hadleri ", Şevket PAMUK, Zafer TOPRAK, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), s. 135-162.

ödediği fiyatları yansıtan, çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi ve çiftçinin sattığı tarım ürünleri karşılığında eline geçen fiyatlar indeksi belirlenmiştir. Bu iki fiyat indeksinin birbirine oranlaması ile yeni bir iç ticaret haddi ortaya konulmuştur.

1.2. Çiftçinin Eline Geçen ve Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indekslerine Göre iç Ticaret Hadleri

1.2.1. Basit Analiz Yöntemi

1.2.1.1. 1973-1979 Dönemi

Yöntem kısmında belirtildiği gibi basit analiz yöntemi ile iç Ticaret Hadlerinin hesaplanmasında basit indekslerin tartısız aritmetik ortalaması kullanılmıştır.

Çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksi olarak tarımsal ürün fiyatları indeksi (Çizelge 23) ve çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi olarak tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi (Çizelge 24) ele alınmıştır. Bunlardan birincisinin ikinciye bölünmesiyle elde edilen iç Ticaret Hadleri Çizelge 25'de verilmiştir.

Çizelge 23'ün Devamı...

YILLAR	SEBZELER											MEYVELER				HAYVANLAR			HAYVANSAL ÜRÜNLER		
	TAZE FASULYE	KAVUR-KARPUZ	HIYAR	PATLICAN	DOMATES	BİBER	ARBUZ	ELMA	INCİR	ŞEFTALİ	ÖZME	PORTAKAL	FINDIK	ZETTİN	KOYUN	SİGİR	SÜT	YAPRAĞI	YÜZÜRTÜ		
1973	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00		
1974	108.54	151.03	118.30	79.52	95.39	82.00	123.84	124.79	136.84	96.85	152.52	110.29	125.76	120.60	109.30	122.97	129.32	90.25	148.46		
1975	147.69	121.36	113.39	108.27	105.99	101.69	145.20	142.28	140.99	113.25	152.52	133.33	136.42	117.58	119.04	139.84	176.69	135.74	171.21		
1976	169.03	145.52	133.93	117.32	109.22	130.28	163.70	158.94	209.50	137.22	179.80	132.84	154.33	108.68	150.43	183.87	207.89	182.05	199.91		
1977	260.50	227.59	207.14	200.79	180.18	161.51	214.23	214.63	306.07	246.37	310.44	197.06	166.77	174.34	224.00	285.23	278.94	239.84	219.70		
1978	454.80	391.03	369.64	378.35	323.50	292.11	378.64	363.82	457.09	362.46	433.00	369.11	225.97	249.90	370.56	374.82	345.86	313.20	330.30		
1979	458.36	584.14	464.73	418.11	381.11	347.95	535.23	430.89	597.17	576.97	641.07	516.66	427.38	566.46	586.58	786.00	540.60	694.59	500.00		

Not : Ek Çizelge 1'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 24 : Arestirmada Ele Alınan Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları İndeksleri (1973=100)

MAL VE HİZMETLER YILLAR	BESİN HARCAMALARI											EV İHTYASI HARCAMALARI							
	MAKARNA	BİSKÜVİ	YEMEKLIK MARGARİN	ZEYTİNYAĞ	BEYAZ PEYİR	ÇAY	ŞEKER	TUZ	TUTUK+BİRİNCİ SİGARASI	SAMSUN SİGARASI	BAKI	TABAĞ	BARDAK	SABUN	KOLTUK	BATTANİYE	ODUN SORASI	HALI	
1973	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1974	158.07	131.99	132.14	121.52	122.69	100.00	136.79	128.23	100.00	100.00	100.00	126.02	131.33	120.10	115.21	124.90	95.46	136.05	
1975	187.71	174.02	190.00	142.75	182.06	139.29	198.82	148.39	118.40	100.00	155.00	146.18	161.80	157.79	122.44	136.71	131.82	157.60	
1976	194.70	191.22	192.25	145.28	195.49	185.71	211.09	175.00	120.00	136.36	160.01	166.18	183.69	176.13	148.38	155.27	170.46	210.20	
1977	242.65	228.22	200.51	157.78	237.31	200.00	212.26	237.90	162.80	136.36	218.37	227.48	253.22	200.38	187.28	186.50	186.36	296.15	
1978	340.96	344.34	272.35	228.54	358.80	257.14	253.54	474.19	200.00	181.82	326.80	393.82	464.38	368.34	243.64	281.27	315.02	487.37	
1979	594.70	500.35	512.76	387.62	554.74	285.71	413.44	869.36	280.40	250.00	568.41	713.00	703.86	691.21	620.85	518.33	932.77	705.88	

Çizelge 24'ün Devamı...

MAL VE HİZMETLER YILLAR	GİYİM HARCAMALARI										ULAŞTIRMA HARCAMALARI					ÜRETİM HARCAMALARI													
	ERKEK AYAKKABISI		KADIN ELBİSESİ		KADIN AYAKKABISI		ÇOCUK ÇOCUK PANTOLONU		ÇOCUK AYAKKABISI		BAŞKA PATİSİA		TUFGAZ		GAZİYACI		DOKTOR VİZİTE ÜCRETİ		MAZOT		SÜT-BESİ YEMİ		KİMYASAL GÜBRE VE YAĞLAR		AKARYAKIT PARGA BAKIM VE ONARIM		TARIMSAL HİLAÇLAR		
	TAYIN ERKEK	ERKEK	KADIN	ELBİSESİ	KADIN	AYAKKABISI	KADIN	ÇOCUK	ÇOCUK	AYAKKABISI	BAŞKA	PATİSİA	TUFGAZ	GAZİYACI	DOKTOR	VİZİTE ÜCRETİ	MAZOT	SÜT-BESİ	GÜBRE	YAĞLAR	AKARYAKIT	PARGA BAKIM	VE ONARIM	TARIMSAL	HİLAÇLAR				
1973	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1974	129.65	89.95	113.64	128.99	132.96	124.32	150.71	164.14	117.20	169.66	131.26	176.76	123.24	176.76	123.24	176.76	176.76	123.24	268.72	176.76	176.76	176.76	116.01	97.28	153.80	120.59	129.05	136.96	181.52
1975	143.22	100.53	118.90	146.38	144.32	140.54	160.52	169.26	123.81	179.31	180.46	176.76	123.24	176.76	123.24	176.76	176.76	123.24	145.79	145.79	176.76	176.76	120.59	104.35	136.96	169.72	370.00	657.63	245.11
1976	168.51	115.87	134.45	166.67	155.68	163.51	177.97	179.94	169.65	178.62	224.74	176.76	172.54	176.76	172.54	176.76	288.73	193.66	145.79	145.79	288.73	169.72	169.72	136.96	181.52	370.00	657.63	245.11	
1977	217.76	144.44	147.37	211.59	176.14	198.65	216.36	215.69	209.25	206.90	306.26	288.73	285.21	288.73	285.21	288.73	369.72	285.21	145.79	145.79	369.72	370.00	370.00	181.52	370.00	657.63	245.11		
1978	326.96	250.08	205.40	375.65	261.91	351.92	299.35	308.86	233.37	294.48	356.94	369.72	394.37	369.72	394.37	369.72	633.80	394.37	145.79	145.79	633.80	657.63	657.63	245.11	657.63	245.11			
1979	542.61	456.40	343.61	616.22	401.93	575.60	516.25	549.52	432.07	633.79	521.98	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80	633.80

Not : Ek Çizelge 2'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 25 : Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri
(1973-1979)

YILLAR	TARIMSAL ÜRÜNLER FİYAT İNDEKSİ (1973=100)	TARIM DIŞI MAL VE HİZMETLER FİYAT İNDEKSİ(1973=100)	iÇ TiCARET HADLERİ İNDEKSİ (1973=100)
1973	100.00	100.00	100.00
1974	131.70	131.18	100.40
1975	148.62	150.14	98.99
1976	168.09	167.66	100.26
1977	228.63	206.76	110.58
1978	347.91	307.98	112.97
1979	493.77	522.69	84.47

Not : Çizelge 23 ve Çizelge 24'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Basit analiz yöntemiyle elde edilen tarımsal ürünler fiyat indeksi 1973 yılından 1979 yılına kadar yedi yıllık dönemde 4.93 kat artış göstermiştir. Aynı dönemde tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi 5.22 kat artış göstermiştir. Her iki fiyat indekslerinin yıllık ortalama artış oranlarını bulmak amacıyla aşağıdaki trend denklemleri hesaplanmıştır.

Tarımsal ürünler fiyat indeksi : $Y = 71.96708 \cdot (1.29157)^t$

Tarım dışı mal ve hizmet

fiyatları indeksi : $Y = 72.11108 \cdot (1.28349)^t$

Denklemlerde görüldüğü gibi tarımsal ürünler fiyatları yıllık ortalama %29 ve tarım dışı mal ve hizmet fiyatları %28 artış göstermiştir. Yani, dönem içinde tarımsal ürün fiyatları daha hızlı bir artış göstermiştir.

Nitekim, basit analiz yöntemiyle 1973-1979 dönemi için elde edilen iç Ticaret Hadleri, baz yılı olan 1973 yılından 1978 yılına kadar, 1975 yılı hariç tarım lehine seyretmekte-

dir. 1979 yılında ise tarım aleyhine dönmüştür. Bu durum bir bakıma 1973-1979 dönemi içinde 1975 ve 1979 yıllarında tarımdan sanayiye ve diğer yıllar sanayiden tarıma kaynak aktarımının olduğunu göstermektedir.

1.2.1.2. 1980-1988 Dönemi

1981 Yılı baz alınarak hesaplanan 1980 - 1988 dönemindeki tarım ürünleri fiyat indeksleri Çizelge 26'da ve tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksleri Çizelge 27'de verilmiştir.

Daha önce belirtildiği gibi tarım ürünleri fiyat indeksinin, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksine bölünmesi ile bulunan iç Ticaret Hadleri de çizelge 28'de verilmiştir.

Çizelge 28'de görüldüğü gibi 1980-1988 döneminde tarım ürünleri fiyatları 15.5 kat, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları 18.35 kat artış göstermiştir. Dönem içinde fiyatların ortalama artış oranlarını bulmak amacıyla hesaplanan trend denklemleri aşağıda verilmiştir.

Tarımsal ürünler fiyat indeksi : $Y = 46.24727 \cdot (1.41415)^t$

Tarım dışı mal ve hizmet

fiyatları indeksi : $Y = 45.65997 \cdot (1.42491)^t$

Denklemlerde görüldüğü gibi tarımsal ürünler fiyat

Çizelge 26'nın Devamı....

ÖRÜNLER	SEBZELER										MEYVELER										HAYVANLAR				HAYVANSAL ÜRÜNLER			
	TAZE PAVUZ	KAVUN-KARPUZ	HIVAR	PATLICAN	DOMATES	BİBER	ARMUT	ELMA	HECİE	ŞEYTALI	ÖZÜK	PORTAKAL	FINDIK	ZETTİN	KOVUN	SİGİR	SÜT	YAPAGI	YUMURTA									
1980	56.08	72.63	65.93	70.83	73.36	86.20	57.21	78.00	64.57	60.49	81.29	63.74	74.65	85.91	87.96	82.82	69.87	108.89	55.71									
1981	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00									
1982	103.03	105.00	113.16	117.05	87.65	100.16	132.79	135.39	116.32	114.48	111.73	158.00	127.34	151.10	120.26	111.50	120.41	125.44	127.68									
1983	122.63	131.36	144.88	155.57	129.82	118.11	166.75	151.80	176.21	122.32	166.26	185.23	155.83	172.76	169.96	148.52	156.59	157.77	148.33									
1984	239.48	259.16	240.72	266.80	249.48	230.79	262.82	219.76	320.32	268.00	273.35	212.34	203.98	325.11	256.59	197.55	231.21	204.13	213.49									
1985	399.50	276.57	343.58	341.74	421.69	346.52	436.36	394.49	388.92	380.41	389.98	433.49	399.95	512.71	285.43	250.75	404.58	315.43	299.88									
1986	791.56	553.15	773.96	854.35	679.86	856.49	603.00	554.52	503.46	491.80	562.67	630.72	639.91	764.90	382.73	333.73	468.10	413.72	369.04									
1987	794.00	637.32	882.45	846.21	851.98	789.47	839.39	734.00	861.73	876.42	776.53	752.41	892.68	942.06	633.85	517.00	602.04	577.00	611.30									
1988	1263.00	899.47	1320.00	1513.42	1325.30	1399.15	1266.66	1369.55	1238.68	973.09	1088.74	1772.14	1576.00	1515.21	1032.14	921.78	1008.00	1010.20	934.26									

Not : Ek Çizelge 1'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 27 : Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları İndeksi (1980-1988)

MAL VE HİZMETLER YILLAR	BESİR HARCAMALARI											KİMYASAL HARCAMALARI						
	MAKARNA	BİSKÜVİ	YEMEKLİK MARGARİN	ZEYTİNYAĞI	BEYAZ PEYNİR	ÇAY	ŞEKER	TUZ	TUTUN-BİRİNCİ SİGARASI	SAMSUN SİGARASI	RAKİ	TARAK	BARDAK	SABUN	KOLTUK	BETTANİYE	ODUN SÖBASI	HALI
1980	66.04	72.04	81.86	97.81	71.17	80.00	55.42	74.51	52.95	68.57	62.27	64.75	61.21	90.90	79.62	80.29	74.85	84.13
1981	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1982	136.57	122.18	115.48	107.47	133.00	161.99	116.09	114.00	252.53	135.25	131.13	116.25	126.85	108.82	111.88	111.69	107.04	99.84
1983	164.98	151.52	153.55	118.68	164.34	255.00	133.30	139.94	301.60	163.82	138.80	156.95	167.23	125.27	129.36	131.49	145.22	115.99
1984	286.14	236.17	330.08	222.82	252.07	372.50	163.92	195.33	457.74	248.16	205.99	218.00	218.20	232.46	204.94	176.64	193.47	189.19
1985	371.11	400.00	455.16	330.55	374.63	490.00	222.05	284.96	659.34	373.33	274.00	332.67	346.64	329.06	644.61	225.31	340.63	241.31
1986	441.57	477.50	503.60	450.70	493.54	585.00	318.25	399.79	863.84	531.43	410.52	530.20	479.76	391.54	887.52	326.34	539.52	342.97
1987	567.07	613.21	608.77	976.07	686.09	1066.59	394.17	602.06	1094.28	800.00	516.92	840.91	674.17	631.64	1255.84	394.87	715.41	421.85
1988	1124.56	1216.05	1104.66	1642.00	1119.74	1471.89	651.67	1197.53	1683.50	1371.43	714.16	1561.56	1132.57	1033.00	1777.00	477.79	972.96	518.87

Gizelge 27'nin Devamı...

MAL VE HIZMETLER YILLAR	GİYİM HARCAMALARI										ÜRETİM HARCAMALARI																							
	ERKEK ELBİSESİ		ERKEK ELBİSESİ AYAKKABISI		KADIN ELBİSESİ		KADIN AYAKKABISI		ÇOCUK PANTOLONU		ÇOCUK AYAKKABISI		BİNA		PATİSKA		TÜPEAZ		GAZTAYI		DOKTOR VİZİTE ÜCRETİ		MAZOT		SUT+BESİ YEMİ		KİMYASAL GÜBRE		AKARYAKIT VE YAĞLAR		PARÇA BAKIM VE ONARIM		TARİMSAL İLAÇLAR	
	ERKEK ELBİSESİ	ERKEK ELBİSESİ AYAKKABISI	KADIN ELBİSESİ	KADIN AYAKKABISI	ÇOCUK PANTOLONU	ÇOCUK AYAKKABISI	BİNA	PATİSKA	TÜPEAZ	GAZTAYI	DOKTOR VİZİTE ÜCRETİ	MAZOT	SUT+BESİ YEMİ	KİMYASAL GÜBRE	AKARYAKIT VE YAĞLAR	PARÇA BAKIM VE ONARIM	TARİMSAL İLAÇLAR																	
1980	74.22	69.71	76.11	73.32	71.11	75.19	83.10	78.67	54.83	59.11	68.93	69.64	64.79	69.64	73.11	48.61																		
1981	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00																	
1982	121.77	124.40	119.77	130.16	132.71	135.52	113.39	106.99	134.86	132.56	129.70	135.48	100.00	135.48	176.14	131.88																		
1983	172.97	164.82	150.43	157.76	189.53	184.14	139.07	134.60	173.35	171.96	176.28	179.93	100.00	179.93	230.38	160.51																		
1984	249.00	229.64	225.12	234.06	262.04	259.31	221.89	212.48	252.04	250.19	284.76	270.48	229.58	270.48	312.98	321.87																		
1985	326.88	328.94	311.33	330.53	354.32	356.77	373.75	521.60	389.07	398.23	426.91	422.58	363.38	422.58	421.80	502.59																		
1986	461.68	535.75	466.11	506.70	546.45	524.17	509.21	706.96	420.11	461.59	594.65	511.31	391.55	511.31	560.93	701.16																		
1987	803.81	932.78	697.47	758.21	951.42	912.62	761.96	943.67	561.59	504.61	914.40	628.96	622.54	628.96	750.46	1145.46																		
1988	1854.95	2152.57	1394.17	1515.57	2195.58	2106.04	1523.07	2246.59	892.86	966.23	1636.59	943.44	1154.33	943.44	1094.03	2076.20																		

Not : Ek Gizelge 2'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 28 : Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri
(1980-1988)

YILLAR	TARIMSAL ÜRÜNLER FİYAT İNDEKSİ (1981=100)	TARIM DIŞI MAL VE HİZMET FİYATLARI İNDEKSİ (1981=100)	İÇ TİCARET HADLERİ İNDEKSİ(1981=100)
1980	71.01	71.80	98.90
1981	100.00	100.00	100.00
1982	124.46	128.70	96.71
1983	155.28	163.86	94.76
1984	247.87	250.92	98.78
1985	382.48	379.05	100.90
1986	551.44	509.24	108.29
1987	722.52	743.10	97.23
1988	1105.47	1318.09	83.87

Not : Çizelge 26 ve Çizelge 27 den yararlanılarak hazırlanmıştır.

indeksi yıllık ortalama %41 artış gösterirken, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi %42 bir artış göstermiştir.

Çizelge 28'in son sütununda 1980-1988 dönemindeki basit yöntemle hesaplanmış iç ticaret hadleri verilmiştir. Görüldüğü gibi 1985 ve 1986 yıllarında iç Ticaret Hadleri 100'ün üzerinde, diğer yıllar ise altında kalmıştır. O halde 1980-1988 döneminde 1985 ve 1986 yılı hariç fiyat makasının tarım aleyhine geliştiğini söylemek mümkündür. Yani, dönem içinde 1985 ve 1986 yıllarında iç ticaret hadleri tarım lehine diğer yıllar ise tarım aleyhine bir seyir izlemiştir.

1.2.2. Genişletilmiş Analiz Yöntemi

Kip(1981) tarafından (1) uygulanan yöntemde olduğu gibi, bu araştırmada da, iç ticaret hadleri net değişim

(1). Ergün KiP, Türkiye'de Tarımsal ürünlerde,...a.g.e.,"
s.8.

ticaret hadleri (*) adı altında ele alınmıştır. Yani, net değişim ticaret hadleri iç ticaret hadlerine uyarlanmıştır.

Yöntem kısmında belirtilen teknikle Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar indeksinin hesaplanmasında 39 tarım ürünü ele alınmış olup bu ürünlerin pazarlama oranları Çizelge 29'da verilmiştir. Ayrıca tüm tarım ürünleri ve ürün grupları itibariyle pazarlanan miktarlara göre hesaplanan i ürününe ilişkin a tartı değerleri (a) Çizelge 30'da verilmiştir. Benzer şekilde Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksinin hesaplanmasında 35 tarım dışı mal ve hizmet ele alınmış olup bunlara ilişkin " a " değerleri de Çizelge 31'de verilmiştir.

1.2.2.1. 1973-1979 Dönemi

1973 - 1979 Döneminde tüm ürünler ve ürün grupları itibariyle hesaplanan çiftçi eline geçen fiyat indeksleri Çizelge 32'de verilmiştir.

(*). Net Değişim Ticaret Hadleri;

$$N = \frac{P_t}{P_s} \quad \text{şeklinde formüle edilir. Burada;}$$

N = Net Değişim Ticaret Hadlerini,

P = Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar indeksini,

P_t = Çiftçinin Ödediği Fiyatlar indeksini göstermektedir.
s

Çizelge 29 : Araştırmada Ele Alınan
Ürünlerin 1979 Yılına
Göre Pazarlanan Oranları
(%)

ÜRÜN ADI	PAZARLAMA ORANI
Buğday	50.90
Çavdar	31.80
Arpa	31.10
Yulaf	21.80
Mısır	44.90
Pirinç	94.20
Mahlut	20.60
Fasulye	87.90
Fiğ	31.60
Nohut	81.00
Mercimek	69.50
Pamuk	98.00
Şeker Pancarı	99.90
Tütün	100.00
Çay	99.90
Ayçiçeği	99.60
Kuru Soğan	70.80
Patates	66.00
Lahana	68.90
Pırasa	83.60
Taze Fasulye	67.50
Kavun-Karpuz	85.70
Salatalık	74.80
Patlıcan	79.20
Domates	76.70
Biber	74.00
Armut	51.80
Elma	75.40
incir	91.80
Şeftali	93.20
Üzüm	71.70
Portakal	88.80
Fındık	96.40
Zeytin	79.30
Koyun	9.81
Siğır	10.32
Süt	49.21
Yapağı	58.46
Yumurta	80.00

Kaynak :1- DiE, Türkiye Ekonomisinde
iç Ticaret Hadleri, Yayın
No:1393, Ankara, 1988, s.28
2- Ergün KİP, "Türkiye'de Taban
Fiyatları...a.g.e.," s.135.

Çizelge 30 : Tüm Ürünler ve Ürün Grupları İtibarıyla Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar İndekslerinin Hesaplanmasında Kullanılan Değerleri (%)

i

ÜRÜNLER VE ÜRÜN GRUPLARI	ÜRÜN GRUPLARI İTİBARIYLA TARTILAR	TUM ÜRÜNLER İTİBARIYLA TARTILAR
TAHİL		16.93
Buğday	63.15	10.69
Çavdar	2.21	0.37
Arpa	9.84	1.67
Yulaf	0.80	0.14
Mısır	6.54	1.11
Pirinç	16.89	2.86
Mahlut	0.57	0.09
TOPLAM	100.00	
BAKLAGİLLER		2.62
Fasulye	41.37	1.09
Fiğ	3.36	0.08
Nohut	41.09	1.08
Mercimek	14.18	0.37
TOPLAM	100.00	
ENDÜSTRİ BİTKİLERİ		13.81
Pamuk	34.44	4.76
Şeker pancarı	16.29	2.25
Tütün	20.81	2.87
Çay	10.09	1.39
Ayçiçeği	18.37	2.54
TOPLAM	100.00	
YUMRU BİTKİLER		5.15
Kuru Soğan	25.28	1.30
Patates	74.72	3.85
TOPLAM	100.00	
SEBZELER		17.04
Lahana	3.76	0.64
Pırasa	3.44	0.59
Taze Fasulye	3.51	0.60
Kavun-Karpuz	36.02	6.14
Salatalık	5.59	0.95
Patlıcan	8.56	1.46
Domates	31.60	5.38
Biber	7.52	1.28
TOPLAM	100.00	

Çizelge 30'un devamıdır...

ÜRÜNLER ÜRÜN GRUPLARI	ÜRÜN GRUPLARI İTİBARIYLA TARTILAR	TÜM ÜRÜNLER İTİBARIYLA TARTILAR
MEYVELER		22.36
Armut	2.00	0.45
Elma	11.14	2.49
İncir	3.04	0.68
Şeftali	2.51	0.56
Üzüm	50.29	11.24
Portakal	6.00	1.34
Fındık	15.79	3.53
Zeytin	9.23	2.05
TOPLAM	100.00	
HAYVANLAR		9.32
Koyun	46.95	4.38
Sığır	53.05	4.94
TOPLAM	100.00	
HAYVANSAL ÜRÜNLER		12.77
Süt	74.26	9.48
Yumurta	9.05	1.16
Yapağı	16.69	2.13
TOPLAM	100.00	
GENEL TOPLAM		100.00

Kaynak : $a_i = \frac{Poi \times Qoi}{\sum_{i=1}^n Poi \times Qoi} \times 100$ Formülüne göre Ek

Çizelge 1'de verilen fiyat serileri ile Ek Çizelge 3'de verilen pazarlanan miktar serilerinden hesaplanmıştır. Kesrin payı tek bir ürünün, paydası ise tüm ürünlerin ve ürün gruplarının pazarlanan değeridir.

Çizelge 31 : Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları İndeksine Giren Mal ve Hizmetler ve Tartı Değerleri (%)

MAL VE HİZMETLER	MAL VE HİZMET GRUPLARI İTİBARIYLA TARTILAR	TUM MAL VE HİZMETLER İTİBARIYLA TARTILAR
BESİN HARCAMALARI		29.63
Makarna	10.40	3.08
Bisküvi	2.45	0.73
Yemeklik Margarin	11.89	3.52
Zeytinyağı	6.34	1.88
Beyaz Peynir	11.10	3.29
Çay	10.05	2.98
Şeker	22.88	6.78
Tuz	1.04	0.31
Birinci Sigarası+		
Tütün	19.54	5.79
Samsun Sigarası	2.98	0.88
Rakı	1.33	0.39
TOPLAM	100.00	
EV EŞYASI HARCAMALARI		7.52
Tabak	8.45	0.64
Bardak	15.12	1.14
Sabun	34.93	2.63
Koltuk	6.47	0.49
Battaniye	8.97	0.67
Odun Sobası	12.93	0.96
Halı	13.13	0.99
TOPLAM	100.00	
GIYİM HARCAMALARI		14.79
Takım Erkek Elbisesi	27.00	3.99
Erkek Ayakkabısı	18.16	2.69
Kadın Elbisesi	13.80	2.04
Kadın Ayakkabısı	7.65	1.13
Çocuk Pantolonu	10.00	1.48
Çocuk Ayakkabısı	5.60	0.83
Basma	15.72	2.32
Patiska	2.07	0.31
TOPLAM	100.00	
ISINMA VE AYDINLATMA HARCAMALARI		5.58
Tüpgaz	28.05	1.57
Gazyagı	71.95	4.01
TOPLAM	100.00	
SAGLIK HARCAMALARI		7.08
Doktor Vizite Ücreti	100.00	7.08
TOPLAM	100.00	
ULAŞTIRMA HARCAMALARI		4.17
Mazot	100.00	4.17
TOPLAM	100.00	

Çizelge 31'in Devamı

MAL VE HİZMETLER	MAL VE HİZMET GRUPLARI İTİBARIYLA TARTILAR	TÜM MAL VE HİZMETLER İTİBARIYLA TARTILAR
ÜRETİM HARCAMALARI		31.23
Süt+Besi yemi	15.16	4.73
Kimyasal Gübre	35.66	11.14
Akaryakıt ve Yağlar	22.09	6.90
Parça Bakım ve Onarım	20.21	6.31
Tarımsal ilaçlar	6.88	2.15
TOPLAM	100.00	
GENEL TOPLAM		100.00

Kaynak : DiE, Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları 1973-1974'den Yararlanılarak Hazırlanmıştır.

Çizelge 32 : Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar İndeksleri (1973=100)

ÜRÜNLER YILLAR	TUM ÜRÜNLER	TAHİL	BAKLAGILAR	ENDÜSTRİ BİTKİLERİ	YUMRU BİTKİLER	SEBZELER	MEYVELER	HAYVANLAR	HAYVANSAL ÜRÜNLER
1973	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1974	135.75	164.56	134.79	148.81	115.76	116.32	137.28	116.55	128.98
1975	151.81	187.05	151.85	172.25	129.36	114.52	143.58	130.07	172.07
1976	173.32	186.10	168.15	201.64	180.45	129.33	163.55	168.17	202.72
1977	237.95	223.58	253.72	240.81	201.85	206.47	254.05	256.48	265.51
1978	337.60	269.46	436.74	272.31	364.02	371.49	369.74	372.82	340.31
1979	506.49	399.88	590.86	393.55	555.67	467.37	564.50	692.37	547.76

Not : Çizelge 23'de verilen basit fiyat indeksleri ile çizelge 30'da verilen a tartılları Çarpılarak temel ağırlıklı Laspeyres fiyat indekslerine dönüştürülmüştür. i

Çizelge 32'de görüldüğü gibi 1973-1979 döneminde çiftçi eline geçen toplam fiyat indeksleri beş kat artış göstermiştir. Ürün grupları itibarıyla bakıldığında fiyat indeksleri tahıllarda 3.99, baklagillerde 5.90, endüstri bitkilerinde 3.93, yumru bitkilerde 5.55, sebzelerde 4.67 ve hayvansal ürünlerde 5.47 kat artış göstermiştir. Dönem başı ve dönem sonu dikkate alınarak yapılan hesaplamada görüldüğü gibi en fazla artış hayvanlarda ve en düşük artış endüstri bitkilerinde olmuştur.

Hayvanlar fiyatlarındaki artışa, daha önce ifade edildiği gibi bu ürünlere karşı talebin artışı ve kullanılan üretim faktörleri arz esnekliğinin düşük oluşu neden olabilir.

Endüstri bitkilerinde fiyat artışının yavaş olması, bu ürünlerin taban fiyatlarının düşük tutulması ile açıklanabilir.

Tüm ürün ve ürün gruplarının yıllık ortalama artış oranlarını bulmak amacıyla trend denklemleri hesaplanmıştır.

Tüm ürünler fiyat indeksleri	: Y = 73.45440 . (1.29039)	t
Tahıllar fiyat indeksleri	: Y = 94.50802 . (1.20936)	t
Baklagiller fiyat indeksleri	: Y = 67.26020 . (1.33995)	t
Endüstri bitkileri		
fiyat indeksleri	: Y = 89.70533 . (1.22374)	t
Yumru bitkiler fiyat indeksleri	: Y = 63.50955 . (1.32508)	t
Sebzeler fiyat indeksleri	: Y = 61.44016 . (1.30891)	t
Meyveler fiyat indeksleri	: Y = 68.94310 . (1.31862)	t

$$\begin{aligned} \text{Hayvanlar fiyat indeksleri} & : Y = 59.10683 \cdot (1.36973)^t \\ \text{Hayvansal ürünler fiyat} \\ \text{indeksleri} & : Y = 74.39530 \cdot (1.30604)^t \end{aligned}$$

Bu trend denklemlerine göre, 1973-1979 döneminde ortalama olarak yılda tüm tarım ürünleri fiyat indeksinde %29, tahıllarda %9.3, baklagillerde %33, endüstri bitkilerinde %22, yumru bitkilerinde %32, sebzelerde %30, meyvelerde %31, hayvanlarda %36 ve hayvansal ürünlerde %30 artış gözlenmektedir. Görüldüğü gibi ortalama yıllık artış en fazla hayvanlar fiyat indeksinde, en düşük artış ise tahıllar fiyat indeksinde olmuştur.

Hayvanlar ve meyveler fiyat indekslerinin artış hızının yüksek oluşu bu ürünlere karşı olan talebin artması ve kullanılan üretim faktörleri arz elastikiyetinin düşük oluşu ile açıklanabilir. Tabiki bu olumlu bir gelişme olarak netilendirilemez. Çünkü fiyat artışlarının nedeni verimin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Baklagiller fiyat indeksinin artış hızının yüksek olması ise, bu gruba giren ürünlerin taban fiyatları ve/veya destekleme alımları uygulamasına sahip bulunmayışı ve fiyatlarının tamamen arz talep koşullarına göre serbest piyasa da oluşmasıdır. Dolayısıyla arzın düşük olması fiyatları etkilemektedir. Tahıllar fiyat indekslerinin düşük olması ise destekleme fiyatlarının bu gruptaki ürünler aleyhine bir fiyat politikası izlendiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Endüstriyel bitkilerden pamuk ve tütünde dünya fiyat-

larındaki olumsuz konjonktür nedeniyle, şeker pancarında ise temel gıda maddelerinden biri olan şekerin fiyatını düşük tutabilme endişesiyle, bu grup fiyat indeksleri göreceli olarak tahıl grubundan sonra ikinci derecede yavaş yükselmiştir.

1973 - 1979 Döneminde çiftçinin ödediği fiyat indeksleri toplam tarımdışı mal ve hizmetler ve mal ve hizmet grupları olarak Çizelge 33'de verilmiştir.

Çizelge verilerine göre 1973-1979 döneminde, dönem başı ve dönem sonu dikkate alındığında toplam mal ve hizmetler fiyat indeksi (yada çiftçinin ödediği fiyatlar toplam indeksi) 4.67 kat artmıştır. Toplam mal ve hizmetler indeksinin alt grubundan olan tüketim mal ve hizmetler fiyat indeksi 4.97 kat artarken, üretim mal ve hizmetleri indeksi 4.01 kat artış göstermiştir. Tüketim mal ve hizmetler grubundan olan besin malları fiyat indeksinde 4.07, ev eşyası mal ve hizmetleri fiyat indeksinde 7.08, giyim malları fiyat indeksinde 4.88, ısınma aydınlatma mal ve hizmetleri fiyat indeksinde 5.77, sağlık mal ve hizmetleri fiyat indeksinde 5.21 ve ulaştırma mal ve hizmetleri fiyat indeksinde 6.33 kat artış olmuştur.

Çiftçinin ödediği fiyatlar indeksindeki yıllık ortalama artış oranını bulmak amacıyla toplam tarım dışı mal ve hizmetler fiyat indeksleri ve alt gruplarının trend denklemleri çıkarılmıştır.

Toplam mal ve hizmetler : $Y = 79.58308 \cdot (1.25140)^t$

Çizelge 33 : Çiftçinin Üdediği Fiyatlar İndeksleri (1973=100)

YILLAR	TÜKETİM HARCAMALARI							
	MAL VE HİZMETLERİN DIŞI MAL VE HİZMET FİYATLARI İNDEKSİ	TOPLAM TÜKETİM MALLARI FİYAT İNDEKSİ	TOPLAM ÜRETİM MALLARI FİYAT İNDEKSİ	BESİN MADDELERİ, EV EŞYASI MALLARI FİYAT İNDEKSİ	GIYIM MALLARI FİYAT İNDEKSİ	İSINMA AYDINLATMA MALLARI FİYAT İNDEKSİ	SAGLIK HİZMETLERİ FİYAT İNDEKSİ	ULAŞTIRMA HİZMETLERİ
1973	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1974	146.64	129.89	163.52	121.32	124.24	154.94	131.26	176.76
1975	154.71	159.27	144.67	149.85	135.57	163.74	180.46	176.76
1976	169.30	176.94	152.47	176.50	154.27	176.10	224.74	176.76
1977	207.66	216.20	188.85	219.33	188.76	207.56	306.26	288.73
1978	289.46	300.95	264.17	377.87	290.14	277.31	356.94	369.72
1979	467.26	497.10	401.55	708.11	488.92	577.21	521.98	633.80

Not : Çizelge 24'de verilen basit fiyat indeksleri ile Çizelge 31'de verilen a tartıları çarpılarak temel ağırlıklı Laspeyres fiyat indekslerine dönüştürülmüştür.

Toplam tüketim malları	: Y = 74.90163 . (1.27474)	t
Toplam üretim malları	: Y = 89.58446 . (1.20259)	t
Besin malları	: Y = 79.57325 . (1.23725)	t
Ev eşyası malları	: Y = 62.52367 . (1.35592)	t
Giyim malları	: Y = 69.50951 . (1.27435)	t
Isınma aydınlatma malları	: Y = 78.88410 . (1.26854)	t
Sağlık hizmetleri	: Y = 77.64862 . (1.30655)	t
Ulaştırma hizmetleri	: Y = 79.76080 . (1.30745)	t

Hesaplanan trend denklemlerine göre, 1973-1979 döneminde toplam tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi ortalama yılda %25 oranında artış göstermiştir. Tarım dışı mal ve hizmetler alt grubundan tüketim malları fiyat indeksi %27 ve üretim malları fiyat indeksi %20 oranında artmıştır. Tüketim malları alt grubundan besin malları fiyat indeksinde %23, ev eşyası malları fiyat indeksinde %35, giyim malları fiyat indeksinde %27, ısınma aydınlatma malları fiyatında %26, sağlık hizmetleri fiyatları indeksinde %30 ve ulaştırma mal ve hizmetler fiyatları indeksinde %30 oranında yıllık ortalama artış olmuştur.

1973-1979 Döneminde 1973 baz yılına göre çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksinin, çiftçinin ödediği fiyatlar indeksine bölünmesiyle elde edilen iç Ticaret Hadleri Çizelge 34'de verilmiştir.

1973-1979 Döneminde, tarım ürünleri fiyat indeksi yılda

Çizelge 34: Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri (1973-1979) (1973=100)

YILLAR	TARIMSAL URUN FIYATLARI INDEKSI (a)	ZINCIRLEME INDEKS	TARIM DISI MAL VE HIZMET FİYATLARI INDEKSI (b)	ZINCIRLEME INDEKS	İC TİCARET HADLERİ INDEKSI (a/b)	ZINCIRLEME INDEKS
1973	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1974	135.75	135.75	146.64	146.64	92.57	92.57
1975	151.81	111.83	154.71	105.50	98.13	106.00
1976	173.32	114.17	169.30	109.43	102.37	104.32
1977	237.95	137.29	207.66	122.66	114.59	111.94
1978	337.60	141.88	289.46	139.39	116.63	101.78
1979	506.49	150.02	467.26	161.42	108.40	92.94

Kaynak: Çizelge 32 ve 33'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

ortalama %29 artış gösterirken, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi %25 artmıştır (Daha önce hesaplanan trend denklemlerinden). Buradan da anlaşılacağı gibi dönem içinde tarım ürünleri fiyat indeksi, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksinden daha hızlı bir gelişme göstermiştir.

1973 - 1979 Döneminde Çizelge 34'de verilen iç Ticaret hadleri indeksinin yıllık ortalama artış hızını bulmak amacıyla hesaplanan trend denklemi aşağıdaki gibidir.

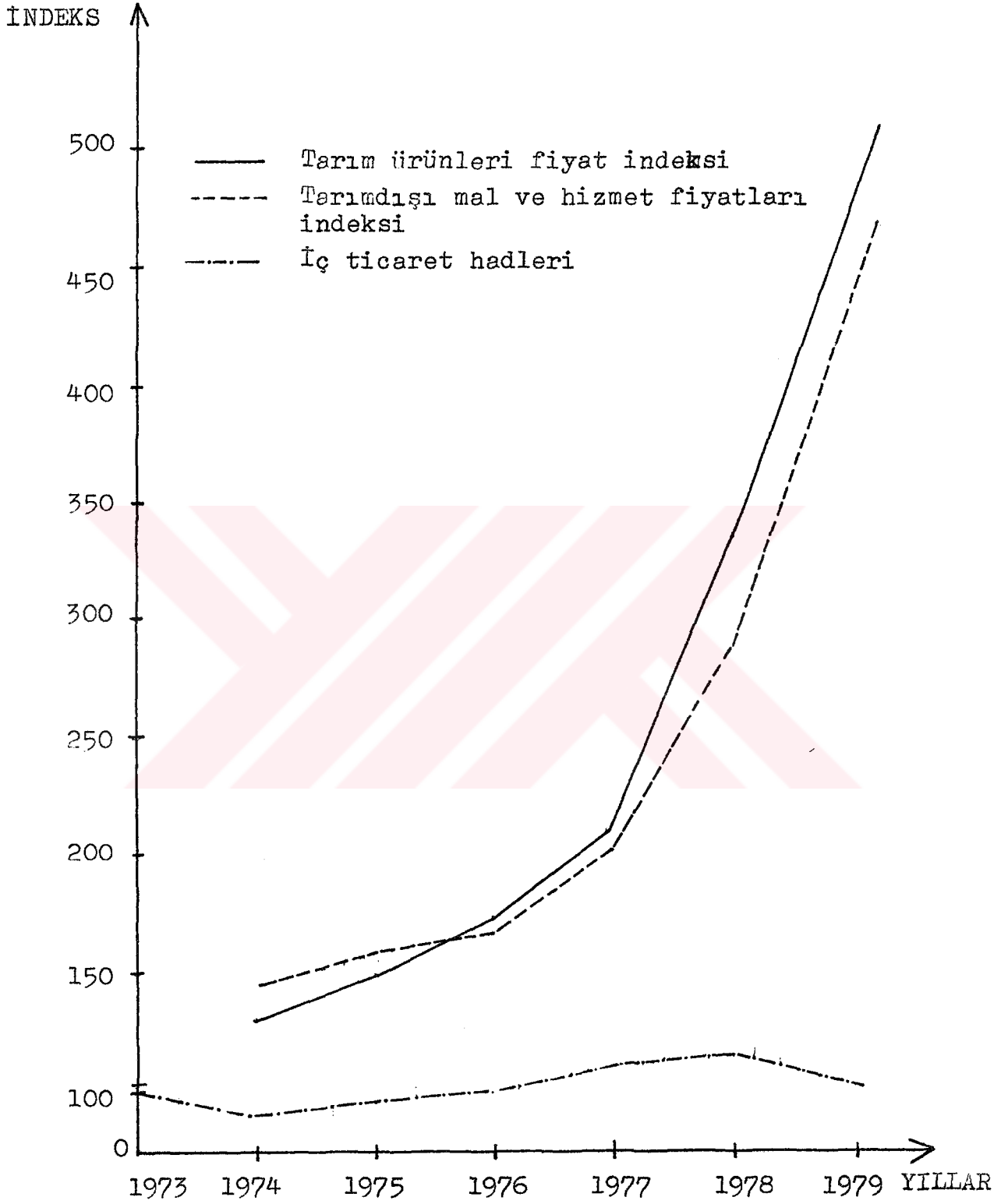
iç Ticaret Hadleri indeksi : $Y = 92.29715 \cdot (1.03115)^t$

iç Ticaret Hadleri indeksine ilişkin trend denkleminde görüldüğü gibi yedi yıllık dönemde iç Ticaret Hadleri indeksi yılda ortalama %3 hızla tarım lehine gelişme göstermiştir.

Tarım ürünleri fiyat indeksi, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi ve iç ticaret hadleri indeksinde görülen gelişmeleri daha iyi izleyebilmek amacıyla Çizelge 34'de verilmiş olan veriler Grafik 1 ve Grafik 2 üzerinde gösterilmeye çalışılmıştır.

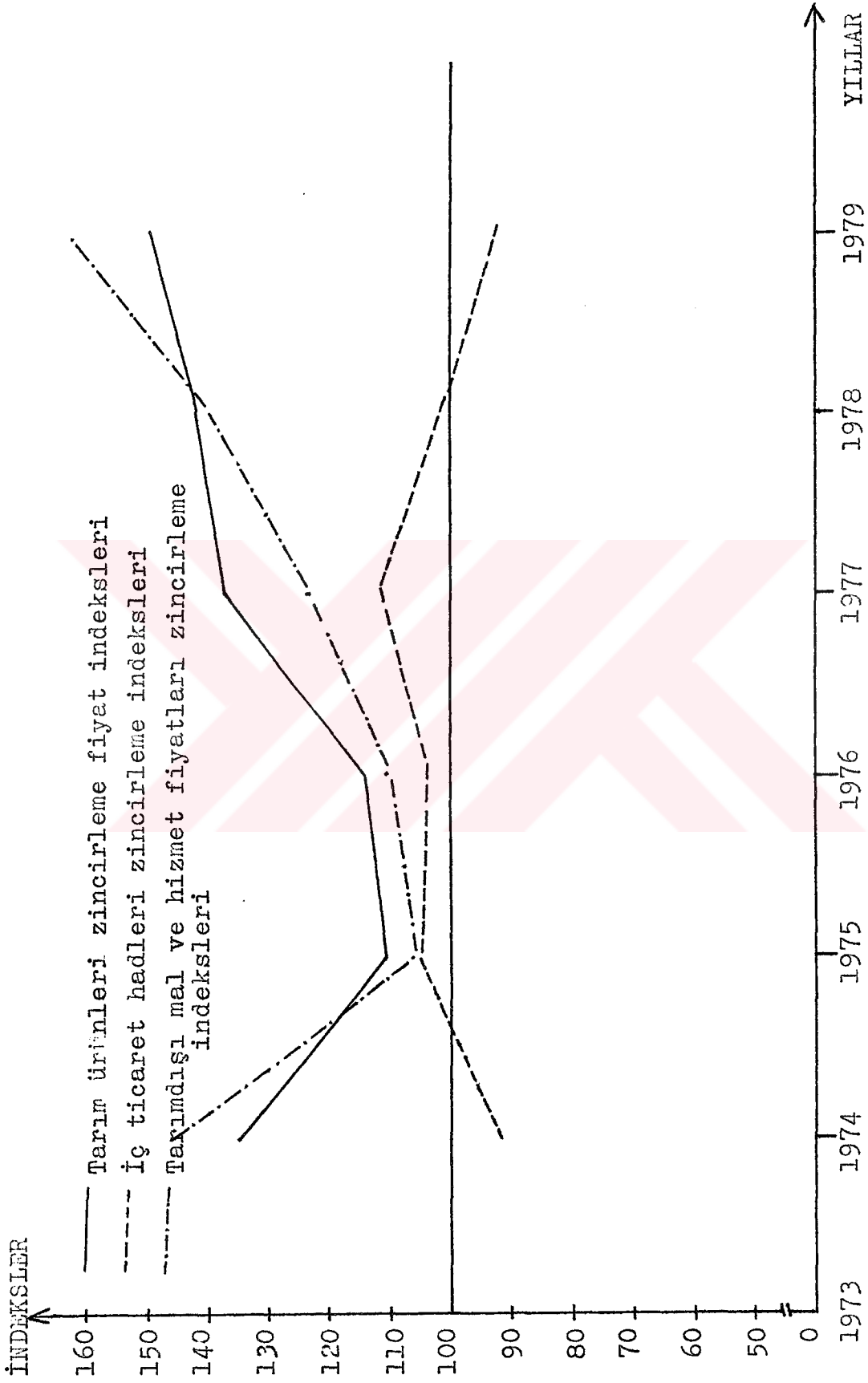
Grafik 1 incelendiğinde; 1974 ve 1975 yıllarında tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi, tarım ürünleri fiyat indeksinin üzerinde seyrettiği görülmektedir. İki eğrinin 1975 yılının ortasında birbirini kesmeleri ve tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksinin tarım ürünleri fiyat indeksinin altına düşmesi izlenmektedir.

Grafik 1: Fiyat İndekslerinde Görülen Gelişmeler

Not: Çizelge 34'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır

Grafik 2: Zincirleme İndekslerinde Görülen Gelişmeler

Not: Çizelge 34'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2'deki zincirleme fiyat indeksleri incelendiğinde ise; tarım ürünleri zincirleme fiyat indeksi'nin 1974 yılında hızla yükseldiği, 1975 yılında ise büyük bir düşme gösterdiği ve takip eden yıllarda artış gösterdiği söylenebilir.

Tarım dışı mal ve hizmet zincirleme fiyat indeksi de 1974 yılında hızlı bir artış gösterdikten sonra 1975 yılında hızlı bir düşüş izlemiş ve tarım ürünleri zincirleme fiyat indeksinin de altına düşmüştür. Takip eden yıllarda sürekli artış göstermesine karşın sürekli tarım ürünleri zincirleme fiyat indeksinin altında bir seyir izlemiş ve 1979 yılında tarım ürünleri zincirleme fiyat indeksinin üzerine çıkmıştır.

iç ticaret hadleri zincirleme indeksi 1974 yılında küçük bir düşmeden sonra 1975 yılında artış göstermiş 1976 yılında ise tekrar küçük bir düşüşden sonra 1977'de hızlı bir artış, 1978'de hızlı bir düşüş göstermiş olup 1979'da da bu düşüş devam etmiştir.

1973-1979 Döneminde genişletilmiş analiz yöntemiyle yapılan iç ticaret hadleri verilerine dayanarak fiyat makasının tarım ürünleri lehine geliştiği ancak bu gelişmenin gittikçe azaldığını söylenilmesi mümkündür.

1.2.2.2. 1980-1988 Dönemi

1980-1988 Döneminde 1981 baz yılına göre hesaplanmış tüm ürünler ve ürün grupları itibarıyla çiftçi eline geçen fiyat-

lar indeksi Çizelge 35'de verilmiştir.

Çizelge 35'de görüldüğü gibi 1980-1988 döneminde çiftçi eline geçen fiyatlar indeksi tüm ürünler itibarı ile dönem başı ve dönem sonu dikkate alındığında 15 kat artış göstermiştir. Duruma alt gruplar itibarıyla bakıldığında; tahıl da 15 kat, baklagillerde 15.7 kat, endüstri bitkilerinde 17.7 kat, yumru bitkilerde 9.8 kat, sebzelerde 16 kat, meyvelerde 16.4 kat, hayvanlarda 11.4 kat, hayvansal ürünlerde 14 kat artış gözlenmektedir. Görüldüğü gibi en yüksek artış endüstri bitkilerinde ve en düşük artış yumru bitkilerde görülmüştür.

Nitekim dönem başı ve dönem sonunu ele alarak yapılan inceleme dönem içindeki yıllık ortalama artış oranı hakkında bilgi vermediğinden tüm ürünler ve ürün grupları fiyat indekslerinin trend denklemleri çıkarılmıştır.

Tüm ürünler fiyat indeksi	: Y = 46.51143 . (1.40680) ^t
Tahıl fiyat indeksi	: Y = 45.75366 . (1.36711) ^t
Baklagiller fiyat indeksi	: Y = 49.75968 . (1.45288) ^t
Endüstri bitkileri fiyat indeksi	: Y = 44.98857 . (1.42858) ^t
Yumru bitkiler fiyat indeksi	: Y = 51.46549 . (1.35768) ^t
Sebzeler fiyat indeksi	: Y = 42.38241 . (1.44311) ^t
Meyveler fiyat indeksi	: Y = 46.38039 . (1.43176) ^t
Hayvanlar fiyat indeksi	: Y = 52.64263 . (1.34459) ^t

Çizelge 35 : Çiftçi Eline Geçen Fiyatlar İndeksleri (1981=100)

ÜRÜNLER YILLAR	TUM ÜRÜNLER	TAHİL	BAKLACILAR	ENDÜSTRİ BİTKİLERİ	YUMRU BİTKİLER	SEBZELER	MEYVELER	HAYVANLAR	HAYVANSAL ÜRÜNLER
1980	71.31	56.95	79.73	60.88	79.77	74.35	77.74	85.23	71.31
1981	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
1982	120.07	122.54	154.69	132.36	100.72	104.05	123.93	115.61	120.07
1983	155.28	143.44	198.13	175.57	134.96	136.91	163.95	158.59	155.28
1984	248.74	233.23	267.63	269.05	281.20	252.00	258.63	225.27	248.74
1985	369.21	272.88	529.12	391.34	440.41	397.71	406.65	371.73	369.21
1986	522.59	416.42	804.35	541.14	382.94	665.91	593.93	356.74	522.59
1987	694.82	497.53	1069.78	809.15	591.74	772.39	810.93	571.86	694.82
1988	1076.15	860.00	1254.57	1081.98	787.60	1191.39	1282.54	973.59	1076.15

Not : Çizelge 26'da verilen basit fiyat indeksleri ile çizelge 30'da verilen a tartılları çarpılarak temel ağırlıklı Laspeyres fiyat indekslerine dönüştürülmüştür. i

Hayvansal ürünler fiyat

indeksi

$$: Y = 48.36001 \cdot (1.38241)^t$$

Hesaplanan bu trend denklemlerine göre 1980 - 1988 döneminde yıllık ortalama artış oranı tüm tarım ürünlerinde %40 olduğu görülmektedir. Tarım ürünleri alt grubundan tahıl'da %36, baklagillerde %45, endüstri bitkilerinde %42, yumru bitkilerde %35, sebzelerde %44, meyvelerde %43, hayvanlarda %34 ve hayvansal ürünlerde %38 yıllık ortalama artış olmuştur. Görüldüğü gibi en fazla artış baklagillerde ve en düşük hayvanlarda gerçekleşmiştir.

Baklagiller fiyat indekslerindeki artışlara bu ürünlerin besin değerinin yüksek olduğu konusunda yapılan reklamların etkisinin olduğu söylenebilir. Endüstri bitkileri fiyatları indeksindeki artış hızının yüksek olması, pamuk, tütün gibi ürünlerin fiyatlarının dış fiyatlardan etkilenmesi, tarıma dayalı sanayinin ihtiyacının artması ve yağ açığının kapatılması amacıyla izlenen politikalar etkili olmuştur denilebilir.

Hayvanlar fiyat indeksinin düşük kalması 1980 sonrası destekleme kapsamından çıkarılmış olması nedeniyle fiyatların serbest piyasada oluşmasından kaynaklanmaktadır. Bu uygulamayla üreticinin eline geçen ve tüketicinin ödediği fiyatlar arasındaki fark büyük ölçüde artmıştır.

1980-1988 Döneminde çiftçinin ödediği fiyat indeksleri, toplam tarım dışı mal ve hizmetler ve mal ve hizmet grupları

olarak Çizelge 36'da verilmiştir.

Çizelge 36'da görüldüğü gibi 1980-1988 döneminde, dönem başı ve dönem sonu dikkate alındığında toplam tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi 69.64 den 1245.85'e çıkararak yaklaşık 18 kat artış göstermiştir. Aynı dönemde toplam tüketim malları fiyat indeksi 20 kat artarken üretim malları fiyat indeksi 16 kat yükselmiştir. Nitekim, toplam tüketim malları alt grubundan besin malları fiyat indeksi 18 kat, ev eşyası fiyatları indeksi 13 kat, giyim malları fiyat indeksi 24 kat, ısınma aydınlatma malları fiyat indeksi 16 kat, sağlık hizmetleri fiyat indeksi 24 kat ve ulaştırma hizmetleri fiyat indeksi 14 kat yükselmiştir.

Çiftçinin ödediği fiyatlar indekslerinin dönem içindeki yıllık ortalama artış oranını tespit etmek amacıyla hesaplanan trend denklemleri aşağıdaki gibidir.

Toplam tarım dışı mal ve hizmetler fiyatları indeksi	: Y = 47.15352 . (1.41732) ^t
Toplam tüketim malları fiyat indeksi	: Y = 55.16540 . (1.38744) ^t
Toplam üretim malları fiyat indeksi	: Y = 48.13767 . (1.40218) ^t
Besin maddeleri fiyat indeksi	: Y = 49.94984 . (1.41211) ^t
Ev eşyası malları fiyat indeksi	: Y = 46.80220 . (1.38382) ^t
Giyim malları fiyat indeksi	: Y = 41.68091 . (1.45827) ^t

Çizelge 36 : Çiftçinin Ödediği Fiyatlar İndeksleri (1981=100)

YILLAR	MAL VE HİZMETLERİN TARİHİ DİŞİ MAL VE HİZMET FİYATLARI İNDEKSİ	TOPLAM	TOPLAM TÜKETİM MALLARI FİYAT İNDEKSİ	TOPLAM TÜRETİM MALLARI FİYAT İNDEKSİ	TÜKETİM HARCAMALARI					
					BESİN MADDE. FİYAT İNDEKSİ	EV EŞYASI MALLARI FİYAT İNDEKSİ	GIYİM MALLARI FİYAT İNDEKSİ	ISINMA AYDINLATMA MALLARI FİYAT İNDEKSİ	SAGLIK HİZMETLERİ FİYAT İNDEKSİ	TUVALETİZE HİZMETLERİ FİYAT İNDEKSİ
1980	69.64	69.75	69.41	67.18	79.55	74.82	57.91	68.93	69.54	
1981	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	
1982	134.23	137.16	127.79	153.66	111.22	122.85	133.21	129.70	135.48	
1983	171.37	174.16	165.22	186.14	136.47	163.37	172.35	176.28	179.93	
1984	268.97	266.51	274.39	293.45	206.95	237.91	250.71	284.76	270.48	
1985	386.55	384.40	391.27	411.84	312.90	330.39	395.66	426.91	422.58	
1986	503.61	516.68	474.82	530.62	455.60	503.71	464.35	594.65	511.31	
1987	722.23	734.84	694.45	720.98	658.19	826.24	520.59	914.40	628.96	
1988	1245.85	1320.89	1080.62	1195.80	1015.78	1023.52	945.65	1636.59	943.44	

Kaynak : Çizelge 27'de verilen basit fiyat indeksleri ile Çizelge 31'de verilen ağırlıklı Laspeyres fiyat indekslerine dönüştürülmüştür.

Isınma aydınlatma malları	
fiyat indeksi	: $Y = 48.15872 \cdot (1.38287)^t$
Sağlık hizmetleri fiyat	
indeksi	: $Y = 42.57585 \cdot (1.47300)^t$
Ulaştırma hizmetleri	
fiyat indeksi	: $Y = 51.86828 \cdot (1.38291)^t$

Yukarıdaki denklemlere göre 1980-1988 döneminde toplam tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksi yılda ortalama olarak %41 artmıştır. Toplam mal ve hizmetler alt grubundan tüketim malları fiyat indeksi %38, üretim malları fiyat indeksi %40 artmıştır. Görüldüğü gibi dönem içinde üretim malları fiyat indeksi, tüketim malları fiyat indeksinden daha hızlı bir artış göstermiştir.

Tüketim malları alt grubundan besin maddeleri fiyat indeksi %41, ev eşyası malları fiyat indeksi %38, giyim malları fiyat indeksi %45, ısınma aydınlatma malları fiyat indeksi %38, sağlık hizmetleri fiyat indeksi %47 ve ulaştırma hizmetleri fiyat indeksi %38 yıllık ortalama artış göstermiştir.

1980 - 1988 Döneminde 1981 baz yılına göre hesaplanmış olan çiftçi eline geçen ve çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi ile bunların birincisinin ikincisine bölünmesiyle elde edilen iç Ticaret Hadleri indeksi Çizelge 37'de verilmiştir.

Daha önce hesaplanan trend denklemlerine göre çiftçinin eline geçen fiyatlar indeksi yılda ortalama %40 oranında

Çizelge 37 : Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri (1980-1988) (1981=100)

YILLAR	TARIMSAL ÜRÜN FIYATLARI İNDEKSİ (a)	ZİNCİRLEME İNDEKSİ	TARIM DIŞI MAL VE HİZMET FİYATLARI İNDEKSİ (b)	ZİNCİRLEME İNDEKSİ	İÇ TİCARET HADLERİ İNDEKSİ (a/b)	ZİNCİRLEME İNDEKSİ
1980	71.31		69.64		102.40	
1981	100.00	140.23	100.00	143.60	100.00	97.66
1982	120.07	120.07	134.23	134.23	89.45	89.45
1983	155.28	129.32	171.37	127.67	90.61	101.30
1984	248.74	160.19	268.97	156.95	92.48	102.06
1985	369.21	148.43	386.55	143.71	95.51	103.28
1986	522.59	141.54	503.61	130.28	103.77	108.64
1987	694.82	132.96	722.23	143.41	96.20	92.71
1988	1076.15	154.88	1245.86	172.50	86.38	89.79

Not : Çizelge 35 ve 36'dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

artış gösterirken, çiftçinin ödediği fiyatlar indeksi %41 oranında artış göstermiştir. Bu iki fiyat indeksinin birbirlerine oranlanmasıyla elde edilen 1980-1988 dönemindeki iç ticaret hadleri indekslerindeki yıllık ortalama artışı bulmak amacıyla hesaplanan trend denklemi aşağıdaki gibidir.

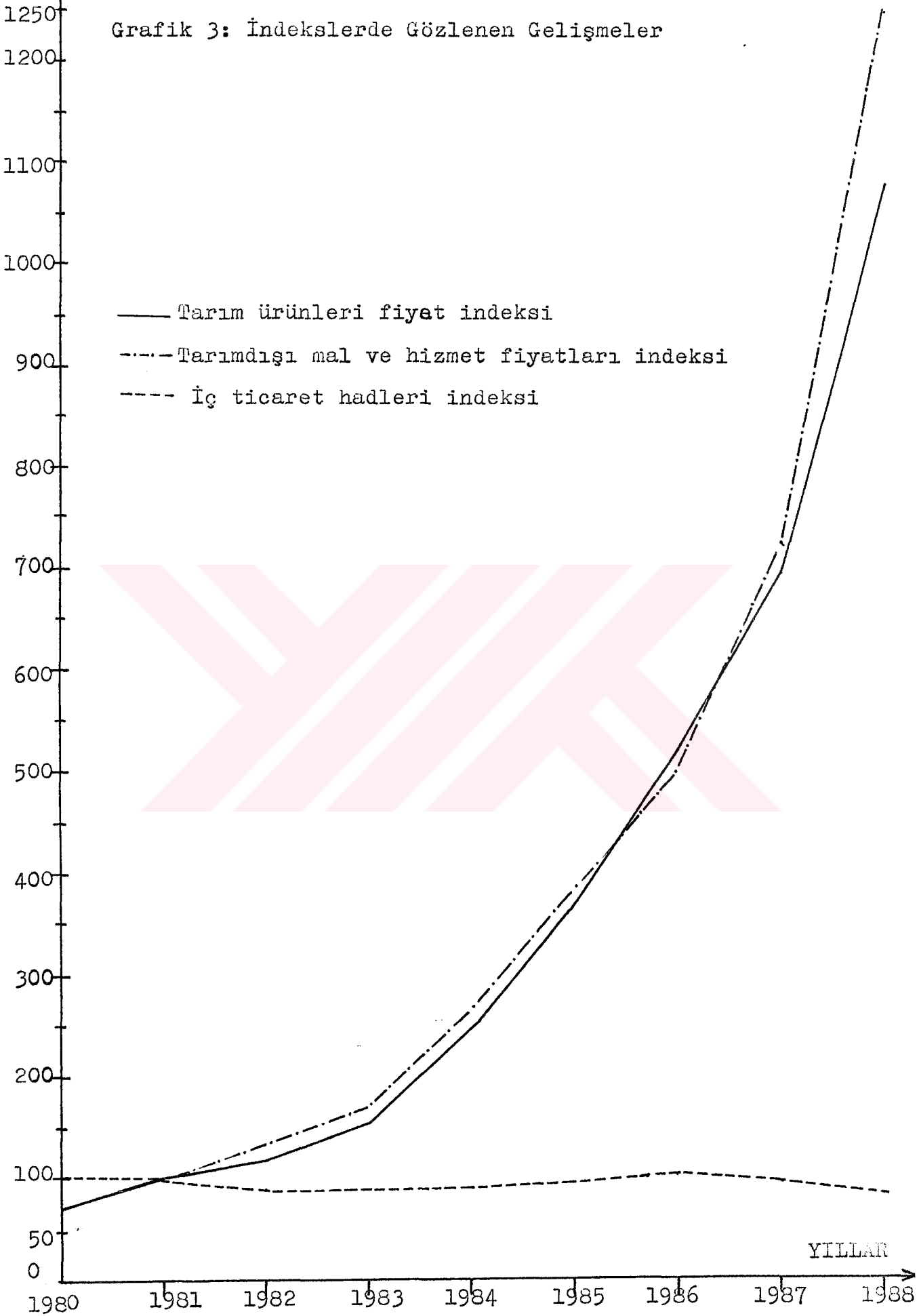
iç Ticaret Hadleri Fiyat indeksi : $Y = 98.63899 \cdot (0.99257)^t$

Bu denkleme göre iç Ticaret Hadleri yaklaşık yılda %1 oranında tarım aleyhine gelişme göstermiştir. Yıllar itibarıyla iç ticaret hadlerine bakıldığında 1980 yılında tarım lehine olan iç ticaret hadleri 1982 yılında büyük ölçüde düşerek tarım aleyhine dönmüştür. 1983, 1984, 1985 yıllarında biraz yükselen ancak yine tarım aleyhine olan iç ticaret hadleri 1986 yılında tekrar tarım lehine dönmüştür. 1987 yılında tekrar tarım aleyhine dönen iç ticaret hadleri 1988 yılında büyük ölçüde bir düşme göstermiştir.

1980-1988 Döneminde tarım ürünleri fiyat indeksi, tarım dışı mal ve hizmet indeksi ve iç ticaret haddi indeksinde gözlenen gelişmeleri daha iyi izleyebilmek amacıyla elde edilen indeks ve zincirleme indeks verileri grafik 3 ve grafik 4 üzerinde gösterilmeye çalışılmıştır.

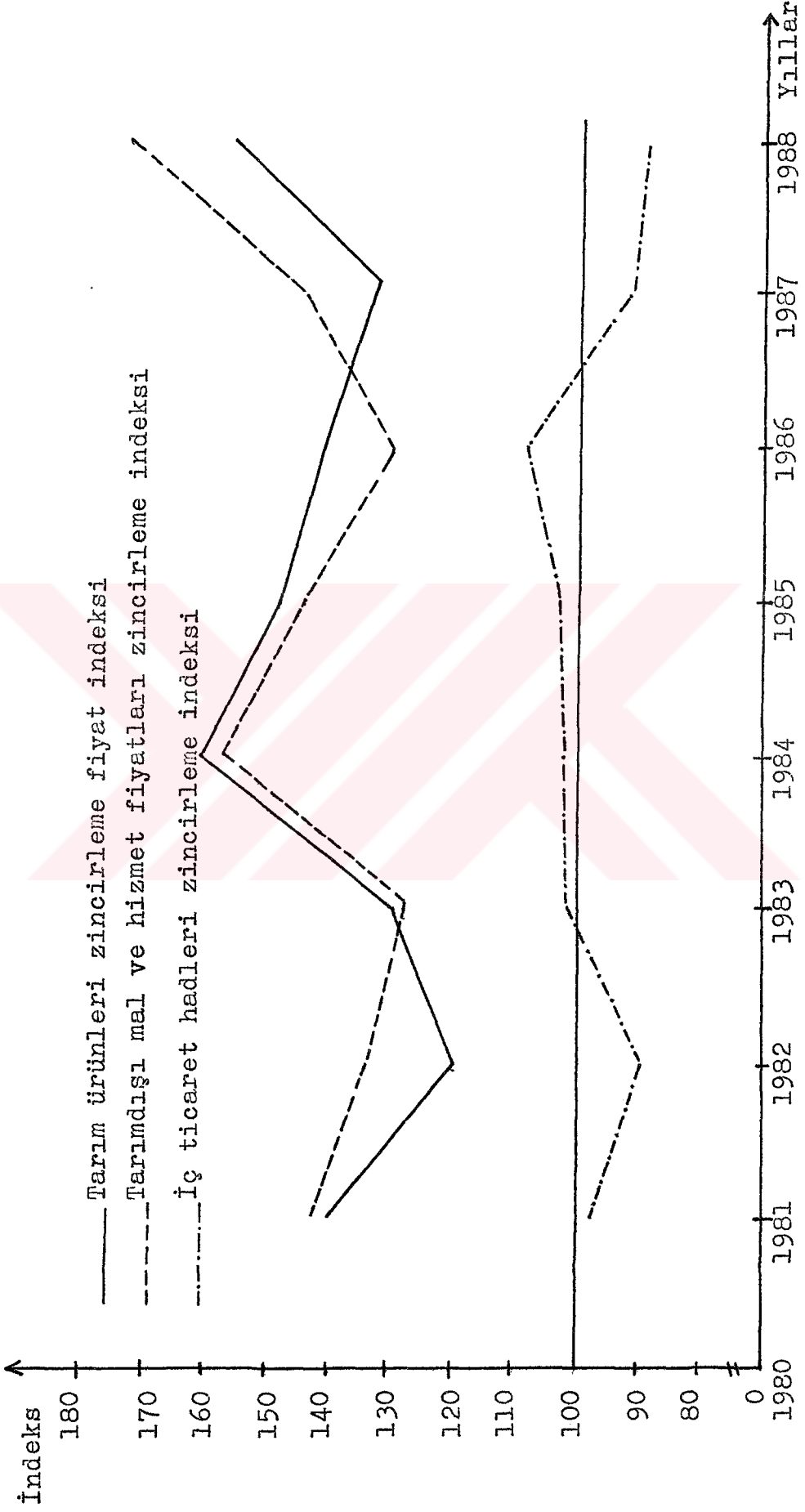
Grafik 3 incelendiğinde; 1980 - 1988 döneminde tarım ürünleri fiyat indeksi'nin 1980 yılından 1985 yılı ortasına kadar tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksinin sürekli altında seyrettiği görülmektedir. 1985 Yılı'nın ortasında bu

Grafik 3: İndekslerde Gözlenen Gelişmeler

Not: Çizelge 37'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır

Grafik 4: Zincirleme İndekslerde Görülen Gelişmeler

Not: Çizelge 37'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

iki eğri birbirini kesmekte ve tarım ürünleri fiyat indeksi, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları fiyat indeksinin üzerine çıkmaktadır. Bu durum; 1986 yılının ortalarına kadar devam etmiştir. 1986 yılı ortasında iki eğri ikinci defa birbirini keserek tarım ürünleri fiyat indeksi, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksinin tekrar altına düşmüştür. Tarım ürünleri fiyat indeksindeki bu düşüş 1988 yılına yani dönem sonuna kadar devam etmiştir.

Grafik 4'deki eğriler incelendiğinde ise; tarım ürünleri zincirleme fiyatları indeksinin 1981'den 1982'ye düşme gösterdiği, 1982-1983 arasında küçük bir yükselişten sonra 1983-1984 arasında hızlı bir yükselme 1984-1987 arasında hızlı düşüşler ve 1987-1988 arasında hızlı yükselişler kaydettiği görülmektedir.

Tarım dışı mal ve hizmet zincirleme fiyat indeksi 1981 yılından itibaren hızlı bir azalış göstermiş ve bu azalma 1982 yılında da devam etmiştir. Ancak yine de tarım ürünleri zincirleme fiyat indeksinin üzerindedir. 1983 yılında tarım ürünleri zincirleme fiyat indekslerinin altına düşen tarım dışı mal ve hizmet zincirleme fiyat indekseleri 1984 yılına kadar hızlı bir yükseliş, 1984-1986 arasında hızlı bir düşüş 1986-1987 yılları arasında yavaş bir yükseliş göstermiştir. 1987 yılında tarım ürünleri zincirleme fiyatları indeksinin ikinci defa üzerine çıkan tarım dışı mal ve hizmet zincirleme fiyat indeksi 1988 yılına kadar hızlı bir yükseliş göstermiştir.

iç Ticaret Hadleri zincirleme fiyat indeksi 1981 - 1982 arasında hızlı bir düşüş, 1982 - 1983 arasında hızlı bir yükseliş göstererek 100'ün üzerine çıkmıştır. 1983 - 1986 arasında yavaş bir yükselmeye 100'ün üzerinde seyreden iç ticaret hadleri zincirleme indeksi 1986-1987 arasında hızlı bir düşüş göstererek 1987 yılında 100'ün altına düşmüş ve daha yavaş bir düşmeyle 1988 yılına kadar devam etmiştir.

**2. DÖNEMLERE GÖRE SECİLMİŞ TARIM VE TARIM DIŞI ÜRÜN
FİYATLARINDA OLUSAN DEĞİŞMELER**

Tarım ürünleri fiyat indeksine giren 39 maddenin tartıları toplamı içinde %76'sını temsil eden 21 maddenin 1978/1979 ve 1987/1988 fiyat değişimleri Çizelge 38'de görülmektedir.

Söz konusu 21 maddenin 13'ü destekleme alımına konu olan mallardır(*). Tarım ürünleri fiyat indeksi 1978/1979 artışı %50 iken 1987/1988 artışı %54 olmuştur (**). Artış dizilerine daha detaylı bakıldığında şu gözlemleri yapmak mümkün olmaktadır.

Destekleme kapsamındaki 13 üründen nohut, yulaf, mısır, çavdar, buğday, tütün, arpa, pirinç, şeker pancarında 1987/1988 fiyat artışları 1978/1979 fiyat artışlarından daha fazla olmuştur. Nohut, pamuk, fındık ve ayçiçeğinde ise 1987/1988 fiyat artışı 1978/1979 fiyat artışlarının altında gerçekleşmiştir. Geri kalan elma, süt, domates, portakal ve çay için 1987/1988 fiyat artışları 1978/1979 fiyat artışlarının üzerinde, üzüm, patates, kavun-karpuz ve fasulye de ise altında olmuştur.

Tarım dışı mal ve hizmetler fiyat indeksine giren 35 maddenin tartıları toplamı içinde %77'sini temsil eden 20

(*). Bu ürünler, buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, nohut pamuk, fındık, ayçiçeği, tütün, pirinç, şeker pancarı, çay.

(**). Oranlar 39 tarım ürünü ve 35 tarım dışı mal ve hizmet fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

Çizelge 38 : Seçilmiş Tarım Ürün Fiyatlarındaki Değişmeler (1979/1978 - (1988/1987)

ÜRÜNLER	YÜZDE DEĞİŞMELER	
	1979/1978	1988/1987
Nohut	14	30
Üzüm	48	40
Patates	62	27
Elma	18	87
Pamuk	77	25
Kavun-Karpuz	49	41
Fındık	89	77
Süt	56	67
Domates	18	55
Portakal	40	136
Ayçiçeği	43	28
Yulaf	59	63
Çay	21	30
Mısır	36	64
Çavdar	33	63
Buğday	46	62
Tütün	25	39
Arpa	41	74
Pirinç	13	133
Şeker pancarı	50	67
Fasulye	49	9

Not : Ek Çizelge 1'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

maddenin 1978/1979 ve 1987/1988 fiyat değişimleri Çizelge 39'da görülmektedir.

Tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksinde 1978/1979'de %61'lik ve 1987/1988'de ise %72'lik bir artış görülmektedir(*). Yemeklik margarin, sabun, tüpgaz, gazyağı, mazot, akaryakıt ve yağlar da 1987/1988 yüzde fiyat artışları 1978/1979 yüzde fiyat artışlarının altında, diğerlerinde ise üzerinde olmuştur.

(*). Oranlar 39 tarım ürünü ve 35 tarım dışı mal ve hizmet fiyatlarına göre hesaplanmıştır.

Çizelge 39 : Seçilmiş Tarım Dışı Mal Fiyatlarındaki Değişmeler (1979/1978 - 1988/1987)

ÜRÜNLER	YÜZDE DEĞİŞMELER	
	1979/1978	1988/1987
Makarna	57	98
Yemeklik margarin	88	81
Beyaz peynir	55	61
Çay	11	38
Şeker	63	96
Birinci sigarası+		
Tütün	15	54
Bardak	52	68
Sabun	88	64
Takım erkek elbisesi	66	131
Erkek ayakkabısı	83	131
Kadın elbisesi	67	100
Çocuk pantolonu	53	131
Basma	72	100
Patiska	78	138
Tüpgaz	85	59
Gazyağı	115	91
Doktor vizite ücreti	46	79
Mazot	71	50
Kimyasal gübre	--	86
Akaryakıt ve yağlar	71	50

Not : Ek Çizelge 2'deki verilerden yararlanılarak hazırlanmıştır.

3. ARASTIRMADA ELDE EDİLEN SONUCLARIN CESİTLİ YONLERDEN DEGERLENDİRİLMESİ

incelenen dönemlerde iç Ticaret Hadlerinin tarım aleyhine veya lehine gelişme gösterdiği görülmüştür. 1973-1979 Döneminde iç ticaret hadleri tarım lehine bir seyir izlemiş olup, diğer sektörlerden tarım sektörüne bir sermaye akımı olmuştur. 1980-1988 Döneminde ise bunun tersi bir durum söz konusudur.

Gerçekten iç Ticaret Hadlerini tarım aleyhine çevirerek tarımı gizli bir şekilde vergileme imkanı bulunmaktadır. Böylece, tarım, gizli bir yolla tarım dışı sektörlerin sermaye birikimine kaynak hazırlamış olmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine çevrilmesi ile sağlanan gelirin etkin kullanılıp kullanılmadığıdır. Bu gelirler verimli alanlara yatırım yapan yatırımcıların eline ne ölçüde geçiyorsa, tarımın ekonomik gelişmeye yapacağı katkı da o ölçüde değerlendirilmiş olacaktır.

iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesinden yalnız sanayi değil, ticaret sektörü de yararlanır. Özellikle ticaret sektörünün sanayi sektöründen daha güçlü olduğu az gelişmiş ülkelerde iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesi sonucu yaratılacak kaynaklardan tüccar ve aracı kesimin daha çok yararlanacağı ve dolayısıyla ticaret sermayesinin artacağı söylenebilir. Ticaret sermayesinin artışı ise yatı-

rımları, sanayi mallarının talebini artırmak şeklinde ve dolaylı olarak artırabilir. Ayrıca, ticaretteki kaynak artışlarının kar alışkanlıklarının gereği olarak cirosu yüksek döner sermaye halinde kullanılması olasılığı daha fazladır. Bu durumda, istihdamın ve üretimin arzulanan ölçüde artmamasının doğal olarak karşılanması gerektiği ifade edilmektedir(1).

Türkiye'de 1973-1979 döneminde iç Ticaret Hadleri tarım ürünleri lehine bir gelişme göstermiştir. Ancak bu değişim tüm ürünlerde aynı oranda gerçekleşmemiştir. Örneğin, iç ticaret hadleri en süratli lehe dönen ürün kategorisi hayvanlar olup, en yavaş artan tahıl ve endüstri bitkileridir. Tarım içinde bu farklı gelişimin nedeni gelir elastikiyetlerinin ve verim artışının farklı olmasından kaynaklanmaktadır denilebilir. Bilindiği gibi hayvansal ürünlerin gelir elastikiyeti özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bitkisel ürünlere göre daha yüksektir. iç ticaret hadlerinin hayvanlar lehine dönmesi hızının fazla olması verim artışının düşük olmasından kaynaklanıyorsa bu sonuç olumlu olarak değerlendirilemez.

Tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki fiyat makasının tarım lehine dönmesinde, baş etkenin tarımda verim artışının oransal yavaşlığı olduğu ifade edilmektedir(2). Yine iç Ticaret Hadlerinin tarım lehine gelişmesinde, yüksek

(1). Ergün KİP, " Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri" 1980 Sonrası Türk Tarımı Yapısal Gelişmeler ve Sorunlar Sempozyumu, 6-7 Ocak, 1987, Ankara, s. 16-38.

(2). Gülten KAZGAN, Tarım ve Gelişme, a.g.e., s.387.

dünya konjonktürü'nün etkisiyle iç fiyatların bunlardan etkilenmesinin rolü olduğu da ileri sürülmektedir(1).

Bilindiği gibi konjonktürün yükselme döneminde tarım ürünleri fiyatları daha hızlı bir artış, düşme döneminde daha hızlı bir düşüş göstermektedir. Nitekim uluslararası istatistikler dünya buğday fiyatlarının 1973 yılında iki katına yakın bir oranda yükseldiğini, 1974-1975 döneminde, dünya gıda maddeleri arzının büyük ölçüde daraldığını göstermektedir(2). Bu olayların iç piyasada tarım ürünleri fiyatlarını etkilediğini söyleyebiliriz.

1973-1979 Döneminde iç Ticaret Hadlerinin tarım lehine dönmesinde diğer bir neden olarak çok sayıda tarım ürününü kapsayan yüksek destekleme fiyatlarını göstermemiz mümkündür. Bir yandan sanayinin ve geniş tüketici kitlelerin gereksindiği hammadde ve besin maddelerinin yurt içi üretimle sürekli biçimde karşılama düşüncesi, öte yandan çiftçi gelirinin istikrarını koruma ve sanayi ürünlerine geniş kırsal kesimde talep yaratabilme amaçları, Türkiye'de yüksek taban fiyatları politikalarının izlenmesine yol açmıştır(3).

İlk üç plan döneminde fiyat desteklemesine konu olan tarımsal ürün sayısı hızla artmıştır. Burada asıl amacın, tarım üreticilerinin gelir düzeyini yüksek tutmak ve bunları fiyat dalgalanmalarına karşı korumak olduğu söylenebilir. Buna bir

(1). Gülten KAZGAN, Tarım ve Gelişme, a.g.e., s.387.

(2). World Bank, World Development Report, 1987, s. 127.

(3). Oktay VARLIER, Türkiye'de iç Ticaret Hadleri, a.g.e., s. 35.

kısım mallarda, iç-dış piyasa fiyatı farkını gidermek; bir kısım ürünlerin üretimini kararlı bir düzeyde tutmak, bir kısım ürünler yerine diğerlerinin üretimini sağlamak gibi nedenler eklenebilir. Örneğin, 1970'li yılların sonlarına doğru yağlı tohum fiyatları, bunların arzını artırmak ve buradan yerli yağ üretimini canlandırmak üzere yükseltilmiştir.

Tüm bu "ekonomik" gerçeklere, kırsal kesimde gelir artışı sağlamak gibi siyasal nedenlerde katılabilir. Tüm bu etkenlerin destekleme alımına konu olan malların sayısını artırmada az veya çok katkısının olacağı söylenebilir(1).

Tarım ürünleri fiyatlarındaki değişmeler sadece ekonomik değişkenlere bağımlı bir eğilim göstermemektedir. Ekonomik nedenler kadar, toplumsal ve politik nedenlerde etkili olabilir. Örneğin, tarım ürünleri fiyatları 1973 ve özellikle 1974 de önemli sıçramalar göstermiştir.

1970'li yıllarda kırsal kesimde yaşayan Türkiye nüfusunun yarısından çoğunun ellerinde bulundurduğu oy potansiyeli'nin destekleme politikalarını tarım kesim lehine yönlendirdiği söylenebilir. Diğer taraftan, tarım kesiminde kullanılan girdilere yine devlet tarafından aynı ve nakdi katkılarda bulunulması da iç Ticaret Hadlerinin tarım lehine gelişmesine neden olabilir.

1970'li yıllarda tarım ürünleri fiyatlarında görülen kamu desteğine ek olarak tarım sektörü gübre, traktör, ilaç ve

(1). Yakup KEPENEK, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Teori Yayınları, 1987, s.211-212.

tohumluk gibi temel girdilerde kamu sübvansiyonu ile desteklenmektedir. Ayrıca tarımsal kredilerin giderek artırılması, negatif reel faiz hadleri ile tarım alet ve makinaların satın alınabilmesi de iç ticaret hadlerinin tarım lehine gelişmesinde etkili olmuştur.

Araştırmada 1980-1988 döneminde iç Ticaret Hadlerinin tarım aleyhine geliştiği görülmektedir.

iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesinde tarım ürünleri talebi fiyat ve gelir esnekliklerinin düşük olmasının etkileri olduğu söylenebilir.

Besin maddeleri talebi fiyat esnekliğinin genel olarak düşük olduğu ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, besin maddelerinin fiyatı arttıkça, besin maddelerine olan talep çok az bir düşme göstermekte, ancak besin maddelerinin fiyatlarındaki düşmeler karşısında da besin maddeleri talebi fazla yükselmemektedir. Bunun başlıca nedeni, besin maddeleri talebinin zorunlu fizyolojik ihtiyaçlarla sınırlı kalmasıdır.

Besin maddeleri talebinin gelir esnekliği ise, Engel Kanunu ile açıklanabilir. Gelirler arttıkça besin maddelerine ayrılan pay mutlak olarak artmakta, ancak, bu artış gelirlerdeki artış oranına göre daha küçük oranda olduğundan, gelirler arttıkça besin maddelerine harcanan gelirin diliminin toplam gelir içindeki oransal payı azalmaktadır. Bu özellik, tarım ürünlerine göre, tarım dışı ürün talebinin nispeten daha şiddetli olması sonucunu doğurmaktadır. Böylece, görece

olarak fiyatlardaki artışların tarım aleyhine bir gelişmenin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Diğer taraftan tarım ürünleri arzı ve talebi arasında istikrarsız bir denge mevcuttur. Çünkü kısa dönemde tarımsal ürün arzının, artan talebe veya fiyatlara uyum sağlaması oldukça güçtür.

1980 sonrasında iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesinin bir diğer nedeni de, tarımsal ürünlerin destekleme alım fiyatlarındaki politika değişimleri olabilir. Türkiye'de tarımsal ürünler destekleme fiyatlarındaki artış oranlarının, toptan eşya fiyat indekslerinde kaydedilen yıllık artış oranlarından daha düşük olduğu ifade edilmektedir. Bu durumun iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesinde belli bir rolü vardır.

1980 Sonrasında, ekonomide liberal piyasa düzenine geçilmesi için devletin fiyatlara müdahalesinin ve desteklemelerin asgari düzeye indirilmesi hedeflenmiştir. Bu arada tarımsal ürünlerin ve girdilerin fiyatlarındaki destekleme politikasında da önemli aşamalar göstermiştir. Tarım sektöründeki (gübre gibi) girdilerin fiyatları hızla yükselirken, destekleme fiyatlarındaki artışlar genelde enflasyon oranının altında tutulmuştur. iç ticaret hadlerinin, tarımsal ürünlerin aleyhine gelişme göstermesinin bir nedeni de bu olabilir (1). Ayrıca, 1980 Sonrasında, destekleme kapsamındaki ürün sayı-

(1). Aslan EREN, Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi, Muğla, 1989, s. 142.

sayısında da azaltmaların olduğu ifade edilebilir.

Özellikle 24 Ocak 1980 den itibaren uygulanmakta olan ekonomik politikalar sonucu ihracatın artırılması amaçlanmış, bunun için iç tüketim kısılmış, tarım ürünleri dış alıcılar için ucuzlatılmıştır. Bu amaçlar için taban fiyatları sürekli düşük tutulmuştur denilebilir. Diğer taraftan tarımda sübvansiyonlar kaldırılmakta, tarımsal girdi fiyatları sürekli artırılmakta, devletin ürün bedellerini peşin ödememesi sonucu olarak üretici çok düşük fiyattan ürününü tüccara vermektedir. Bunun sonucu iç ticaret hadleri tarım aleyhine gelişmektedir denilebilir.

Tarımsal üretimde kullanılan girdi miktarı ile elde edilen ürün arasında pozitif bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Ancak, 1980 sonrası tarımda kullanılan girdi miktarlarında önemli artışların olmadığı ve hatta bazı yıllarda önemli azalışların olduğu görülmektedir(Çizelge 11). Bunun en büyük nedeninin fiyat artışları olduğu söylenebilir. Kimyasal gübrede sübvansiyonun kaldırılması ve fiyatlara sürekli zam yapılması sonucu gübre fiyatları 1980 yılında 11.50 Tl/Kg dan, 1988 yılında 205 Tl/Kg'a çıkmıştır(Ek Çizelge 2). Aynı yıllarda buğday fiyatı 10.81 Tl/Kg dan 156 Tl/Kg'a yükselmiştir(Ek Çizelge 1).

Benzer durum akaryakıt, alet-makina, zirai ilaç vb. girdilerde de görülebilir. Zirai kredi faizlerinin yükselmesi de bunlara ilave edilebilir. Bunun sonucu olarak iç ticaret hadleri tarım ürünleri aleyhine bir gelişme göstermiştir diyebi-

liriz.

Bilindiği gibi 1980 sonrası destekleme kapsamındaki ürünlerin bir kısmı destekleme kapsamından çıkarılmıştır. Destekleme kapsamındaki ürünlerinde enflasyonu önleme düşüncesiyle fiyatları yeterince artırılamamıştır. Dolayısıyla piyasa fiyatı ile destekleme fiyatı arasında herhangi bir farkın kalmadığını söyleyebiliriz. Böylece çiftçi bir bakıma tüccarın elinde bırakılmıştır. Ürün bedellerinin peşin ödenmemesi sonucu üretici bir sonraki üretim için gerekli olan girdilerini daha yüksek fiyatla satın almak durumunda kalmıştır denilebilir. Tabiki bu nedenler yine iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmesinde etken olabilir.

Türkiye'de 1980 öncesi canlı hayvan, süt, yaş kozaya destekleme yapılırken 1980 sonrası bu ürünler destekleme kapsamından çıkarılmıştır. Bununla birlikte hayvancılığı geliştirmek amacıyla belirli oranlarda yem'e destekleme ödemesi yapılmıştır. Bu durum çiftçi eline geçen fiyatların yükselmesine neden olmuşsa da enflasyon oranının düşürülememesi girdi fiyatlarının artışıında etkili olmuştur.

1980 sonrası uygulanan ekonomi politikası devlet müdahalesini asgariye indirmek istemiş ve yurt için fiyatların dünya fiyatlarına eşitlenmesini amaçlamıştır. Bunun sonucu yurt dışından tarım ürünleri ithalatının da yapıldığını söyleyebiliriz. Yine bu uygulamalar iç ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine gelişmesine neden olabilir.

iç ticaret hadlerinin 1980 sonrası tarım sektörü aleyhi-

ne dönmesi sonucu meydana gelen görece gelir kaybının, gerçek anlamda tarımsal üretimin azalmasından kaynaklandığı söylene-
mez. Dönem süresince tarımsal üretimde bir azalma söz konusu
değildir. Gelir kaybının bu durumda bir fiyatlandırma olgusundan
kaynaklanmaktadır denilebilir.

Bütün Bunlar tarımdan sanayiye sermaye aktarılmasına,
tarımdaki reel gelir artışının ve satın alma gücünün
düşmesine neden olmuştur denilebilir.

1980 Sonrası Türkiyesinde, tarım kesiminin kaynak kaybı,
bunun karşılığı olarak sanayide kaynak yaratılması, ya da
sanayinin üretim olanaklarının geliştirilmesi sonucunu
vermemektedir. Bir başka deyişle, bir yandan tarımdan, tarım
dışı sektörlerle kaynak aktarılmakta, diğer yandan da buna
koşut olarak, sanayi yatırımları artmamakta, ya da sanayi
üretim olanakları genişlememektedir(1). Dolayısıyla tarımdan
sermaye akımı sanayi dışı sektörlerle akmakta ya da üretim
dışı sektörlerle gitmektedir denilebilir.

Ekonomik gelişme açısından, destekleme olgusuna ilişkin
temel sorun, kaynakların üretimde kullanımıdır. Bir bütün
olarak alındığında, tarım kesiminin özellikle 1970'li yıllar-
da, destekleme fiyat alımlarıyla, yüksek oranda bir kaynak
aktarmasına konu olduğu görülmektedir. Tarım-sanayi "fiyat
makası" bu yıllarda tarım yararına bir eğilim göstermiştir.

(1). Yakup KEPENEK, " Tarım-Sanayi Fiyat Eğilimleri ve Sorun-
ları ", 1980 Sonrası Türk Tarımı Yapısal Gelişmeler ve
Sorunlar Sempozyum, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası,
Ankara, 1987, s. 57-62.

Kuşkusuz bu kaynak aktarması, tarımın yapısal değişimine katkıda bulunmuş, yine bir bütün olarak, bu kesimin üretim kapasitesini artırmıştır. Ancak makro düzeyde geçerli olan bu sonuç, işletme ve ürün türü düzeyinde tümüyle geçerli sayılamaz. Bir başka deyişle, mikro düzeyde, tarıma aktarılan kaynakların, tümüyle etkin kullanıldığı sonucuna varılamaz. Kısaca, tarımsal destekleme fiyatları uygulamasının, gerek üretim, gerekse gelir yönünden olumlu etkileri olmakla birlikte uygulamanın her iki konuda da etkinlik içinde yürütüldüğü sonucuna varılamaz(1).

iç ticaret hadlerinin tarım sektörü aleyhine gelmesi tarımın giderek daha az kaynak kullanmasına neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak, tarımın ekonomideki göreceli önemi azalmaktadır. Temel hedefi sanayileşerek gelişmek olan bir ülkede bu sonuç normal ve kaçınılmazdır. Ancak, tarımda yaşayan işgücünü sağlıklı ve verimli bir biçimde ekonominin öteki sektörlerinde istihdam etmek mümkün olmayınca, onları bir süre daha tarımda barındırmak kaçınılmaz olmaktadır. O halde, tarımda yaşayanların süratle fakirleşmelerini önlemek ve ortaya çıkacak sosya-ekonomik sorunlarla başa çıkmak için, fiyat makasının tarım aleyhine işleyişini en azından yumuşatmak gerekir(2).

-
- (1). Yakup KEPENEK, Gelişimi, Üretim Yapısı...a.g.e., s. 215
(2). Hüseyin ŞAHİN, Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Yayın No: 51, U.Ü.i.i.B.F. işletme iktisadı ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No:52, Bursa, 1990 s. 244.

Tarım sektörü kaynakları sınırlı, doğa koşullarına büyük ölçüde bağlı olan, yapıca zayıf, piyasa koşullarına uyum sağlaması güç olan ve ürünlerin depolanması ve korunması güç olan bir sektördür. Bu temel özellikleri nedeniyle tarım sektörünün korunmasının ve iyi bir örgütlenmenin gerekli olduğu söylenebilir.

Türkiye'de tarım sektöründe gerek üretim gerekse piyasa aşamasında çağdaş örgütlenme gelişmemiştir. Üreticilerin mevcut kooperatiflere ve mesleki örgütlere katılımı yetersizdir. Yaygın olarak rastlanılan kooperatifler gerçek anlamda demokratik, özgür, bağımsız kooperatifler değildirler. Bu kooperatifler devletin tarıma uyguladığı kredi ve destekleme politikalarının aracı durumundadırlar.

Tarım sektöründe oluşturulacak örgüt, finansman sağlanması, girdi, teknoloji ve proje üretilmesi, ürün işlenmesi, paketlenmesi ve pazarlanması işlevlerini kapsamalıdır. Örgüt sadece ekonomik yönlü etkinliklerle sınırlı kalmamalı, kırsal toplumun gereksinmelerinin bilincine erme, birlikte davranma ve dayanışma yeteneğini geliştirme, ekonomik ve siyasal bilinçlenmeyi sağlama ve demokratik katılımı gerçekten yaşama geçirme doğrultusunda toplumsal rolleri de yüklenmelidir(1).

Bu örgüt projeden-biyolojik girdiye, makineden-krediye kadar üretim öncesi gereksinimleri kendi işleyişi içerisinde

(1). Mahir GÜRBÜZ, "Kırsal Kesimde Örgütlenme ve Tartışılabilir yaklaşımlar," TMMOB, Tarım ve Mühendislik, Sayı 36/1991, S. 5-8.

gidermelidir. Gelişmiş teknolojiyi yetişkin teknik elemanlar etkinliğinde, çağdaş girdileri onların yönlendirilmesinde kullanmalı ve üstün verim, düşük maliyet sentezini mutlaka başarmalıdır. Ürün pazarlaması, işleme aşamalarında da belirleyiciliğini sürdürmeli, pazarı denetleyebilmeli ve toplam katma değeri sistem içinde değerlendirerek toplumsal refahı yakalayabilmelidir(1).

Her ne kadar eğitim yalnız başına tarımın kalkınması için yeterli bir koşul değilse de, kuşkusuz gerekli bir koşuldur. Özellikle çiftçi eğitiminde ve teknik elemanların hizmet içi gördükleri eğitimde yapılacak reformlar tarımsal kalkınmaya hız kazandıracaktır.

Tarımsal politikaların hedefi sadece üretimi artırmak olmamalı, üretimi ve verimi artırma yanında çiftçiye istikrarlı ve yeterli bir gelir sağlamak esas olmalıdır. Destekleme alımları üreticinin ürün miktarına göre farklılaştırılmalı ve fiyat saptamasında maliyet ögesi dikkate alınmalıdır. Nüfusunun önemli bir kısmının tarımda yaşadığını düşünecek olursak Türkiye'de tarım kesimi ile ilgili somut politikalar geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Tabiki bunlara tarımsal alt yapının düzenlenmesi ve tarımdaki fazla işgücüne tarım dışında istihdam olanaklarının yaratılması gerekliliğini de ilave edebiliriz. Bu koşulların sağlanmasına paralel olarak çiftçi geliri artacaktır.

(1). Mahir GÜRBÜZ, "Kırsal Kesimde," ..a.g.e., s.5-8.

"Açıktır ki sanayi lehine iç ticaret hadleri mekanizmasının, tarımda reel verimlilik artışlarıyla birlikte işlemesi gerekir. Tarımın hasılayı artırma, piyasa yoluyla sanayileşmeyi destekleme, besin üretimi fonksiyonları da ihmal edilmemesi gereken katkılar olduğuna göre, fiyat makasının tarımda kişi başına gelirin belli oranda artması şartıyla çalıştırılmasına özen gösterilmelidir. Nispi fiyatların daha da gerilemesi tarım üretimini tehlikeli yönde etkileyebilir. Bu da tarımın tüm değer katkılarının belli ölçülerde azalması, dolayısıyla, ekonomik büyüme hızının düşmesi sonucunu doğuracaktır. Kalıcı izlenimini veren eğilimler ülkede yeniden kaynak dağılımına yol açacaktır. Oysa adı geçen fonksiyonları yerine getirebilmesi tarımın gerekli kaynakları kendinde tutabilmesini tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki iç ticaret hadlerinin sürekli tarım aleyhine olmamasını gerektirir"(1).

(1). Cihan DURA, ...a.g.e., s. 61.

4. OZET

Tarım ve tarım dışı sektörler arasındaki mal ve hizmet alışverişini irdeleyen " iç Ticaret Hadleri " iki sektörlü kalkınma modelleri çerçevesinde yapılan analizlerde önemli bir yer tutmaktadır.

Bu nedenle çalışmada önce ulaşılabilen veriler ışığında şimdiye kadar konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra Türkiye için iki dönem ayrı ayrı ele alınarak iç ticaret hadleri hesaplanmıştır.

iç ticaret hadlerinin hesaplanmasında değişik yöntemlerden yararlanılmıştır. Yöntem farklılıklarından dolayı elde edilen sonuçlarda da farklılıklar gözlenmiştir. Ancak genel bir eğilimi göstermesi bakımından sonuçların tutarlı olduğu söylenebilir.

Tarım ürünleri fiyat indeksinin, tarım dışı mal ve hizmet fiyatları indeksine oranlanması ile elde edilen iç ticaret hadleri 1973-1979 döneminde (1974-1975 hariç) tarım lehine gelişme göstermiştir.

1970 li yıllarda uygulanan ekonomi politikası tarımda teknolojik gelişmeyi hızlandırmıştır. Akaryakıtın sübvansiyonlu fiyatla satılması, çok düşük, hatta negatif reel faiz hadleri ile makine satın alınabilmesi ve destekleme politikası kapsamına alınan ürünlerin artırılması iç ticaret

hadlerinin tarım lehine gelişmesine neden olmuştur denilebilir.

1980-1988 Döneminde, iç ticaret hadleri tarım aleyhine dönme eğilimi göstermiştir. Özellikle 1988 yılında tarım ürünleri fiyat indeksindeki düşüş önemli boyutlara ulaşmıştır.

24 Ocak 1980 Yılı Ekonomik Kararları çerçevesinde, tarımın da bir ölçüde serbest piyasa koşullarına bırakılması yani bir başka anlatımla yapay gübre dışında tarımın doğrudan veya dolaylı yoldan desteklenmesinden vazgeçilmesi, tarımda önemli olumsuzluklara neden olmuştur. Bu nedenler iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesinde etken olmuştur denilebilir.

SUMMARY

Internal Rates of Trade which discusses commodity and service exchanges between agricultural and non-agricultural sectors covers an important place in bisectoral development model frame-work.

So in the light of available data firstly, the relevant studies were cited. Later internal rates of trade of Turkish economy were calculated for two separate periods of time.

Several methods were employed in the calculation of internal rates of trade. Different results were observed because of the different methods employed. But it may be said that all results are consistent in pointing to a general tendency.

The internal rates of trade calculated by means of dividing agricultural commodity price indices to the non-agricultural commodity and services price indices were found in favor of agriculture in 1973 - 1979 period (except 1974-1975).

Economic policies applied in 1970s were accelerated the technological developments in agriculture. Sales of petroleum products with subsidized prices, obtaining machinery on very low or negative rates of real interests and price increases of products in price support scheme have led to development of internal rates of trade in favor of agriculture.

In 1980-1988 period, the internal rates of trade were shown a tendency against to the agriculture. The decline in the agricultural product price indices reached to important dimensions in 1988.

In the framework of 24 January 1980 economic decisions agricultural sector were also allowed to the free marked conditions or in other words giving up direct or indirect supporting of agriculture besides than the fertilizers has led to important difficulties in agriculture. So, these reasons have played an important role in development of internal rates of trade against the agricultural sector.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

1. AÇIL, A. Fethi -DEMİRCİ, Rasih; Tarım Ekonomisi Dersleri, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 880, Ankara, 1984.
2. ALTIOK, Neşe; " Türkiye Ekonomisinde Son 10 Yılda iç Ticaret Hadleri Üzerine Bir Araştırma" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, izmir, 1989.
3. AYDENİZ, Akgün -A. BROHİ, Raşit; Tarımımız - Dügümleri- Çözümleri, 1. Tarımımızın Durumu- Sorunları- Nedenleri, Cumhuriyet Üniversitesi Tokat Ziraat Fakültesi Yayınları:1, 1987, Tokat.
4. BALIKÇIOĞLU, Füsün; Türkiye'de Dış Ticaret Hadleri Değişmelerinin Gelir Etkisi (1970-1985), Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Etüd Merkezi, Şubat, 1988.
5. CİLLOV, Haluk; İstatistik Metodları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3235, İstanbul, 1984.
6. DiE, Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri, 1973-1986, Yayın No: 1293. Ekim, 1988, Ankara.
7. -----, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1977, Yayın No: 825, Ankara, 1977
8. -----, Türkiye İstatistik Cep Yıllığı, 1982, Yayın No: 1020, Ankara, 1982
9. -----, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1985, Yayın No: 1150, Ankara, 1985.
10. -----, Türkiye İstatistik Yıllığı, 1989, Yayın No: 1405, Ankara, 1989.
11. -----, Tarım İstatistikleri Özeti, 1988, Yayın No: 1406, Ankara, 1990.
12. -----, Endüstrilerarası İşlemler Tablosu, Ankara, 1974.
13. -----, Türkiye 1985 Input-Output Projesi Sonuç Tabloları, Yayın No: 1397, Ankara, 1989.

14. -----, Genel Nüfus Sayımları, Yayın No: 1211, Ankara, 1985
15. -----, Aylık Fiyat indeksleri Bülteni.
16. -----, Çiftçinin Eline Geçen Fiyatlar, Çeşitli Yıllar.
17. -----, Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları (1973-1974), Ankara.
18. DİNLER, Zeynel; Tarım Ekonomisi, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayınları, Yayın No: 3, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1988.
19. DPT, 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967).
20. -----, 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1968-1972).
21. -----, 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977).
22. DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Haziran 1989.
23. DURA, Cihan; Tarımın Türk ekonomisinin Gelişmesine Katkısı Bugün ve Yarın, Enka Vakfı Yayınları, 1986 Ekonomi Birincilik Ödülü, İstanbul, 1987.
24. ERAKTAN, Gülcan; Tarım Politikası II, A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları: 1038, Ankara, 1988.
25. EREN, Aslan; Türkiye'nin Ekonomik Yapısının Analizi, Muğla, 1989.
26. FAO; Production Yearbook, Vol. 40, Roma Italy, 1987.
27. GÜRBÜZ, Mahir; "Kırsal Kesimde Örgütlenme ve Tartışılabilir Yaklaşımlar", Tarım ve Mühendislik TMMOB, Sayı 36/1991, Ankara.
28. HAN, Ergül; Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Stratejileri, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:205/134. Eskişehir, 1978.
29. İLKİN, Akın; Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 3175, İstanbul, 1983.

30. KARAGOLGE, Cahit; Tarım Ekonomisi, Atatürk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Yayınları, No: 290, Erzurum, 1987.
31. KAZGAN, Gülten; Tarım ve Gelişme, Der Yayınları, İstanbul 1983.
32. KEPENEK, Yakup; "Tarım- Sanayi Fiyat Eğilimleri ve sorunları", 1980 Sonrası Türk Tarımı Yapısal Gelişmeler ve Sorunlar Sempozyumu, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 6-7 Ocak, 1987.
33. -----, Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi, Teori Yayınları, 1987.
34. KİP, Ergün; Türkiye'de Tarımsal Ürünlerde iç Ticaret Hadleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No: 580, Erzurum, 1981.
35. -----, "Türkiye Ekonomisinde iç Ticaret Hadleri", 1980 Sonrası Türk Tarımı Yapısal Gelişmeler Ve Sorunlar Sempozyumu, 6-7 Ocak, 1987, Ankara
36. -----, "Türkiye'de Taban Fiyatları, Destekleme Alımları ve iç Ticaret Hadleri", PAMUK, Şevket- TOPRAK, Zafer; Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000).
37. KURUM, Uğur; İstatistiğe Giriş, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 483, Ankara, 1981.
38. MANİSALI Erol; Gelişme Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:2042, İstanbul 1975.
39. OLALI, Hasan-DUYMAZ, İsmail; Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir Ticaret Borsası Yayınları, No: 28, İzmir, 1987.
40. SENCER, Muzaffer; "Türkiye Tarımının Yapısal Sorunları", 1980 Sonrası Türk Tarımı Yapısal Gelişmeler ve sorunlar sempozyumu, TMMOB, Ziraat Mühendisleri Odası, Ankara, 6 -7 Ocak, 1987.
41. SEYİDOĞLU, Halil; Uluslararası İktisad, Güzem Yayınları, No: 3, İstanbul, 1990.

42. SEYİDOĞLU, Halil; "Ticaret Hadleri: Önemi, Çeşitli Tanımları, Doktrin Tartışmaları ve Değerlendirme", Atatürk Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Dergisi, Cilt I. Sayı,1.
43. ŞAHİN, Hüseyin; Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Yayın No: 51, U.Ü.İ.İ. B.F. İktisat ve Muhasebe Araştırma ve Uygulama Merkezi, Yayın No: 52, Bursa, 1990.
44. TOKDEMİR, Ertuğrul; Türkiye'de İç Ticaret Hadleri Üzerine İstanbul, 1982.
45. T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Tarımsal Girdiler ve Fiyatları 1960 - 1975, Planlama, Araştırma ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No: 64, Ankara, Aralık, 1975.
46. T.C. Maliye ve Gümrük Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Rapor (1987),
47. T.C. Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Girdiler ve Fiyatları, 1970-1984, Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Yayın No: 91, Ankara, Ağustos, 1984.
48. TOBB, İktisadi Rapor (1988), Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları, Birliği, Yayın No: Genel 66, APK-24, Ankara.
49. TOBB, İktisadi Rapor (1989), Yayın No: Genel 109, Ar-Ge 41, Ankara.
50. TOBB, İktisadi Rapor (1990), Yayın No: Genel 165, Ar-Ge 73, Ankara, 1990.
51. Türkiye Ziraat Odaları Birliği XIV. Genel Kurulu, Zirai ve İktisadi Rapor (1982-1983), Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları, No:139, Ankara, 1984.
52. Türkiye Ziraat Odaları Birliği XV. Genel Kurulu, Zirai ve İktisadi Rapor (1984-1985), Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları, No: 149, Ankara, 1986.

53. Türkiye Ziraat Odaları Birliği XVI. Genel Kurulu, Zirai ve iktisadi Rapor (1986-1987), Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayınları No: 155, Ankara, 1988.
54. VARLIER, Oktay; Türkiye'de iç Ticaret Hadleri, DPT, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Dairesi, Yayın No: DPT: 1632-SPD: 306, Ankara, Şubat, 1978.
55. World Bank; World Development Report, 1987.

EK ÇİZELGELER

Ek Çizelge 1 : Tarım Ürünleri Fiyatları (1973-1988) Kg/TL.

YILLAR	BUGDAY	ÇAVDAR	ARPA	YULAF	KISIR	PİRINC	BAHARCI	PASULYU	FIG	KURUT	MERCHİK	PAMUK	SEKER	TUTUN	AYÇİÇEĞİ	ÇAY	SOGAN	PATATES	LAHANA	PIRASA
1973	1.33	1.08	1.17	1.03	1.42	8.12	1.14	5.32	1.84	4.54	5.00	5.99	0.28	12.22	2.88	4.50	1.91	1.68	1.47	1.72
1974	2.35	1.68	1.92	1.63	2.29	9.80	2.41	8.01	2.87	5.24	7.00	8.77	0.36	19.94	4.62	6.25	2.16	1.96	1.75	1.95
1975	2.72	1.91	2.09	1.90	2.61	10.44	2.42	9.78	2.89	5.40	7.60	7.93	0.45	29.91	5.22	7.50	2.28	2.23	1.79	2.14
1976	2.68	1.95	2.12	1.85	2.66	10.62	2.46	10.43	2.95	6.58	7.75	8.91	0.57	36.05	5.77	8.50	3.15	3.12	1.98	2.34
1977	2.95	2.16	2.50	2.16	3.30	19.16	2.68	14.50	3.57	11.69	10.00	10.38	0.63	45.19	7.07	10.00	3.96	3.36	3.65	4.08
1978	3.61	3.03	3.38	2.77	4.36	28.74	3.10	26.10	7.15	19.96	14.00	11.58	0.74	48.98	8.21	12.00	6.03	6.39	8.16	8.28
1979	5.28	4.04	4.78	4.41	5.91	32.56	4.69	38.76	16.34	22.71	19.27	20.44	1.11	61.16	11.72	14.50	7.17	10.36	6.37	8.11
1980	10.81	8.28	8.40	8.74	13.08	54.00	11.11	48.94	23.88	32.39	41.87	40.33	1.62	79.70	18.77	25.00	24.61	17.06	13.72	16.36
1981	18.54	14.14	15.41	14.53	22.42	103.21	18.61	63.72	26.12	37.75	61.32	55.09	3.99	132.00	33.35	41.00	25.73	22.93	15.97	16.40
1982	23.36	17.20	17.90	17.18	28.97	115.09	20.39	106.74	37.38	58.77	71.47	70.91	5.02	190.00	43.28	55.82	20.16	24.83	23.45	26.30
1983	27.90	20.70	21.74	20.81	31.03	124.18	25.11	131.16	36.82	82.04	80.91	105.49	5.96	227.00	59.04	69.00	29.14	32.63	26.77	36.55
1984	44.32	33.93	38.92	35.39	49.13	210.66	44.58	146.05	68.62	121.37	132.68	182.70	7.69	309.00	92.76	96.00	69.27	65.41	35.95	44.37
1985	65.50	52.00	54.00	52.00	71.00	275.75	53.00	282.00	117.00	241.00	297.00	214.33	11.00	534.47	173.00	133.00	100.00	105.00	67.00	81.00
1986	82.00	64.00	66.00	66.00	91.00	322.25	67.00	539.50	148.00	309.00	422.50	318.66	15.00	772.90	215.00	164.20	78.00	94.00	91.00	104.00
1987	96.50	78.00	81.00	79.00	102.00	415.75	91.00	926.50	165.00	318.00	423.50	547.00	21.00	1143.00	270.00	213.46	128.00	143.00	139.00	152.00
1988	156.00	127.00	141.00	129.00	167.00	969.00	143.00	1007.00	239.00	414.00	506.00	686.00	35.00	1594.37	346.00	277.49	198.00	182.00	199.00	233.00

İK Çizelge 1'in Devamı..

YILLAR	TAZE FASULYE	KAVUN	HIYAR	PATLI- DOMA- CAN	BİBER	ARBUZ	ELMA	INCİR	SİFTALI	ÜZÜM	YAS	PORTAKAL	FINDIK	ZETTİN	KOYUN	SIGİR	SÜT	YAPAGI	YUMURTA
				TES											(ADET/TL)	(ADET/TL)			(ADET/TL)
1973	2.81	1.45	2.24	2.54	3.17	2.81	2.46	2.47	3.17	2.97	2.04	9.24	4.95	462.00	2246.50	2.66	24.40	0.66	
1974	3.05	2.19	2.85	2.02	2.60	3.48	3.07	3.38	3.07	4.53	2.25	11.62	5.97	505.00	2762.50	3.44	22.02	0.98	
1975	4.15	1.76	2.54	2.75	3.23	4.08	3.50	3.68	3.59	4.53	2.72	12.79	5.82	550.00	3141.50	4.70	33.12	1.13	
1976	4.75	2.11	3.00	2.98	4.13	4.60	3.91	5.15	4.35	5.34	2.71	14.26	5.38	695.00	4130.70	5.53	44.42	1.26	
1977	7.32	3.30	4.84	5.10	5.12	6.02	5.28	7.56	7.81	9.22	4.02	15.41	8.63	1035.00	6407.70	7.42	58.52	1.45	
1978	12.78	5.67	8.28	7.02	9.26	10.64	8.95	11.29	11.49	12.86	7.53	20.88	12.37	1712.00	8420.30	9.20	76.42	2.19	
1979	12.88	8.47	10.41	10.62	11.03	15.04	10.60	14.75	18.92	19.04	10.54	39.49	28.04	2710.00	17658.70	14.38	169.48	3.30	
1980	22.60	15.10	18.23	17.41	26.98	18.88	20.96	24.24	28.78	35.54	15.19	81.66	41.22	5254.00	34490.30	25.30	291.37	4.83	
1981	40.30	20.79	27.65	24.58	30.59	33.00	26.87	37.54	47.58	43.72	23.83	109.39	47.98	5973.00	41642.83	36.21	267.57	8.67	
1982	41.52	21.83	31.29	28.77	30.64	43.82	36.38	44.42	54.47	48.85	37.66	139.39	72.50	7183.00	46431.16	43.60	335.64	11.07	
1983	49.42	27.31	40.06	38.24	36.13	55.03	40.79	66.15	58.20	72.69	44.14	170.46	82.89	10152.00	61846.16	56.70	422.14	12.86	
1984	96.51	53.88	66.56	65.59	57.98	70.60	59.05	120.25	127.52	119.51	50.60	223.13	155.99	15326.00	82265.33	83.72	546.20	18.51	
1985	161.00	57.50	95.00	84.00	106.00	144.00	106.00	146.00	181.00	170.50	103.30	437.50	246.00	17646.00	104417.83	146.50	844.00	26.00	
1986	319.00	115.00	214.00	210.00	158.00	262.00	149.00	189.00	234.00	246.00	150.30	700.00	367.00	22860.75	138875.66	169.50	1107.00	32.00	
1987	320.00	132.50	244.00	208.00	198.00	241.50	197.25	331.00	417.00	339.50	179.30	976.50	452.00	37860.00	215321.91	218.00	1544.00	53.00	
1988	509.00	187.00	365.00	372.00	308.00	428.00	368.00	465.00	463.00	476.00	422.30	1724.00	727.00	61850.00	383857.00	365.00	2703.00	81.00	

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllıkları, Çesitli Yıllar.

DİE, Çiftçi Kline Gecm Fiyatlar İndeksi, Çesitli Yıllar.

Ek Çizelge 2: Tarım Dışı Mal ve Hizmet Fiyatları(TL).

YILLAR	MAKARBA (KG)	BISKUVİ (KG)	YERKELİ MARGARİN (KG)	ZETİNYAĞ (KG)	BEYAZ PEYVİR (KG)	ÇAY (KG)	ŞEKER (KG)	TUZ (KG)	TUTUN+BİRİNCİ SİGARASI (PAKET)	SAMSUN SİGARASI (PAKET)	RAKİ (KG)	TABAK (ADET)	BARDAK (ADET)	SABUN (KG)	KOLTUK (ADET)	BATANIYE (ADET)	ODUN SOLBASI (ADET)	HALI 2 (M)
1973	4.15	8.66	9.80	16.96	17.50	35.00	4.24	1.24	1.25	5.50	35.71	6.15	2.33	7.96	401.00	237.00	44.00	441.00
1974	6.56	11.43	12.95	20.61	21.47	35.00	5.80	1.59	1.25	5.50	35.71	7.75	3.06	9.56	462.00	296.00	42.00	600.00
1975	7.79	15.07	18.62	24.21	31.86	48.75	8.43	1.84	1.48	5.50	55.35	8.99	3.77	12.56	491.00	324.00	58.00	695.00
1976	8.08	16.56	18.84	24.64	34.21	65.00	8.95	2.17	1.50	7.50	57.14	10.22	4.28	14.02	595.00	368.00	75.00	927.00
1977	10.07	19.85	19.65	26.76	41.53	70.00	9.00	2.95	1.91	7.50	77.98	13.99	5.90	15.95	751.00	442.00	82.00	1306.00
1978	14.15	29.82	26.69	38.76	62.79	90.00	10.75	5.88	2.50	10.00	116.70	24.22	10.82	29.32	977.00	666.60	139.61	2149.32
1979	22.19	43.33	50.25	65.74	97.08	100.00	17.53	10.78	2.88	13.75	202.98	43.85	16.40	55.02	2489.59	1228.44	410.42	3112.92
1980	45.54	94.91	114.93	220.11	186.15	200.00	48.76	25.37	6.29	30.00	457.74	94.69	29.79	113.83	4645.85	2494.57	1468.42	5418.72
1981	68.96	131.75	140.39	225.04	261.55	250.00	87.98	34.05	11.88	43.75	735.13	146.24	48.67	125.23	5834.70	3106.81	1961.81	8440.76
1982	94.18	160.97	162.12	241.85	347.87	454.97	102.14	38.82	30.00	59.17	963.97	170.00	61.74	136.27	6527.78	3469.86	2100.00	8430.46
1983	113.77	199.63	215.57	267.07	429.84	637.50	117.28	47.65	35.83	71.67	1020.38	229.53	81.39	156.87	7547.50	4085.12	2848.91	7470.45
1984	197.32	311.15	463.40	501.44	659.28	931.25	144.22	66.51	54.38	108.75	1514.29	318.85	106.20	291.11	11957.72	5488.00	3795.59	10897.12
1985	255.92	526.99	639.00	743.86	979.84	1225.00	195.36	97.03	78.33	163.33	2014.29	486.50	168.71	412.08	37610.78	6999.92	6682.52	15542.44
1986	304.50	629.10	707.00	1014.25	1290.86	1462.50	280.00	136.13	105.00	232.50	3017.86	775.37	233.50	490.33	51783.90	10138.71	10584.44	22089.78
1987	391.05	807.91	854.66	2196.54	1820.62	2666.47	294.00	205.09	130.00	350.00	3890.00	1229.75	328.12	791.00	73274.22	12267.63	14034.97	27170.42
1988	775.48	1602.15	1550.84	3695.14	2928.68	3679.72	575.34	407.76	200.00	600.00	5250.00	2283.62	551.22	1293.64	103683.00	14844.08	19087.55	33419.15

EX Cizelge 2'nin Devamı..

YILLAR	TANIN ERKEK ELBİSESİ	ERKEK AYAKKABISI	KADIN ELBİSESİ	KADIN AYAKKABISI	KADIN PANTOLONU	COCUK AYAKKABISI	COCUK AYAKKABISI	BASMA (H)	PATİSTA (H)	TURGAZ (ADRT)	GAZLAGI (LT)	SAGLIK HARCA. DOKTOR VIZITE ÜCRETİ (*)	ULUS. HAR. HAZOT (KG)	SUT-BRESİ TERİ (KG)	KINYASALI GÜBRE (KG)	AKARYAKITI VE YAĞLAR (HAZOT)	PANCA BAKIM VE ONARIM (**)	TARİHSAL İLAÇLAR (***)
1973	597.00	189.00	418.00	138.00	88.00	74.00	9.17	9.37	32.55	1.45	50.00	1.42	1.42	1.07	1.42	386.38	1.84	
1974	774.00	170.00	475.00	178.00	117.00	92.00	13.82	15.38	38.15	2.46	65.63	2.51	2.51	2.87	2.51	448.24	1.79	
1975	855.00	190.00	497.00	202.00	127.00	104.00	14.72	15.86	40.30	2.60	90.23	2.51	2.51	1.56	2.51	465.95	2.83	
1976	1006.00	219.00	562.00	230.00	137.00	121.00	16.32	16.86	55.22	2.59	112.37	2.51	2.45	1.56	2.51	537.27	1.92	
1977	1300.00	273.00	616.00	292.00	155.00	147.00	19.84	20.21	68.11	3.00	153.13	4.10	2.75	1.56	4.10	655.78	2.52	
1978	1951.94	472.65	858.56	518.67	230.48	260.42	27.45	28.94	75.93	4.27	178.47	5.25	4.05	1.56	5.25	1429.62	3.34	
1979	3239.40	862.59	1437.11	850.38	353.70	425.94	47.34	51.49	140.64	9.19	260.99	9.00	5.60	1.56	9.00	2540.94	4.51	
1980	5816.52	1679.66	2605.32	1830.70	735.70	883.57	90.86	100.78	347.58	24.98	597.91	30.78	13.50	11.50	30.78	2903.14	155.18	
1981	7837.34	2409.48	3423.25	2499.95	1034.59	1175.14	109.34	128.11	633.92	42.26	867.36	44.20	16.00	17.75	44.20	3970.88	317.95	
1982	9543.86	2997.26	4099.95	3253.95	1372.99	1592.59	123.98	137.06	854.93	56.02	1125.00	59.88	18.50	17.75	59.88	6994.13	419.31	
1983	13556.38	3971.26	5149.68	3943.90	1960.81	2163.93	152.06	172.43	1098.87	72.67	1528.94	79.53	34.00	17.75	79.53	9148.00	510.33	
1984	19514.88	5533.17	7706.56	5851.39	2711.02	3047.27	242.61	272.21	1597.73	105.73	2469.91	119.55	50.00	40.75	119.55	12428.00	1023.39	
1985	25618.56	7925.79	10657.63	8263.03	3665.71	4192.56	408.66	688.20	2466.39	188.29	3702.87	186.78	51.20	64.50	186.78	16749.00	1598.00	
1986	36183.11	12908.78	15956.18	12667.25	5653.56	6159.74	556.77	905.69	2663.17	203.52	5157.78	226.00	64.00	69.50	226.00	22274.00	2229.34	
1987	62997.38	22475.11	23876.24	18954.80	9843.25	10724.55	833.13	1208.93	3560.00	213.25	7931.14	278.00	108.75	110.50	278.00	29799.93	3642.00	
1988	145378.57	51865.63	47725.82	37888.43	22715.20	24748.96	1665.33	2878.11	5680.00	408.33	14195.17	417.00	120.96	205.00	417.00	39868.74	6601.29	

(*) 1986 Yılından sonraki veriler Türkiye İstatistik Yıllığı 1989 dan alınmış olup, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Samsun, Erzurum Şehirleri ortalamasıdır.

(**) Traktör Lastiği.

(***) 1980 yılına kadar küfür+DDT, 1980 Yılından sonra tüm ilaç fiyatlarının ortalaması alınmıştır.

Kaynak: DİE, Türkiye Ekonomisinde İc Ticaret Hadleri (1973-1986), Yayın No: 1293, Ankara, Ekim 1988, s. 33, 34, 35.

TOBB, İktisadi Raporlar, Çeşitli Yıllar.

Tarım Orman ve Köyisleri Bakanlığı APK Kurulu Başkanlığı.

Ek Çizelge 3: Tarım Ürünlerinin Üretim ve Pazarlanan Miktarları (1973).

ÜRÜN ADI	ÜRETİM MİKTARI (BİN TON)	PAZARLANAN MİKTAR (BİN TON) (*)
Buğday	10000.00	5090.00
Çavdar	690.00	219.42
Arpa	2900.00	901.90
Yulaf	380.00	82.84
Mısır	1100.00	493.90
Pirinç	159.00	149.78
Mahlut	259.00	53.35
Fasulye	148.00	130.09
Fig	85.00	26.86
Nohut	185.00	149.85
Mercimek	67.00	46.57
Pamuk	512.83	502.57
Şeker Pancarı	5095.16	5090.06
Tütün	149.12	149.12
Çay	196.37	196.17
Ayçiçeği	560.00	557.76
Kuru soğan	610.00	431.88
Patates	2200.00	1452.00
Lahana	400.00	275.60
Pırasa	258.00	215.69
Taze fasulye	200.00	135.00
Kavun-Karpuz	3130.00	2684.41
Salatalık	360.00	269.28
Patlıcan	460.00	364.32
Domates	2050.00	1572.35
Biber	345.00	255.30
Armut	195.00	101.01
Elma	850.00	640.90
incir	190.00	174.42
Şeftali	120.00	111.84
Üzüm	3344.00	2397.65
Portakal	470.00	417.36
Fındık	250.90	241.87
Zeytin	332.50	263.67
Koyun(**)(Bin Adet)	5588.58	5588.58
Sığır(***)(Bin Adet)	1394.15	1394.15
Süt	4591.00	2259.23
Yapağı	51.75	30.25
Yumurta(Bin Adet)	2557852.00	2046281.60

(*). Pazarlanan Miktar Çizelge 29'da verilen pazarlama oranlarıyla üretim miktarının çarpılmasıyla bulunmuştur.

(**). Belediye mezbahalarında kesilen koyun ve kuzu sayısının tamamıdır.

(***). Belediye mezbahalarında kesilen sığır ve dana sayısının tamamıdır.

Kaynak: DiE, Tarım İstatistikleri Özeti, Çeşitli Yıllar.